

ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОВСТЯНИЙ ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.144:343.983.2

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ
ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. В. Повстяний

Науковий керівник: Омельчук Любов Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Повстяний О. В. Застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Державний податковий університет. Ірпінь, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню особливостей застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Розкрито генезу застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, у результаті чого запропоновано авторське бачення змісту сучасного періоду застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів України, а також використання отриманих результатів у кримінальній процесуальній діяльності. Визначено сутність поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи. Проаналізовано теоретичні концепції, які пояснюють закономірності перебігу фізіологічних процесів особи під час її опитування із застосуванням поліграфа, та акцентовано, що основною особливістю результатів поліграфного опитування є їхній орієнтований характер.

Охарактеризовано зарубіжний досвід застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, на основі чого виділено три основні підходи до визначення правового режиму застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, а також подальшого доказування в судовому провадженні. За підсумками вивчення досвіду зарубіжних країн систематизовано перелік умов використання поліграфа під час кримінального провадження, серед яких: отримання

письмової згоди опитуваної особи на використання поліграфа; застосування лише сертифікованих пристроїв; проведення опитування й інтерпретація його результатів лише кваліфікованим спеціалістом / експертом, який пройшов відповідне навчання та має відповідний допуск до професії.

Окреслено стан нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в процесі виявлення ознак кримінальних правопорушень. Підтримано можливість передбачити на рівні закону застосування поліграфа в разі виявлення кримінальних правопорушень із дотриманням принципу добровільності під час його застосування. Водночас вказано, що загальноорганізаційні вимоги до поліграфного опитування, порядок підготовки, проведення й використання результатів опитування та інші організаційні аспекти потрібно унормувати на рівні міжвідомчої інструкції. Висвітлено організаційні основи застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень, які запропоновано розглядати на вузькому (тактичному) та широкому (стратегічному) рівнях. Розкрито особливості поліграфного опитування на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення, зокрема зазначено його розвідувальну спрямованість на виявлення й перевірку криміногенних осіб і об'єктів для попередження та виявлення кримінальних правопорушень, а також відмінними рисами від негласного характеру більшості прийомів і способів, які застосовують у боротьбі з правопорушеннями та злочинністю в процесі оперативно-розшукової діяльності, що є виключно добровільним, а отже, гласним характером його проведення.

Охарактеризовано принципи застосування поліграфа під час кримінального провадження. Зазначено, що оскільки результати застосування поліграфа можуть бути допустимим джерелом відомостей тільки за умови дотримання конституційних гарантій особи, запропоновано авторське бачення системи принципів застосування поліграфа під час кримінального провадження: законність; недоторканність особистості, повага до її честі та гідності; добровільна згода опитуваної особи

(запропоновано доповнити положення ст. 223 КПК України); незалежність поліграфолога; неупередженість поліграфолога.

Виокремлено можливості використання поліграфа під час слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування, у зв'язку із цим зазначено, що результати його застосування можуть бути допустимим доказом орієнтуючого значення за умови відповідності вимогам законності, етичності та безпечності. На основі аналізу судової практики на монографічному рівні доведено, що оскільки психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа не набула статусу самостійного виду судових експертиз із атестованою та рекомендованою до впровадження в експертну практику методикою, то використання її результатів під час доказування у формі висновку експерта є недопустимим. Висвітлено судову практику використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні під час кримінальних проваджень, яка розглядає результати психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа лише в статусі орієнтуючої інформації для потреб у кримінальному процесуальному доказуванні.

Наголошено, що на сучасному етапі науково-методичного забезпечення психофізіологічних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа отримані під час його застосування результати можуть слугувати лише допоміжним засобом отримання орієнтовної інформації, що може використовуватися в сукупності для виявлення інших джерел доказів, уточнення обставин кримінального правопорушення та встановлення осіб, причетних до правопорушення, не будучи прямим підтвердженням винності особи у вчиненому злочинному діянні.

Ключові слова: поліграф, поліграфологічне дослідження, психофізіологічне дослідження із використанням поліграфа, виявлення кримінальних правопорушень, розслідування кримінальних правопорушень.

SUMMARY

Povstianyi O. V. The application of a polygraph in the detection and investigation of criminal offences. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

The thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences on the specialty 12.00.09 «Criminal procedure and forensics; forensic examination; operational and investigative activities». – Private institution «Scientific Institute of Public Law», State Tax University. Irpin, 2025.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the peculiarities of polygraph use in the detection and investigation of criminal offences. The author reveals the genesis of polygraph use in the activities of law enforcement agencies, and as a result, offers the author's vision of the content of the modern period of polygraph use in the activities of law enforcement agencies of Ukraine, as well as the use of the obtained results in criminal procedural activities. The author defines the essence of a polygraph as a system of hardware and software tools for processing physiological data of an interviewee. The author analyses the theoretical concepts which explain the regularities of a person's physiological processes during a polygraph examination, and emphasises that the main feature of the results of a polygraph examination is their oriented nature.

The author characterises the foreign experience of using a polygraph in law enforcement activities, and on the basis of this study, three main approaches to determining the legal regime of using a polygraph in detecting and investigating criminal offences, as well as further proof in court proceedings are identified. Based on the study of foreign countries' experience, the author systematises the list of conditions for using a polygraph in criminal proceedings, including: obtaining a written consent of the person being interviewed to use a polygraph; use of certified devices only; conducting a survey and interpreting its results only by a qualified specialist / expert who has undergone appropriate training and has the appropriate admission to the profession

The author outlines the status of regulatory and legal regulation of

polygraph use in detecting signs of criminal offences. The author supports the possibility of providing for the use of a polygraph in detecting criminal offences at the level of law, while observing the principle of voluntariness in its use. It is noted that the general organisational requirements for polygraph examination, the procedure for preparing, conducting and using the results of the examination and other organisational aspects should be regulated at the level of interagency instructions. The author highlights the organisational basis for the use of a polygraph in detecting signs of criminal offences, which are proposed to be considered at the narrow (tactical) and broad (strategic) levels. The author reveals the peculiarities of polygraph examination at the stage of detecting signs of a criminal offence, in particular, its intelligence orientation to identify and verify criminogenic persons and objects for the prevention and detection of criminal offences, and also the distinctive features of the exclusively voluntary, and therefore public, nature of its conduct, which differs from the covert nature of most techniques and methods used in the fight against offences and crime in the course of operational and investigative activities.

The author characterises the principles of polygraph use in criminal proceedings. It is noted that since the results of polygraph examination may be a valid source of information only if the constitutional guarantees of a person are observed, the author's vision of the system of principles of polygraph examination in criminal proceedings is proposed: legality; inviolability of the person, respect for his/her honour and dignity; voluntary consent of the person being interviewed (it is proposed to supplement the provisions of Article 223 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); independence of a polygraph examiner; impartiality of a polygraph examiner.

The author highlights the possibilities of using a polygraph during investigative (detective) actions at the pre-trial investigation stage, and in this regard notes that the results of its use may be admissible evidence of an orientation value, provided that they meet the requirements of legality, ethics and safety. Based on the analysis of case law at the monographic level, the author

proves that since psychological examination with the use of a computer polygraph has not acquired the status of an independent type of forensic examination with a certified methodology recommended for implementation in expert practice, the use of its results in the course of proof in the form of an expert opinion is inadmissible. The article highlights the judicial practice of using the results of polygraph examinations in evidence in criminal proceedings, which considers the results of psychophysiological examinations using a polygraph only in the status of orientation information for the needs of criminal procedural proving.

It is emphasized that at the present stage of scientific and methodological support of psychophysiological research using a computer polygraph, the results obtained during its use can only serve as an auxiliary means of obtaining orientation information which can be used in conjunction with other sources of evidence, clarifying the circumstances of a criminal offence and identifying persons involved in the offence, without being a direct confirmation of a person's guilt in a criminal act.

Keywords: polygraph, polygraph examination, psychophysiological examination using a polygraph, detection of criminal offences, investigation of criminal offences.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Повстяний О. В. Історичний процес створення та впровадження застосування поліграфа в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів України. *KELM*. 2014. № 2 (6). С. 197–209 (Республіка Польща).

2. Повстяний О. В. Судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як доказ у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 363–365. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2021/91.pdf.

3. Повстяний О. В. Закордонна практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103), том 2. С. 173–177.

4. Повстяний О. В. Деякі аспекти криміналістичної тактики та впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації. *Юридична наука*. 2019. № 5 (95), том 2. С. 218–223.

5. Повстяний О. В. Проблеми використання поліграфа у боротьбі з організованою злочинністю підрозділами СБ України (теоретичний аспект). *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика)*. 2014. № 2 (33). С. 24–27.

6. Повстяний О. В. Історичний процес створення детектора брехні (поліграфа). *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 вересня 2021 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 231–234.

7. Повстяний О. В. Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів в кримінальному провадженні. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 112–114.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	13
1.1. Генеза застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів.....	13
1.2. Сутність поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи.....	34
1.3. Зарубіжний досвід застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів.....	53
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	70
2.1. Нормативно-правове регулювання застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень.....	70
2.2. Організаційні основи застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень.....	83
Висновки до розділу 2.....	100
РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	102
3.1. Характеристика принципів застосування поліграфа під час кримінального провадження.....	102
3.2. Можливості використання поліграфа під час слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування.....	111
3.3. Судова практика використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні під час кримінальних проваджень.....	137

Висновки до розділу 3.....	148
ВИСНОВКИ.....	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	157
ДОДАТКИ.....	177

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасна злочинність в умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства ставить усе нові та нові виклики перед правоохоронними органами, що покликані, згідно із ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, забезпечити захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування та судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Водночас усе частіше звучать позиції щодо недостатності так званих «традиційних» криміналістичних методів і процесуальних засобів для виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, акцентуючи увагу на дискусію щодо можливостей і перспектив використання нетрадиційних підходів під час кримінального провадження. Серед таких дискутованих тем також питання можливості використання для досягнення завдань кримінального провадження поліграфологічних досліджень, умов і порядку їхнього здійснення, а також реалізації отриманих результатів у кримінальному процесуальному доказуванні.

Додаткової актуальності питанню додає те, що під час досудового провадження часто має місце протистояння та протидія окремих учасників кримінального процесу із стороною обвинувачення. Досить часто підозрювані, свідки вдаються до спотворення або приховування показань, обираючи як засіб для власного захисту або захисту інших осіб повідомлення неправди, приховування дійсних фактів, маючи усвідомлений

намір в уповноваженої особи, що здійснює досудове провадження, хибне враження дійсності та правдивості своїх показань. Як свідчить практика, в таких ситуаціях традиційні методи проведення допиту не завжди є ефективними для виявлення неправдивих показань, а тому набуває актуальності питання щодо умов допустимості форм застосування поліграфа в боротьбі із кримінальними правопорушеннями.

Актуальні питання використання поліграфа в кримінальному провадженні досліджувалися також на рівні монографічних праць, серед яких монографія О. І. Мотляха «Поліграф, наукова природа, походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування» (2012 р.), кандидатські дисертації О. В. Линник «Використання поліграфа при розслідуванні злочинів у кримінальному судочинстві України» (2013 р.) і Т. А. Лешковича «Використання поліграфа в розслідуванні злочинів: сучасний стан та перспективи» (2014 р.).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці Барко В. І., Бахіна В. П., Ващук О. П., Весельського В. К., Коновалової В. О., Морозової Т. Р., Погорецького М. А., Сергєєвої Д. Б., Топчія В. В., Удалової Л. Д., Янкового Н. О. та інших, у яких автори приділяли окрему увагу питанням використання поліграфа у правоохоронній діяльності.

Водночас, попри наукову вагу та цінність вказаних монографічних напрацювань, варто констатувати потребу в подальших дослідженнях, що зумовлено як динамічністю злочинної діяльності, так і недостатнім рівнем нормативно-правового забезпечення застосування поліграфа для потреб діяльності правоохоронних органів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної економічної стратегії на період

до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 № 119/2021), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права» 2 жовтня 2015 р. (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є напрацювання теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Для досягнення зазначеної мети потрібно було вирішити такі *завдання*:

- розкрити генезу застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів;
- визначити сутність поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи;
- охарактеризувати зарубіжний досвід застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів;
- окреслити стан нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень;
- висвітлити організаційні основи застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень;

– охарактеризувати принципи застосування поліграфа під час кримінального провадження:

– виокремити можливості використання поліграфа під час слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування;

– висвітлити судову практику використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні під час кримінальних проваджень.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Предмет дослідження – застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступили діалектико-матеріалістичний і формально-логічні методи наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, що базуються на них. Комплексне застосування таких методів пізнання дало змогу дослідити обрану проблему в єдності її соціального значення та юридичної форми. У процесі написання роботи використано *діалектичний метод*, який дав змогу сформулювати цілісне уявлення про становлення й організаційно-тактичне забезпечення застосування поліграфа в кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2). *Порівняльно-правовий і формально-юридичний методи* застосовано під час аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства України та відповідних підзаконних нормативно-правових актів (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1, 3.2). *Методи формальної логіки* дали змогу детально визначити сутність поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи (підрозділи 1.2, 2.1). *Системно-структурний метод* застосовано для визначення змісту судової практики використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні під

час кримінальних проваджень (підрозділ 3.3). *Соціологічні* методи дали змогу вивчити позиції оперативних і слідчих працівників структурних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України, а також поліграфологів (розділи 1–3). Формально-юридичний підхід був використаний для розкриття змісту нормативно-правових актів, які стосуються застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, а також для обґрунтування висновків і рекомендацій щодо внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства з досліджуваного питання (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення анкетування 380 респондентів, зокрема: 340 оперативних і слідчих працівників структурних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України, а також 40 спеціалістів-поліграфологів у Київській, Вінницькій, Рівненській, Полтавській, Черкаській, Дніпропетровській, Сумській та Одеській областях, матеріали судової практики із Єдиного державного реєстру судових рішень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в Україні монографічних досліджень теоретичних основ і практики застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Сформульовано й обґрунтовано ряд висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів та органів досудового розслідування, зокрема:

вперше:

– запропоновано авторське бачення сучасного практично-дослідного періоду (з початку XXI століття донині) застосування можливостей поліграфа в діяльності правоохоронних органів України та використання отриманих результатів у кримінальній процесуальній діяльності, у зв'язку з

чим виділено 2 окремих його етапи: 1-й етап – до серпня 2015 року, впродовж якого поліграф використовувався переважно для потреб оперативно-розшукової діяльності та як допоміжний технічний засіб під час окремих слідчих (розшукових) дій; 2-й етап – від серпня 2015 року до сьогодні, коли на рівні підзаконного нормативно-правового акта передбачено в межах психологічної експертизи можливість отримання орієнтовної інформації за допомогою опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа;

– оскільки результати застосування поліграфа можуть бути допустимим джерелом відомостей тільки за умови дотримання конституційних гарантій особи, запропоновано авторське бачення системи принципів застосування поліграфа під час кримінального провадження: законність; недоторканність особистості, повага до її честі та гідності; добровільна згода опитуваної особи (запропоновано доповнити положення ст. 223 КПК України); незалежність поліграфолога; неупередженість поліграфолога;

– на основі аналізу судової практики на монографічному рівні доведено, що оскільки психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа не набула статусу самостійного виду судових експертиз із атестованою та рекомендованою до впровадження в експертну практику методикою, то використання її результатів у формі висновку експерта є недопустимим;

удосконалено:

– розуміння природи змін у фізіологічних процесах людини, у зв'язку із чим зазначено, що залежно від конкретних умов проведення поліграфічного тесту може спостерігатися різна інтенсивність таких змін, а відтак у відповідних емоційних реакціях, а тому суб'єктивний характер емоційних явищ зумовлює можливість виникнення помилок у процесі оцінювання результатів застосування поліграфа;

– підхід до унормування застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, для чого аргументовано недоцільність розробки окремого закону щодо застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів і визначено більш вдалим підхід регулювання застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності та під час кримінального провадження внесення відповідних доповнень до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і Кримінального процесуального кодексу України із подальшою деталізацією організаційно-тактичних особливостей процедури використання поліграфа в міжвідомчому підзаконному нормативно-правовому акті;

– розуміння особливостей поліграфного опитування на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення, зокрема, зазначено його розвідувальну спрямованість на виявлення й перевірку криміногенних осіб і об'єктів для попередження та виявлення кримінальних правопорушень, а також відмінними рисами від негласного характеру більшості прийомів і способів, які застосовують у боротьбі з правопорушеннями та злочинністю в процесі оперативно-розшукової діяльності, що є виключно добровільним, а отже, гласним характером його проведення;

дістали подальшого розвитку:

– за підсумками вивчення досвіду зарубіжних країн, використання поліграфа під час кримінального провадження можливе в разі виконання певних умов, серед яких: отримання письмової згоди опитуваної особи на використання поліграфа; застосування лише сертифікованих пристроїв; проведення опитування й інтерпретація його результатів лише кваліфікованим спеціалістом / експертом, який пройшов відповідне навчання та має відповідний допуск до професії;

– положення про те, що можливість використання результатів судової експертизи із застосуванням поліграфа в доказуванні під час кримінальних проваджень залежить від вирішення ряду питань процесуального,

організаційного та методичного характеру через усунення суперечностей правового регулювання та розроблення й затвердження у встановленому порядку науково обґрунтованої, достовірної та валідної методики психофізіологічного дослідження особи із застосуванням поліграфа.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 червня 2024 року);

– *освітньому процесі* – під час розроблення та викладання навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи» і «Кримінальне процесуальне право України», «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Процесуальні документи в кримінальному провадженні», «Докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення» (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 червня 2024 року та Державного податкового університету від 18 травня 2024 року);

– *практичній діяльності* – для безпосереднього використання розроблених пропозицій і рекомендацій під час розслідування кримінальних правопорушень;

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 12–13 серпня 2020 р.), «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено в семи наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, що входять до переліку фахових, та одна стаття – в міжнародному науковому виданні, 2 публікації – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структурно дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (167 найменувань на 20 сторінках) і 6 додатків на 19 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 195 сторінок, з яких основний текст – 156 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

1.1. Генеза застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів

Розгляд історичних етапів становлення та впровадження використання можливостей поліграфа варто розпочинати від аналізу філософських праць стародавнього світу. Зауважимо, що сприйняття рекомендацій щодо використання поліграфа як інструменту виявлення правдивості показань відбулося не в один момент, а видозмінювалося залежно від впливу історичних подій, суспільних умов і науково-технічних відкриттів. Водночас застосування поліграфа в правоохоронній діяльності та важливість його використання для забезпечення справедливого й ефективного досягнення завдань кримінального провадження дедалі частіше набирає нового значення та контексту зі зміною соціально-економічних умов.

Ще в стародавньому світі окрему увагу філософів привертало дослідження природи брехні та правди. Так, аналізуючи природу брехні, давньоримський поет і філософ Тит Лукрецій Кар у I ст. до н.е. зазначав, «що природа душі є тілесною» [136, с. 187], а давньоримський теолог і філософ Августин Аврелій у IV–V ст. н.е. вважав, що «непідвладне людині те, що приходить їй на думку» [136, с. 210].

Проблема виявлення брехні існує стільки ж, скільки існує сама людина, логічним наслідком чого є пошук можливих способів виявлення брехні. На думку В. О. Варламова, «потреба в «детекторі брехні» виникла, коли колективна діяльність стала реальністю, а доля однієї людини стала залежати від добросовісності іншої» [1, с. 182].

У I тисячолітті до н.е. в Китаї уже було зафіксовано один із найперших методів виявлення брехні за фізіологічними ознаками – контроль слиновиділення. Звинувачений у злочині повинен був взяти в рот сухого рису чи рисового борошна та вислухати обвинувачення. Той, хто не зміг проковтнути рис або рисове борошно, вважався винним. Це пояснювалося внутрішнім страхом перед ризиком викриття брехні та покаранням за злочин, що призводило до зменшення слиновиділення. За аналогічним принципом у середні віки в Англії та Іспанії застосовувалась так звана «судова скиба» як хліб або хліб із сиром, що 1150 року була офіційно визнана Католицькою церквою як один із засобів інквізиції [161]. В одному з папірусів індійських Вед, датованому IX ст. до н.е., викладені інструкції щодо виявлення вбивць-отруйників за їхньою поведінкою – серед інших ідентифікаційних ознак таких осіб автори Вед називають тремтіння та блідість обличчя [35, с. 4].

Варто зазначити, що «у деяких племенах Західної Африки для виявлення винного у вчиненні злочину застосовувалося пташине яйце з надтонкою шкарлупою. Вважалося, що винний через страх можливого викриття брехні та покарання за вчинений злочин не зможе повністю опанувати тремтіння своїх рук та роздавить яйце» [37, с. 10]. Крім того, «за змінами кольору обличчя при відповіді на провокаційні запитання здійснювався відбір на навчання до військових шкіл у стародавній Спарті та тілоохоронців у Давньому Римі. Але якщо в першому випадку блідість обличчя як ознака страху кандидата на навчання до військової школи, який стояв над глибокою прірвою, розцінювалась як недолік, то в другому – почервоніння обличчя, що розглядалося як ознака сором'язливості кандидата в тілоохоронці, свідчило на його користь, оскільки вважалося, що той не братиме участі у змовах» [35, с. 9].

У III ст. до н.е. давньогрецький лікар Еразістрат [161], а в X ст. перський філософ і лікар Авіценна для виявлення брехні застосовували

мануальний контроль пульсу опитуваної особи. Зростання пульсу у відповідь на один із пред'явлених аудіальних або візуальних подразників вважалось ознакою його значимості для опитуваної особи. На думку В. О. Варламова, «зазначений спосіб виявлення фізіологічних ознак брехні став прообразом сучасних пошукових тестів поліграфних опитувань» [37, с. 10]. Можливість виявлення брехні через контроль пульсу також досліджували в XVI ст. Г. Галілей [150] та в XVIII ст. Д. Дефо [164]. Як зазначає Ю. І. Холодний, «ці приклади свідчать, що брехня виявлялася шляхом діагностики одного з фізіологічних параметрів людського організму за допомогою певного «датчика» (рис, яйце, пальці рук тощо)» [65, с. 15–16]. Застосування різними народами в різні часи подібних способів виявлення брехні підтверджує тезу В. С. Макаруча, що «...юриспруденція ...народів, які перебувають на однаковому ступені розвитку, незалежно від того, що їх розділяють тисячі кілометрів і тисячі років, знаходить прийоми, в основі яких лежить один і той самий принцип» [62, с. 19].

Отже, період з I тис. до н.е. по XVIII ст. н.е. можна вважати періодом пошуку можливостей виявлення брехні за фізіологічними параметрами, коли:

- дослідницьким способом встановлювалися найінформативніші фізіологічні параметри;
- розроблено первинні тактичні прийоми опитування особи із одночасним здійсненням контролю за змінами таких фізіологічних параметрів візуально, мануально або із застосуванням певних сенсорів.

Вважається, що італійський фізіолог А. Моссо 1875 року в своїй монографії «Страх» першим висловив ідею про можливість інструментальної фіксації страху за змінами фізіологічних параметрів, якщо він є компонентом неправди [36, с. 10–11].

Розвиваючи дослідження А. Моссо, 1895 року італійський кримінолог Ч. Ломброзо вперше запровадив застосування технічних засобів для

виявлення фізіологічних «ознак» брехні, зокрема під час надання практичної допомоги поліції у виявленні осіб, причетних до вчинення злочинів [161; 59]. Так, у книзі «L'Homme Criminel» він описав свій досвід застосування плетизмографа як технічного засобу для вимірювання динаміки кровонаповнення судин певного органу або частини тіла, а також сфігмографа як технічного засобу для вимірювання коливань стінок кровоносних судин [36, с. 11; 59] під час допиту підозрюваних у вчиненні злочинів. Пізніше на базі плетизмографа Ч. Ломброзо сконструював гідросфігмограф, що був технічним засобом для вимірювання динаміки кровонаповнення судин частини тіла, поміщеної в ємність із водою [161; 59].

Як відмічають дослідники, перший технічний засіб як прототип поліграфа сконструював 1892 р. англійський кардіолог Дж. МакКензі для використання в наданні медичних послуг, який був представлений на засіданні медичної секції Британської медичної асоціації в м. Торонто (Канада) 1906 р. Щодо технічних можливостей, то цей засіб одночасно реєстрував зміни артеріального та венозного тиску. Також Дж. МакКензі можна вважати першим, хто ввів у науковий лексикон термін «поліграф», описавши свій винахід у статті «The ink polygraph», опублікованій у Британському медичному журналі 13 червня 1908 р. [42; 164].

Під час оцінки питань щодо застосування стимулів у процесі проведення психофізіологічних опитувань із застосуванням поліграфа варто розглянути метод асоціативного експерименту, що походить зі Стародавньої Індії, коли «підозрюваному називали нейтральні та критичні слова, у відповідь на які він повинен був називати перше слово, яке приходить йому на думку, та наносити удар у гонг. Водночас було помічено, що відповідь на «критичне» слово супроводжувалась більш сильним ударом» [42; 73]. Подальшого розвитку зазначений метод набув у II пол. XIX ст. – I пол. XX ст. завдяки дослідженням Ф. Гальтона та В. Вундта, А. Роуза, П. Леккі,

Х. Р. Кросланда тощо. Зокрема, в 1923–1927 рр. О. Р. Лурією було застосовано хронометрування реакцій опитуваних осіб під час проведення асоціативного експерименту, що є початком саме інструментальної оцінки психологічного стресу, в разі якого «було зафіксовано зростання часу реакції на питання, пов'язані зі складом злочину, в середньому на 24 %, що давало змогу робити висновок про обізнаність опитуваної особи з деталями злочину» [42; 62, с. 12–13].

Дещо згодом уже 1904 року німецький психолог М. Вертхеймер спільно з Дж. Кляйном опублікував статтю «Psychologische Tatbestandsdiagnostik», у якій було запропоновано поєднувати асоціативний експеримент із застосуванням технічних засобів, за допомогою яких уже здійснювалося виявлення брехні, зокрема плетизмографа, пневмографа, гідросфігмографа, психографа (приладу для реєстрації мимовільного тремору пальців). 1907 року С. Верагут уперше застосував гальванометр під час проведення асоціативного експерименту. Цю ідею підтримали швейцарський психіатр К. Юнг та американський психолог Х. Мюнстенберг, причому останній висловився за застосування гальванометра в поєднанні із асоціативним експериментом саме під час розслідування злочинів. Крім того, Х. Мюнстенберг запропонував судам застосовувати вимірювання артеріального тиску для виявлення брехні [164].

На початку 30-х рр. ХХ ст. У. Г. Саммерс на базі гальванометра розробив прилад під назвою «патометр» і провів із його застосуванням близько 6 тис. лабораторних експериментів, а також 50 польових досліджень за конкретними кримінальними справами, досягнувши точності висновків понад 98 % [161]. Водночас розглянуті спроби застосування гальванометра з метою виявлення фізіологічних ознак брехні так і не набули широкого застосування, але засвідчили інформативність змін шкірно-гальванічної реакції як фізіологічної ознаки брехні.

Наступним етапом з 1902 по 1914 рр. можна виділити роботу

італійського психолога В. Бенуссі в лабораторії у м. Грац (Австрія), що проводив експерименти щодо виявлення із застосуванням пневмографа (технічного засобу для вимірювання дихальних рухів грудної клітини) брехні за змінами деяких параметрів дихання, зокрема співвідношення тривалості вдиху та видиху – так званого «співвідношення Бенуссі», досягнувши точності висновків у 100 %. Дослідник установив, що співвідношення між тривалістю вдиху й видиху є більшим, якщо людина говорить правду [65, с. 14].

На початку ХХ ст. А. МакДональд, виступаючи на слуханнях у Конгресі США, пропонував вивчати злочинців за допомогою технічного засобу, в якому були б об'єднані пневмограф, гальванометр і сфігмограф [164].

Американський психолог У. М. Марстон 1913 року в психологічній лабораторії Гарвардського університету розпочав дослідження з виявлення брехні за змінами артеріального тиску із застосуванням сфігмоманометра як технічного засобу для вимірювання кров'яного тиску, за допомогою якого 1917 р. зміг виявити 103 із 107 випадків брехні [161]. Зокрема, У. М. Марстон із застосуванням сфігмоманометра встановив непричетність опитуваної особи до вбивства (справа Д. Фрая), але результати проведеного ним опитування були відхилені Апеляційним судом округу Колумбія як такі, що не мають достатніх наукових основ і не є визнаними науковими установами, як це вимагається судами під час прийняття висновків експертів. Зазначений судовий прецедент було покладено в основу так званого «стандарту Фрая», який був чинним до його перегляду Верховним Судом США 1993 року та прийняття останнім так званого «стандарту Дауберта», відповідно до якого «результати застосування поліграфа можуть прийматися судом за умови, якщо:

- застосовувана під час складання опитувальника техніка є науково перевіреною, валідною та надійною, попередньо дослідженою й

висвітленою в наукових працях, а поліграфологу відомі можливі помилки в процесі її застосуванні;

- наявність і дотримання стандартів контролю проведення опитування приймаються науковою спільнотою;

- опитування проводиться компетентним поліграфологом з дотриманням усіх процедур його проведення, а також здійсненням відео- або аудіозапису цього заходу» [165].

Уже 1924 року результати проведеного У. М. Марстоном опитування підозрюваних у вчиненні злочину були вперше прийняті Міським судом Індіанapolisу (Індіана, США) як докази в сукупності з іншими даними [68, с. 57]. Пізніше дослідник також вивчав можливість виявлення брехні через контроль дихання опитуваної особи за допомогою пневмографа, проте об'єднати ці інструменти в один так і не зміг [167]. Водночас саме з його ім'ям пов'язується термін «детектор брехні». За одним із джерел, цим терміном дослідник назвав застосовуваний ним технічний засіб в одній зі своїх публікацій 1915 року, за іншим – 1921 року газета Boston Sunday Advertiser назвала його винахідником психологічного детектора брехні.

З 1921 року лікар Дж. А. Ларсон розпочав дослідження з використання контролю артеріального тиску для виявлення брехні, долучаючись до розкриття злочинів. Як вказують джерела, «він використовував графічне відображення змін серцевої активності опитуваних осіб на паперовій стрічці та пневмограф, приєднаний до сфігмоманометра. Пізніше він розробив портативну версію свого пристрою, що дало йому змогу проводити опитування в інших містах країни. У 85 % випадків його висновки підтверджувались іншими доказами, охоплюючи зізнання підозрюваних. Пізніше, 1935 року, автор першого серійного поліграфа Л. Кілер також наголошував, що такого приладу, як детектор брехні не існує». Ще будучи студентом Каліфорнійського університету, він зацікавився розробками Дж. А. Ларсона та почав допомагати йому проводити опитування з метою

виявлення брехні в поліцейському відділі м. Берклі (Каліфорнія, США) [31, с. 162; 42].

У 1923–1924 рр. Л. Кілер розробив емотограф, який реєстрував артеріальний тиск, пульс і дихання, здійснював контроль тремору, а 1925 року приєднав до свого приладу гальванометр. Вважається, що саме Л. Кілер 1928 року запатентував розроблений ним технічний засіб під назвою «поліграф» [42; 154, с. 33], а мінімальні технічні вимоги до поліграфа, визначені дослідником, зокрема наявність каналів реєстрації верхнього та нижнього дихання, електричної провідності шкіри, артеріального тиску та пульсу, збереглися донині, а в деяких країнах закріплені навіть на нормативно-правовому рівні. 1935 року результати проведеного Л. Кілером поліграфного опитування підозрюваних у вчиненні злочину за їхньою згодою були ухвалені судом штату Вісконсин як докази [42; 163].

Подальший аналіз історії впровадження практики використання можливостей поліграфологічних досліджень для потреб правоохоронної діяльності свідчить, що «період з 80-х рр. ХІХ ст. до 30-х рр. ХХ ст. вважається періодом утвердження поліграфа як науково-технічного інструменту діагности психофізіологічних реакцій людини. У цей період було, зокрема:

- 1) розроблено способи інструментальної реєстрації змін фізіологічних показників змін психоемоційного стану опитуваної особи;
- 2) об'єднано відповідні датчики в одному технічному засобі – поліграфі;
- 3) визначено мінімальні технічні вимоги до зазначеного технічного засобу;
- 4) введено в науковий лексикон термін «поліграф»;
- 5) зроблено перші кроки щодо нормативно-правового регулювання застосування поліграфа, зокрема на рівні судових прецедентів. Отже, саме

на цьому етапі відбулась інтеграція досягнень психології, фізіології та медицини в юриспруденцію» [42; 95, с. 199].

Відтак подальший розвиток застосування поліграфа як технічного засобу йшов способом підвищення точності реєстрації фізіологічних показників і розроблення нових методів тестування [44, с. 62]. Технічне вдосконалення поліграфа пов'язується насамперед з дослідженнями американських фахівців. Так, 1938 року К. Лі в розробленому ним психрографі Берклі було запроваджено постійну реєстрацію артеріального тиску опитуваної особи за рахунок підтримання постійного невеликого тиску повітря в манжеті; 1946 року Дж. Е. Рейд вперше запровадив реєстрацію протидії опитуваної особи за допомогою вмонтованих у крісло датчиків руху; 1946 р. К. Бакстер – бальну оцінку поліграми, а 1965 р. Р. Артер – маркування поліграми позначками початку, закінчення запитання та моменту відповіді опитуваної особи на нього.

1968 року на V щорічному семінарі в Кілерівському інституті поліграфа У. Дж. Янкі вніс пропозицію щодо комп'ютеризації поліграфів, а 1974 р. вона була реалізована в електронних поліграфах серії Polyscribe компанії «Столтінг». Водночас, якщо в США Д. Раскін та Дж. Кірчер 1986 р. лише розпочали роботи зі створення комп'ютерного поліграфа, а випущений він був лише 1991 року під назвою Computerized Polygraph System [165], то перші комп'ютерні поліграфи серій «Едельвейс-4» та «Ескулап» випускалися вже 1987 року та склалися з психофізіологічного блоку й комп'ютера, а також давали змогу реєструвати зміни показників артеріального дихання та пульсу, шкірно-гальванічної реакції, одного каналу дихання й тремору.

Наприкінці 1930-х років поліграф став широко використовуваним інструментом правоохоронних агенцій у 28 штатах США, а з початком Другої світової війни – і на федеральному рівні. Його застосовували для відбору персоналу в дослідницькому центрі з розроблення атомної бомби в

Оук-Рідж, для керівництва поліцією в післявоєнній Німеччині, а також для роботи в ЦРУ (1947 р.) та Агентстві національної безпеки (1951 р.) [41].

1948 року на базі двотижневих навчальних курсів поліграфологів, уперше започаткованих Л. Кілером 1942 р. у м. Чикаго (Іллінойс) для підготовки спеціалістів для поліції та армії, створено Кілерівський інститут поліграфа із шеститижневим терміном навчання поліграфологів; 1951 року Р. Пірс уперше запровадив підготовку поліграфологів для органів державної влади в Школі військової поліції Армії США у Форті Гордон (Джорджія), яка 1986 року була реорганізована в Інститут поліграфа [41].

Запровадження підготовки поліграфологів на системній основі сприяло розповсюдженню застосування поліграфа як у США, так і за їхніми межами. Зокрема, у 90-х рр. ХХ ст. зазначений технічний засіб застосовувався 75 % підрозділів поліції, Агентством національної безпеки, Бюро з контролю за алкоголем, тютюновими виробами та зброєю, Відділом кримінальних розслідувань корпусу морської піхоти, Державним департаментом, Поштовою службою, Секретною службою, Слідчою службою Військово-морських сил, Митною службою, міністерствами фінансів, праці і транспорту, Управлінням кримінальних розслідувань Армії, Управлінням по боротьбі з наркотиками, Управлінням розвідки та безпеки Армії, Управлінням спеціальних розслідувань Військово-повітряних сил, ФБР, ЦРУ тощо.

Звертаючись до досліджень Ф. Берша (1959 р.), Р. Едвардса (1981 р.) та Р. Петерса (1982 р.), Дж. А. Матте зазначає, що результати застосування поліграфа під час розкриття та розслідування злочинів у США підтверджувалися результатами подальшого розслідування цих злочинів або в процесі їхнього судового розгляду в більш ніж 90 % випадків [164].

1965 року Верховний Суд США одним зі своїх рішень визнав, що примушування особи до проходження поліграфного опитування є порушенням її права на відмову від самообвинувачення. Того самого року

Міністерство оборони США затвердило директиву № 5210.48, яка регламентувала єдиний порядок проведення поліграфічних опитувань, відбору, підготовки та контролю діяльності поліграфологів і, на думку Ю. І. Холодного, є одним з перших нормативно-правових актів, що регламентують застосування поліграфа. Зазначеною директивою, зокрема, було закріплено обов'язковість згоди опитуваної особи на проведення опитування та попереднього обговорення з нею змісту опитувальника, а також визначено, що застосування поліграфа повинно доповнювати, а не замінювати інші форми розслідування злочинів тощо [41].

Серед країн, правоохоронні органи яких, послуговуючись напрацьованими американськими методиками, почали застосовувати поліграф, можна назвати Китай, Індію, Японію, Канаду, Ізраїль і Хорватію, Південну Корею, Болгарію, Польщу, Румунію, Угорщину та Південно-Африканську Республіку, Чеську Республіку. Згодом до них долучилися такі країни, як Австралія, Бельгія, Білорусь, Велика Британія, Вірменія, Греція, Естонія, Єгипет, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Саудівська Аравія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Фінляндія, Чорногорія, Швеція та інші [42].

Високо оцінюючи ефективність застосування поліграфа, Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол рекомендує застосовувати його під час розслідування всіх видів злочинів [155].

Отже, резюмуючи зазначене вище, можемо визначити такі етапи становлення та розвитку застосування поліграфа в сфері правоохоронної діяльності:

I тис. до н.е. – XVIII ст. н.е. – етап зародження виявлення брехні за фізіологічними параметрами;

80-ті роки XIX ст. – 30-ті роки XX ст. – етап становлення інструментального виявлення брехні за фізіологічними параметрами;

кінець 30-х років XX ст. – донині – етап розвитку застосування

поліграфа.

Варто відмітити, що «історія становлення та розвитку поліграфології в Україні безпосередньо пов'язана з органами внутрішніх справ. 1997 року українська діаспора із США передала в МВС України десять апаратно-програмних приладів моделі «Аксітон», які апробували в оперативно-розшуковій роботі правоохоронних органів України. 1999 року п'ять офіцерів з Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України пройшли навчання в США – Академії судової психофізіології в місті Ларгоштату (Флорида). Результати їхньої роботи знайшли відображення в практичній діяльності різних регіонів України» [71, с. 212–217; 79, с. 110–119].

Серед перших наукових заходів варто відмітити проведення в НАВСУ круглого столу на тему «Проблеми і напрямки впровадження поліграфа в практичну діяльність Міністерства внутрішніх справ України», до якого долучилися представників СБУ, Міністерства оборони України, спільнота поліграфологів, де «були відкрито обговорені питання застосування поліграфа, зокрема можливості його застосування в кадровій роботі, під час розкриття та розслідування злочинів, проведення службових розслідувань, організації підготовки поліграфологів в Україні, адаптації зарубіжних методик розроблення поліграфних тестів тощо» [69, с. 14–15; 42].

На наступному науково-практичному заході в системі навчальних закладів МВС України 1999 року на тему «Актуальні проблеми роботи з персоналом в органах внутрішніх справ» було напрацьовано й узагальнено рекомендації щодо вдосконалення роботи з персоналом у МВС України, однією з яких стала можливість застосування поліграфа з метою вивчення особистих якостей окремих працівників під час проведення кадрового добору [42].

Оцінюючи рівень нормативного забезпечення використання поліграфа в діяльності системи МВС України, варто розпочати із наказу ГУБОЗ МВС

від 26.01.2000 № 1, який запровадив застосування поліграфа в кадровій роботі та ОРД для підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС [85, с. 23; 42]. Як свідчить практика впровадження експерименту, в період 2000–2002 рр. правоохоронними органами можливості поліграфа було використано під час розкриття 119 тяжких злочинів, серед яких вбивства, розбійні напади, викрадення тощо, що свідчило на користь продовження практичної доцільності впровадження поліграфа в роботу оперативно-розшукових підрозділів. Як наслідок, «було видано низку наказів МВС України, зокрема від 28.08.2001 № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» та від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України». Крім того, було ухвалено Інструкцію про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини), затверджену МВС України від 27.10.2004 № 1373/9972. Надалі рішенням колегії МВС України від 25.07.2008 № 17км/1 було затверджено Програму протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008–2012 роки, яка, зокрема, передбачала системне використання поліграфа й отриманих за допомогою його результатів у роботі ОВС, спрямованих на ефективне розкриття злочинів проти життя та здоров'я людини, проте на цьому етапі активність подальшого провадження відповідної практики в боротьбі зі злочинністю мінімізувалася [95, с. 201].

Відповідно до п. 2 Положення про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого п. 2.1 наказу № 743, «головними завданнями експерименту було визначено:

- створення науково-практичних основ школи поліграфологів у системі МВС;

- проведення порівняльного аналізу методик, що використовуються фахівцями правоохоронних органів зарубіжних країн, можливостей комп'ютерних поліграфів різних виробників із метою визначення найбільш перспективних та ефективних щодо можливого впровадження в системі МВС;
- розробку відомчої нормативно-правової бази проведення поліграфічних перевірок;
- розробку методичних засад проведення поліграфічних перевірок у роботі з особовим складом МВС;
- підготовку матеріально-технічної бази для широкого застосування поліграфів у діяльності МВС;
- підготовку науково-методичної бази для забезпечення навчання поліграфологів серед працівників МВС» [42; 95, с. 201].

Хоча вказаний підзаконний акт стосувався лише питань організаційного-правового характеру щодо проведення кадрового добору на навчання та проходження служби й просування по ній, а також під час проведення службових перевірок у системі органів МВС України, проте наведені його розробниками поняття й основні засади поліграфічних опитувань, опис прав та обов'язків спеціаліста-поліграфолога тощо поклали основи для розуміння й подальшого нормативно-правового вдосконалення досліджуваного питання.

Вважаємо слушною позицію, що «незважаючи на спрямованість експерименту на кадрове забезпечення, його проведення заклало основні напрями застосування цього технічного засобу в правоохоронних органах – у кадровій роботі та під час розкриття й розслідування злочинів, а також дало змогу окреслити проблеми, які стримують впровадження застосування поліграфа в діяльність правоохоронних органів, зокрема:

- обмеженість можливостей застосування поліграфа в процесі проведення оперативно-розшукових заходів у зв'язку з відсутністю

відповідної нормативно-правової бази;

- недостатність організаційного, науково-методичного, кадрового та матеріально-технічного забезпечення застосування поліграфів;
- незначна кількість і різноманіття застосовуваних моделей поліграфів;
- обмежена кількість підготовлених поліграфологів;
- невизначеність статусу поліграфолога тощо» [42; 95, с. 201].

Рішенням I Всеукраїнського науково-практичного семінару «Створення системи забезпечення психологічної надійності персоналу. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України», проведеного з 10 по 12 жовтня 2002 р. на базі КІВС, з метою впровадження новітніх методик і технологій психологічного супроводження роботи з персоналом та оперативно-службової діяльності було запропоновано два основних моменти, зокрема: «для запобігання проникнення в МВС працівників із негативною мотивацією, підвищення ефективності професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в ОВС та навчання в навчальних закладах МВС подати на розгляд колегії МВС України підготовлений і всебічно обговорений проект Концепції впровадження комп'ютерних поліграфічних технологій у системі МВС України; підготувати та затвердити нормативну й методичну базу щодо використання комп'ютерних поліграфів при проведенні професійно-психологічного відбору кандидатів на службу та навчання у вищих навчальних закладах відомства» [133, с. 179].

Проекти відповідних документів були розроблені, але так і не були затверджені. Пізніше, у вступній частині рішення колегії МВС від 29.11.2003 № 8км/1 «Про результати роботи та подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України» було зазначено, що «в системі організації психологічного забезпечення мають місце проблеми та недоліки,

які знижують ефективність проведених заходів і потребують свого вирішення, а саме: відстає від потреб функціонування служби розроблення і впровадження нормативно-правової й методичної бази за окремими напрямками, зокрема щодо впровадження поліграфних обстежень у системі МВС» [125].

Логічним продовженням на виконання цього рішення, хоча й лише з урахуванням його спрямованості на кадрове забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, наказом МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» було затверджено Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України, яким передбачалося «розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в оперативно-службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфної техніки» (п. 2.5.3), «проведення психологічних експертиз та поліграфних досліджень» (п. 3.3.4)» [121]. Крім того, зазначеним наказом було затверджено Інструкцію з порядку організації та здійснення психологічної експрес-діагностики працівників органів внутрішніх справ України [121].

Варто наголосити, що першочергове вжиття заходів з нормативно-правового регулювання застосування поліграфа саме в кадровій роботі ОВС можна пов'язати з результатами експерименту 2001–2002 рр. щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ, відповідно до яких близько двох третин (65 %) поліграфних опитувань було проведено саме в кадровій роботі. Водночас це в жодному разі не применшує актуальності та важливості застосування поліграфа під час вирішення питань боротьби зі злочинністю уповноваженими підрозділами органів поліції та оперативними й слідчими підрозділами інших правоохоронних органів, ряд питань щодо правового регулювання

використання поліграфа під час виявлення та розслідування злочинів залишаються актуальними. Сьогодні в системі ОВС України діє Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затверджена наказом МВС України від 13.11.2017 № 920, яка в розвиток положень ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» визначає основні принципи, завдання, загальні умови, організацію проведення опитування осіб з використанням поліграфа в Національній поліції України.

Крім системи ОВС, використання поліграфа та результатів його застосування також поступово впроваджується, зокрема, в кадрову роботу ряду інших відомств. Так, наказ Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 11.10.2013 за № 1748/24280, направлений «на поліпшення ефективності роботи Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів, попередження та виявлення корупційних, інших правопорушень у сфері службової діяльності, дієвого супроводження оперативно-службової діяльності, а також покращення роботи з персоналом» [105]. На основі цього наказу розроблено також було Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі міністерства, яка визначила основні напрями, принципи й умови використання поліграфів у діяльності Міндоходів і його територіальних органів. На додачу 2021 року було розроблено Порядок проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа в роботі Бюро економічної безпеки України (наказ БЕБ України від 26.10.2021 № 10), що передбачає основні принципи, напрями, умови, організацію проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа в БЕБ України для вирішення кадрових питань [102].

2015 року наказом Міністерства оборони України та Збройних сил України від 14.04.2015 № 164 було затверджено Інструкцію про порядок

організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України [110]. Відповідний наказ було направлено «на покращення якості роботи з персоналом при прийнятті (поновленні) на військову службу за контрактом, призначенні (переміщенні) осіб офіцерського складу на посади номенклатури призначення Міністра оборони України, при вступі громадян України на державну службу та їх призначення на посади у структурні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, а також попередження та виявлення корупційних, інших правопорушень у сфері службової діяльності» [80; 110]. Водночас затверджена цим наказом Інструкція про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України також визначає основні принципи, напрями, умови, порядок організації проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України, враховуючи специфіку військової сфери діяльності та компетенції, які їй належать [80; 110].

Надалі ч. 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», який набрав чинності 7 листопада 2015 року, визначено, що «громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі» [118].

У цей самий період 27 липня 2015 року Міністерство юстиції України видало наказ № 1350/5 «Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5» [106], доповнивши Розділ VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень пунктом 6.8, який передбачив, що «з метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа» [80; 108]. Отже, результатам

застосування науково-технічного приладу поліграфа офіційно було надано статусу значимих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних (юридичних) осіб.

Серед останніх прийнятих відомчих нормативно-правових актів щодо застосування поліграфа – наказ Офісу Генерального прокурора від 17.09.2021 № 293 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України», яким передбачено, що «інструкція визначає основні принципи, завдання, умови організації та проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа (далі – дослідження) в органах прокуратури України» [113]. Водночас у Загальних положеннях акцентовано, що «інструкція не регулює порядок організації дослідження під час виконання завдання кримінального провадження» [113].

Підсумовуючи, погодимося із О. І. Мотляхом, Є. М. Корж, що історію становлення використання можливостей психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа можна умовно поділити на такі періоди:

– «визначально-перевірочний (I ст. до н.е. – сер. XVIII ст.), для якого характерно спеціально непристосованих засобів, які фіксували зміну поведінки підозрюваної в неправді особи або через слова-подразники, або за допомогою матеріальних предметів, які викликали психофізіологічні реакції організму людини;

– дополіграфний (друга пол. XVIII ст. – кінець XIX ст.), коли сформувалися теоретико-методологічні та природничо-наукові передумови використання психофізіологічних методів виявлення в опитуваної особи приховуваних відомостей, а також розвитку технічних засобів для реєстрації зміни фізіологічних параметрів організму людини;

– інструментально-поліграфний (кінець XIX ст. – до 30-х рр. XX ст.), на якому закріплено загальноприйняте розуміння поняття «поліграф» на

міжнародному рівні, а також вироблено як загальнообов'язкові технічні вимоги до його застосування, так і теоретико-практичні засади методик дослідження на основі поліграфа;

– розвинений інструментально-поліграфний (30-ті рр. ХХ ст. – до поч. ХХІ ст.), для якого характерно подальше розроблення методики інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації через реєстрацію зміни фізіологічних показників опитуваної особи за допомогою різних подразників, а також напрацювання основ нормативно-правового регулювання застосування поліграфа з урахуванням відповідної міжнародної практики на рівні судових прецедентів;

– практично-дослідницький (поч. ХХІ ст. – донині), що відрізняється активним застосуванням поліграфа в діяльності правоохоронних органів, зокрема й України, а також використання отриманих результатів у адміністративному, цивільному, господарському та кримінальному судочинствах із одночасним напрацюванням умов для впровадження окремої психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа» [36, с. 14–15].

Вважаємо, що визначений правниками практично-дослідницький етап у вітчизняній практиці варто розділи на 2 підетапи, точкою розмежування якого є доповнення 27.07.2015 Розділу VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень пунктом 6.8, де передбачено можливість отримання інформації орієнтуючого характеру за допомогою опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. З цього часу в практиці кримінального судочинства почастишали спроби використовувати як джерело доказів висновок експерта-поліграфолога. Проте під час оцінки такого джерела доказів суди переважно звертають увагу на неможливість гарантування валідності отриманих опитувань і відсутність вирішення питань щодо затвердження відповідної методики Міністерством юстиції України й

атестації осіб, які проводять такі опитування з використанням поліграфа, що в сукупності вказує на недопустимість застосування таких для доказування.

Резюмуючи, можна дійти висновку щодо доцільності використання поліграфа в кримінальних провадженнях, але з урахуванням, що дані, отримані за допомогою поліграфа, лише відображають фізіологічні реакції людини на певний момент, і їхня інтерпретація може бути неточною через складність психологічних процесів. Проте з урахуванням зростаючого застосування поліграфа як інструменту у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у кадровій діяльності правоохоронних органів стає очевидною потреба в подальшому вдосконаленні правового забезпечення інструментів психофізіологічних досліджень людини із використанням поліграфа, що відповідає об'єктивній практиці та потребам сьогодення, оскільки, зокрема, існує тенденція до зростання використання поліграфа для потреб у кримінальних провадженнях. Наведений досвід застосування поліграфа в окремих напрямках діяльності правоохоронних органів та аналіз наукової думки щодо використання результатів психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа під час досудового провадження свідчать про існування протилежних позицій щодо витоків відповідних психофізіологічних досліджень дві протилежних групи правників, одні з яких стверджують, що отримані докази за допомогою поліграфа періодично можуть виступати єдиним інструментом встановлення суб'єкта кримінального правопорушення, коли інших доказів у кримінальному провадженні немає або ж їх замало, а частина із фахівців взагалі наполягають на використанні поліграфа для отримання доказів, які варто визнавати допустимими під час доказування в судовому провадженні, зокрема, наполягаючи на впровадженні до переліку судових експертиз психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа. Інша група правників заперечує науковість і допустимість проведення такого виду судових експертиз під час

кримінального провадження, ґрунтуючись, зокрема, на відсутності можливостей гарантувати об'єктивність отриманих у процесі застосування поліграфа результатів через відсутність атестованої методики такого виду дослідження.

1.2. Сутність поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи

Наукові основи поліграфічного методу активно почали розвиватися лише впродовж останніх 40–50 років, а тому в багатьох країнах було накопичено значний обсяг емпіричних даних, які підтверджують його ефективність і доцільність застосування в різних сферах суспільного життя, серед яких і сфера судочинства. Такі тенденції спонукають до подальшого формування відповідної теоретичної бази, розроблення якої є однією із актуальних проблем, що стоїть перед правниками у зв'язку із застосуванням поліграфа, яке має охоплювати науково-теоретичне забезпечення процесів під час застосування поліграфа з одночасним розробленням єдиної термінології.

Стосовно термінології відмітимо, що в Україні закріплене на нормативно-правовому рівні поняття поліграфа, зокрема:

– «поліграф – комп'ютерний технічний засіб, що має відповідну сертифікацію, який здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів, не завдає шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу» [83; 110];

– «поліграф – різновид психофізіологічної апаратури, що використовує комплексну багатоканальну комп'ютерну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини на певні психологічні стимули» [83; 114];

– «поліграф – технічний багатоканальний (зокрема, має канал виявлення протидії) реєстратор психофізіологічних реакцій суб'єкта дослідження, який дає змогу виявляти та фіксувати психофізіологічні реакції суб'єкта дослідження на певні стимули (подразники) через перетворення його психофізіологічних показників активності з аналогових сигналів у цифрові сигнали, які відображаються як криві на поліграмах» [83; 116].

Термін «поліграф» походить від грецьких слів *poly* (багато) та *graphos* (писати), що означає – багатопишучий. Відповідно до згадуваної вже Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України «поліграф є різновидом спеціального психофізіологічного технічного засобу, який здійснює реєстрацію динаміки протікання не менше п'яти незалежних психофізіологічних процесів людини (грудного і діафрагмального дихання, серцево-судинної активності, електропровідності шкіри, рухової активності) у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів (запитань, зображень, предметів), не завдаючи шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу» [83; 114].

Аналіз наведених вище визначень дає змогу резюмувати, що поліграф є технічним засобом, який умовно поєднує дві структурно-логічні частини: різновид психофізіологічної апаратури та використання комплексної багатоканальної комп'ютерної апаратної методики реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Як свідчить аналіз визначень терміна «поліграф», сформульованих вітчизняними та зарубіжними науковцями, зазвичай у структурі визначення виділяються дві основні структурно-логічні частини: 1) та, що визначає родову приналежність поліграфа як технічного засобу; 2) та, що визначає призначення поліграфа як технічного засобу.

На шляху до такого порівняно уніфікованого підходу у формулюванні визначення правники послуговувалися 4 найбільш розповсюдженими підходами до визначення поняття «поліграф» за його родовою приналежністю та віднесення поліграфа до:

– медико-біологічних приладів (М. В. Даньшин, М. А. Погорецький [28, с. 244], В. І. Галаган [27, с. 11], Д. П. Падун [91, с. 88], А. М. Титов, Г. К. Тетерятник [135, с. 154], В. О. Черков [148, с. 52]);

– психофізіологічних приладів (Т. Ю. Ваврик, Д. Й. Никифорчук [5, с. 61; 87, с. 195], С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова [29, с. 7], Т. Р. Морозова, І. О. Моцонелідзе, Д. З. Моцонелідзе [70, с. 8]);

– комплексів медичних, медико-біологічних приладів (С. О. Ковальчук [49, с. 93], Я. В. Комісарова [53, с. 213], С. І. Макаренко [63, с. 277]);

– багатоканальних осцилографів (Р. С. Белкін [5, с. 167]).

Кожен з наведених підходів до визначення родової приналежності поліграфа має своє логічне обґрунтування та заслуговує на повагу, водночас для визначення того, який найбільш повно відобразить сутність поліграфа як технічного засобу, звернімося до особливостей його конструкції.

За елементною базою поліграфи поділяються на аналогові (механічні й електронні) та цифрові (комп'ютерні й реалізовані на базі надвеликих інтегральних схем). Ураховуючи те, що в під час досудового розслідування застосовуються комп'ютерні поліграфи, погоджуємося, що «в основу визначення терміна «поліграф» доцільно покласти саме технічні особливості комп'ютерних поліграфів, які складаються з таких елементів:

– апаратна частина (датчики фізіологічних параметрів опитуваної особи та сенсорний блок для посилення знятих датчиками аналогових сигналів, їхнє перетворення на цифрові та здійснення обміну даними з комп'ютером);

– операційна частина (частина спеціалізованої комп'ютерної

програми, яка забезпечує представлення та зберігання психофізіологічних даних);

– система оцінки даних (частина спеціалізованої комп'ютерної програми, яка забезпечує об'єктивний кількісний аналіз психофізіологічних параметрів, зареєстрованих поліграфом)» [38, с. 284–285].

Оскільки функціонування операційної системи та системи аналізу даних підтримується спеціалізованою комп'ютерною програмою, їх потрібно розглядати як програмну складову. Ця програма відповідає як за зберігання та відображення психофізіологічних даних, так і за їхній об'єктивний кількісний аналіз. Як уже було зазначено, базовий набір фізіологічних параметрів, що фіксуються поліграфом, охоплює артеріальний тиск, частоту пульсу, параметри дихання та шкірно-гальванічну реакцію. Деякі моделі поліграфів мають можливість реєстрації до 19 фізіологічних параметрів [164].

Підключення поліграфа до комп'ютера дає змогу розглядати його як апаратно-програмний комплекс для зняття, оброблення, зберігання й аналізу фізіологічних параметрів, що, по суті, відповідає найбільш поширеному погляду вітчизняних і зарубіжних науковців щодо призначення цього технічного засобу (О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. С. Кузьмичов, А. В. Старушкевич, М. В. Даньшин, М. А. Погорецький, В. К. Кірвель, С. О. Ковальчук, С. І. Макаренко, Т. Р. Морозова, Д. П. Падун, В. М. Тertiшник, А. М. Титов, Г. К. Тетерятник), особливості застосування якого потрібно розглядати в процедурному аспекті.

У тексті Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України вживається термін «використання поліграфа» [112]. Водночас, наприклад, у тексті Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України вживається термін «застосування поліграфа» [113].

Незважаючи на те, що слова «використання» і «застосування» вважаються синонімами, означаючи виконання певної дії з певним предметом, між ними існує незначна, але принципова відмінність – використання має місце в будь-якому випадку виконання дії з предметом, а застосування – коли зазначена дія ще й спрямовується на інший об'єкт [54, с. 514], що дає змогу погодитися із доцільністю вживання саме терміна «застосування поліграфа».

Згідно з Інструкцією про порядок використання поліграфів у Національній поліції України «застосування спеціального психофізіологічного технічного засобу, який здійснює реєстрацію динаміки протікання не менше п'яти незалежних психофізіологічних процесів людини (грудного і діафрагмального дихання, серцево-судинної активності, електропровідності шкіри, рухової активності) у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів (запитань, зображень, предметів), не завдаючи шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу, здійснюється шляхом проведення за спеціальною методикою опитування людини з одночасною реєстрацією змін її психофізіологічних реакцій у відповідь на психологічні стимули, що задаються у вигляді варіантів відповідей, предметів, схем, фото та ін.» [112].

Власне, положення відомчих інструкцій, які регламентують питання психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа, не містять спільного підходу в послуговуванні терміном «поліграфне опитування / опитування із використанням поліграфа», що вживається поряд із термінами «психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа», «психофізіологічне інтерв'ю», «поліграфна перевірка». Водночас Закон України «Про Національну поліцію» використовує категорію «тестування на поліграфі» [118]. У науковій літературі, крім терміна «поліграфне опитування» [87], також зустрічаються терміни «поліграфна перевірка» [6; 7], «поліграфне (психофізіологічне) обстеження» [4; 5; 70]. Таке різноманіття термінів пояснюється, зокрема, особливостями перекладу

англійського слова «test», введеного до термінології застосування поліграфу в 20–30-х рр. ХХ ст. американськими науковцями У. М. Марстоном і Л. Кілером [166], серед варіантів перекладу якого «перевірка», «обстеження», «дослідження», «тестування», «екзамен».

Водночас наведені варіанти перекладу точно відображають зміст поліграфного опитування як акту комунікації між двома суб'єктами (поліграфологом та опитуваною особою). Так, «слова «перевірка» (як переконання в правильності будь-чого, обстеження з метою нагляду, контролю), «обстеження» (як огляд, перевірка будь-чого) та «дослідження» (як наукове вивчення, огляд для з'ясування будь-чого) за значенням виходять за межі комунікативного акту й можуть позначати більш широке коло дій, які можуть здійснюватися й одним суб'єктом або не носити комунікативного характеру, а слово «екзамен» пов'язується насамперед з навчальним процесом. Найближчим до змісту поліграфного опитування є слово «тестування», яке означає метод, за якого на основі виконання людиною певних дій або відповідей на конкретні запитання робиться висновок про її психіку» [152, с. 24]. Проте поліграфне опитування як комунікативний акт містить у собі не лише тестування, а також розмови, які проводяться поліграфологом перед, між та після пред'явлення тестів опитуваній особі. Оскільки бесіда є формою опитування, що забезпечує збір первинної інформації про об'єктивні та суб'єктивні факти зі слів опитуваної особи, і пред'явлення тестів поліграфного опитування відбувається в усній формі з постановкою запитань та отриманням відповідей на них, слушно вважати за доцільне вживати термін «поліграфне опитування», щоб позначити цю форму застосування поліграфу.

Опосередкований термін «поліграфне опитування» трактується, як проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів досудового розслідування під назвою «поліграфна перевірка», яку визначено однією з форм опитування кандидатів на службу

до підрозділів національної поліції та навчання в навчальних закладах, осіб рядового та начальницького складу, яких вносять до складу миротворчих місій, висувають на керівні посади під час професійно-психологічного відбору, та працівників правоохоронних органів, щодо яких проводяться службові перевірки, із застосуванням технічних засобів, що не завдають шкоди життю або здоров'ю особи і є різновидом інтерв'ю із застосуванням спеціальної апаратури. О. Р. Малхазов та О. М. Кокун визначають поліграфне опитування як «комплекс спеціальних тестів, технічних засобів, програмового, математичного та технічного забезпечення» [64, с. 86], С. К. Делікатний та Ж. Ю. Половникова – «як отримання орієнтувальної інформації методом психофізіологічного інтерв'ю під час спеціально організованого опитування особи» [29, с. 5]. Зазначимо, що недоліком зазначеної позиції є згадка про невизначене коло технічних засобів, оскільки засіб, який застосовується під час проведення поліграфного опитування, – поліграф, застосування якого дає змогу знімати, обробляти, зберігати й аналізувати фізіологічні параметри опитуваної особи.

Однак «спеціальна техніка в діяльності органів досудового розслідування – це науково обґрунтована система технічних засобів, речовин, а також методів, прийомів, алгоритмів їх правомірного застосування для забезпечення охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю» [47; 153]. Власне, «спеціальні технічні засоби – це різновид оперативно-технічних засобів, які мають право застосовувати тільки суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, що передбачено статтею 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [119; 153].

Спеціальні технічні засоби, відповідно до п. 2 Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383, – «технічні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, програмне забезпечення, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені,

виготовлені, запрограмовані або пристосовані) для негласного отримання інформації» [108; 153].

Наступним нормативно-правовим документом є Ліцензійні умови провадження господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації», яким уводиться в обіг поняття «спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації, який розглядається як спеціальні технічні засоби, до яких відносить технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності» [30; 153].

Варто наголосити, що Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. № 2471 «Про право власності на окремі види майна» було визначено, що «спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації не можуть перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. Тому громадяни, які здійснюють незаконні дії щодо придбання, зберігання, збуту та використання спеціальних технічних засобів несуть кримінальну та адміністративну відповідальність» [124].

Не можна оминати й питання юридичної відповідальності за дії, пов'язані із спеціальними технічними засобами. Так, відповідно до

статті 359 Кримінального кодексу України «незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також незаконне їх використання, караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до чотирьох років, або позбавленням волі на той самий строк» [56]. Водночас у Кодексі України про адміністративні правопорушення статтею 195-5 передбачено, що «незаконне придбання або зберігання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації зумовлює накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації та на посадових осіб – від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації» [50]. Стаття 201 Кримінального кодексу України зазначає, що дії, пов'язані з контрабандою, тобто «переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років» [56].

Варто розуміти, що належність технічних, апаратно-програмних, програмних та інших засобів до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів електрозв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації визначається Критерієм належності спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних

засобів негласного отримання інформації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669 «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації», та встановлюється на підставі сукупності таких критеріїв: «призначеність засобів для застосування у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності; придатність засобів для негласного отримання інформації» [30].

Що ж стосується технічної сторони «медалі», то визначення придатності та призначеності здійснюється за результатами проведення досліджень технічних засобів та/або оцінки відомостей, викладених у наданому виробником технічному описі або в технічній документації виробника до засобу (за її наявності). Висновок щодо належності / неналежності засобів до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів електрозв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації надає Служба безпеки України. Окремі ознаки виробів галузевого та побутового використання (зокрема, мініатюрність, багатофункціональність, можливість негласного отримання інформації) не є підставами для визначення його належності до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів електрозв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. Вироби галузевого та побутового використання, що придатні для негласного отримання інформації, але не призначені для застосування у скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності, не належать до спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. До СТЗ, згідно з Переліком спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів

України від 22 вересня 2016 р. № 669 «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації», належать: «засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем; засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого володіння особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку; засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації; засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; засоби для негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж; засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем» [30]. Крім того, Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86 «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання», надає перелік технічних засобів подвійного використання, які за своїми ознаками відносять до СТЗ [115].

Отже, вважаємо помилковим підхід щодо віднесення поліграфу до спеціальних технічних засобів, режим обігу яких підлягає додатковому регулюванню, оскільки аналіз наведених вище нормативно-правових актів свідчить, що ліцензії на його придбання й використання не потрібно, а власне, проведення поліграфічних перевірок не суперечить чинному законодавству України та не порушує його, зокрема, в частині гарантування конституційних прав особи, оскільки перевірки здійснюються лише з їхньої письмової згоди й відповідно до ст. 28, 32 Конституції України [55]. Одночасно доцільно використовувати у визначеннях поняття «поліграфічне опитування» тощо назву технічного пристрою, який застосовується під час

його проведення, яким є саме поліграф, водночас не обмежуючи можливості здійснення звуко- та відеозапису під час опитування.

Ще однією важливою характеристикою поліграфного опитування є його методика проведення, яка визначається, згідно із розглянутими вище положеннями нормативних актів, з одночасним розкриттям психологічної сутності цієї процедури.

Як зазначалося вище, поліграфне опитування як комунікативний акт охоплює не лише тестування. Важливою складовою цього процесу є бесіди, які проводяться поліграфологом перед, під час та після тестів. Проте саме тестування можна вважати центральним елементом поліграфного опитування, оскільки воно передбачає зняття, обробку, зберігання та попередній аналіз фізіологічних показників опитуваної особи. Тестування є методом, за якого на основі реакції людини на певні дії або відповіді на конкретні запитання робиться висновок про її психічний стан, зокрема щодо здатності адекватно відображати об'єктивну дійсність. У контексті проведення поліграфного опитування пред'явлення людині відповідних тестів, беззаперечно, можна вважати елементом об'єктивної дійсності, підтвердженням чому є попередньо підготовлений у друкованому або електронному вигляді опитувальник, факт пред'явлення опитуваній особі цього опитувальника й можливість документування цього процесу за допомогою засобів звуко- та відеозапису.

Мати змогу здійснення на опитувану особу певного впливу під час проведення поліграфного опитування, зокрема за допомогою пред'явлення їй «психологічних стимулів, що задаються як варіанти відповідей, предметів, схем, фото», постулюється таким психологічним принципом, як принцип єдності свідомості, психіки й активності особи, відповідно до якого психіка людини та її свідомість упродовж її життєвого шляху піддаються постійному впливу навколишнього середовища та не залишаються чимось застиглим, даним один раз і назавжди. Вони є відображенням тих зовнішніх

соціальних впливів, яким піддається людина. Зі свого боку виникнення в психіці опитуваної особи певних змін під впливом пред'явлених їй у процесі проведення поліграфного опитування «психологічних стимулів» зумовлюється психологічним принципом детермінізму, який допомагає пояснювати досліджувані психічні феномени закономірною взаємодією доступних емпіричному контролю чинників, різних обставин, які передують певній події або викликають її.

Як зауважує О. Ф. Кобзар, «на сьогодні науковцями розроблено низку теоретичних концепцій, які пояснюють закономірності перебігу фізіологічних процесів особи під час її опитування із застосуванням поліграфа, так званих «теорій поліграфа» [48].

Так, В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Д. Й. Никифорчук та П. П. Підюков науковою основою поліграфних опитувань вважають «теорію психологічного комплексу», відповідно до якої «характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи перебуває у прямій залежності від значимості для неї інформації, яку вона намагається приховати: ...обстежуваний відчуває стан емоційного стресу у тому випадку, коли його відповідь на поставлене запитання не є повністю правдивою, причому, чим важливішою є приховувана від екзаменатора інформація, чим більше обстежуваний бажає обманути, тим більшим буде рівень стресу» [3, с. 96].

Водночас ряд дослідників у своїх роботах також торкаються таких теорій, як «теорія загрози покарання», «теорія конфлікту», «умовно-рефлекторна теорія», «теорія активації», «дихотомізаційна теорія», «інформаційна теорія емоцій», «мотиваційна теорія», «теорія цілеспрямованого тестування пам'яті», «теорія спрямованої актуалізації динамічних особистісних смислів свідомості» тощо. Загалом наведені теорії диференціюють на два класи: а) теорії, що ґрунтуються на визнанні афективно-мотиваційних процесів як головних чинників, які визначають сутність поліграфологічних перевірок; б) теорії, що передусім керуються

когнітивними чинниками (процесами)» [154, с. 35].

Зокрема, «відповідно до теорії загрози покарання характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з активізацією діяльності симпатичної нервової системи під впливом страху викриття. Вважається, що відповідні фізіологічні зміни матимуть місце завжди, коли опитувана особа відчуватиме страх викриття, незалежно від правдивості її відповіді, тоді як правдиве заперечення нею своєї причетності до встановлюваної події не викликати відчуття страху, а отже, не буде й фізіологічних змін» [29; 48]. Водночас інші вчені зазначають, що загроза покарання є провідним, але не єдиним чинником, який активізує реакції організму особи під час проведення поліграфного опитування.

Відповідно до теорії конфлікту, розробленої американськими науковцями на основі досліджень О. Р. Лурії, «характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з виникненням у неї внутрішнього конфлікту у зв'язку з одночасною активізацією двох протилежних за своєю спрямованістю психологічних установок – говорити правду про обставини встановлюваної події та неправду про свою причетність до неї. Основний постулат зазначеної теорії такий: синхронна активація двох діаметрально спрямованих психологічних установок (установка «казати правду про обставини події», установка «брехати з приводу власної причетності до неї») породжує в особи виражені зміни динаміки фізіологічних процесів, які реєструють під час перевірки. Конфлікт між двома різноспрямованими тенденціями призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму особи й розвитку виражених фізіологічних реакцій у відповідях на перевірочні питання» [48; 154, с. 35].

Як визначає Я. В. Комісарова, «згідно з умовно-рефлекторною теорією реакція фізіологічних процесів опитуваної особи під час поліграфного тестування змінюється внаслідок виникнення у неї асоціацій між важливим

стимулом та її власним або вже набутим досвідом. Ця теорія базується на уявленні, що особисте ставлення людини до певних подій та предметів формується за рахунок власного або отриманого досвіду, що впливає на інтенсивність її емоційного напруження, а отже, і на фізіологічні показники. Для виникнення цього напруження досить того, щоб опитувана особа була свідомою щодо протиправності встановленої події та можливих негативних наслідків» [53; 81].

Згідно з теорією активації, «фізіологічні процеси в опитуваній особі змінюються залежно від того, наскільки великий зв'язок існує між важливим стимулом та обставинами, пов'язаними з конкретною подією. Згідно з цією теорією лише особа, яка причетна до встановленої події і має інформацію про її деталі, буде демонструвати стійкі реакції на важливі стимули, тоді як особа, яка не має зв'язку з подією, реагуватиме однаково на важливі та нейтральні стимули» [53].

Відповідно до дихотомізаційної теорії «характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється залежно від відносної частоти пред'явлення їй значимих подразників. В основу цієї теорії покладено те, що причетна до встановлюваної події особа демонструватиме різне «звикання» до значимих і нейтральних подразників у процесі проведення поліграфного опитування» [53; 81].

Щодо змісту інших теорій, то «відповідно до інформаційної теорії емоцій ступінь емоційного напруження особи перебуває в прямій залежності від величини потреби, яку вона бажає задовольнити, різниці між обсягом інформації, відповідної для задоволення цієї потреби, та обсягом інформації про наявні в особі можливості щодо задоволення потреби в цей момент» [81]. У контексті застосування поліграфа зазначена теорія означає, що бажання уникнути відповідальності зумовлює виникнення в опитуваної особи потреби володіти максимальним обсягом інформації про обізнаність слідства з обставинами злочину, водночас брак такої інформації призводить

до зростання рівня емоційного напруження [87, с. 195–197].

Відповідно до мотиваційної теорії «характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється залежно від рівня мотивації опитуваної особи щодо результатів поліграфного опитування, а також функціонального стану її організму та індивідуальних особливостей її нервової системи» [81].

Згідно із теорією цілеспрямованого тестування пам'яті образи подій або явищ, які зберігаються в пам'яті опитуваної особи, можуть бути цілеспрямовано актуалізовані за допомогою цільової установки та виявлені за фізіологічними реакціями, що виникають у відповідь на пред'явлені особі спеціально підібрані та згруповані подразники. У рамках цієї теорії сформульовано так званий «психофізіологічний феномен», який полягає в тому, що зовнішній подразник, який несе людині значиму в конкретній ситуації інформацію про подію, яка зберігається в її пам'яті, стійко викликає фізіологічну реакцію, що перевищує реакції на однорідні подразники, які пред'являються за тих самих умов, але не пов'язані зі згаданою подією та не несуть людині ситуаційно значимої інформації» [87, с. 195–197].

Відповідно до теорії спрямованої актуалізації динамічних особистісних смислів свідомості характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється залежно від ступеня викликаного пред'явленням певного подразника актуалізації провідного динамічного особистісного смислу в її свідомості. Основні положення теорії загрози покарання, теорії активації та дихотомізаційної теорії були об'єднані в теорії психологічної установки (Комітет дослідження наукової обґрунтованості поліграфа при Національній академії наук США) [53].

Отже, «різноманіття чинників впливу на фізіологічні параметри особи під час проведення поліграфного опитування, згаданих у розглянутих теоріях поліграфа, пояснюється тим, що на сьогодні не є відомою жодна ознака брехні, яка незалежно від контексту означала б, що людина бреше.

Існують лише ознаки, які вказують, що людина погано підготувалася, та ознаки емоцій, що не відповідають обраній версії та лінії поведінки людини, і той, хто прагне виявити брехню, повинен знати, як емоція проявляється в мові, голосі, рухах, міміці, які сліди можуть залишати почуття всупереч спробам особи їх приховати, а також що видає симуляцію емоції» [32, с. 55].

Водночас, незважаючи на певні відмінності між покладеними в основу теорій поліграфа детермінантами зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування, зазначені теорії мають певні спільні моменти. Так, «у роботах Л. М. Балабанової, С. І. Оглобліна, А. Ю. Молчанова, Ю. І. Холодного в основу класифікації теорій поліграфа покладено, відповідно, емоційно-мотиваційні та когнітивні чинники, які зумовлюють зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування. До теорій поліграфа, відповідно до яких зміни фізіологічних параметрів детермінуються емоційно-мотиваційними чинниками, зокрема, віднесено теорію загрози покарання, теорію конфлікту та умовно-рефлекторну теорію, а до тих теорій, у яких визначальними вважаються когнітивні чинники, – теорію активації та дихотомізаційну теорію» [48, с. 225].

Як слушно відмічає Р. В. Яремчук, «з позицій психологічної сутності загальної методології психофізіологічних досліджень поліграф фіксує психофізіологічну реакцію на емоційно значущу інформацію: по-перше, ця реакція є прив'язаною до стимулу за підсвідомим (безсвідомим) механізмом; по-друге, ця реакція є специфічною (нетиповою) щодо факту й джерела надходження інформації; по-третє, ця реакція не є диференційованою з позицій реактивності організму, натомість є варіаціями орієнтувального рефлексу, рефлексу впізнання, частково – оборонного й захисного рефлексів. Наявність психофізіологічної реакції на стимул може бути зумовлена: 1) тим, що особа справді вчиняла певні дії або здійснювала певну діяльність; 2) тим, що особу вже опитували з приводу вчинення цих

дій чи здійснення цієї діяльності; 3) тим, що особа щиро виявляє стійкий інтерес до аналогічної (схожої) інформації; 4) наявністю непередбачуваних сторонніх асоціацій, пов'язаних із впливом стимулу на підсвідомість» [154, с. 36].

Отже, вплив емоційно-мотиваційних чинників на перебіг фізіологічних процесів у опитуваній особі не обмежується лише пред'явленням конкретного подразника. Важливим є також проведення самого поліграфічного опитування. Оскільки на початку опитування пояснюються мета його проведення й узгоджується тематика запитань, особа формує своє внутрішнє ставлення до цього процесу. Це може бути викликано страхом (реакція на небезпеку, особливо якщо змінюються умови життя), потребою (потреба у відновленні оптимальних параметрів для життєдіяльності) або бажанням приховати інформацію. Відтак потреба (часто у зв'язку зі страхом) активізує нервові структури, що впливає на мотиваційний стан людини, відображаючи її психічний стан в умовах, відповідних для її життєдіяльності. Одним з таких мотиваційних станів є установка, яка є стереотипною готовністю діяти відповідно до ситуації. Тобто емоційно-мотиваційні чинники впливають на фізіологічні параметри особи ще до початку поліграфічного опитування, формуючи в ній відповідне психічне збудження. Цей стан може відобразитися в характері фізіологічних показників опитуваної особи та може бути виправлений поліграфологом за допомогою стимулюючих тестів.

Під час надання подразників опитуваній особі стають активними різні когнітивні механізми, включно із пам'яттю. У процесі цього стимулювання важливу роль відіграють асоціації та емоційне забарвлення, що пов'язане з індивідуальним сприйняттям подій. Отже, зміна емоційного фону опитуваної особи може вплинути на її реакцію на подразники, що може бути зафіксовано поліграфом. Цей процес може допомогти виявити приховану інформацію, навіть якщо особа не реагує на подразники або реагує на них

однаково.

Якщо опитувана особа свідомо надає неправдиву відповідь на значущий подразник, це також впливатиме на її емоційно-мотиваційний стан, як описано вище. Вважаємо, що різні чинники можуть впливати на процеси поліграфічного опитування на різних етапах та у різних умовах, зокрема, враховуючи різні аспекти теорій поліграфа. Емоційний компонент залишається одним із ключових елементів, що відображає ставлення опитуваної особи до подій і чинників, які вони представляють. Психічні процеси відображають не лише знання, але й відношення до явищ та їхнє значення для суб'єкта.

Отже, залежно від конкретних умов проведення поліграфічного тесту може спостерігатися різна інтенсивність змін у фізіологічних процесах, а відтак у відповідних емоційних реакціях. Той самий об'єкт чи ситуація можуть викликати в людини різні емоційні відгуки залежно від часу та обставин.

У науковій літературі представлено кілька підходів до визначення тих чинників, які визначають зміни у фізіологічних параметрах опитуваної особи. Ці чинники можуть бути пов'язані з виникненням або змінами емоцій, емоційного напруження або емоційного (психофізіологічного) стану як проявів емоційного реагування, під яким розуміється довільний рефлекторний відгук на емоціогенний подразник.

Суб'єктивний характер емоційних явищ зумовлює можливість виникнення помилок під час оцінювання результатів застосування поліграфа. П. Екман цілком слушно вважає, що «невинна людина, яку підозрюють у вчиненні злочину чи опитують з приводу діяльності, котра може поставити під загрозу результати перевірки на благонадійність, а отже, і майбутню роботу, може розхвилюватися. Декого може перелякати вже сама пропозиція пройти поліграфне опитування. Такий страх буде особливо сильним, якщо в цієї людини є підстави вважати, що поліграфолог і

національна поліція упереджено ставляться до неї. Людина може відчувати вину за обман або захват від нього, що також зумовлює виникнення змін у діяльності автономної нервової системи. Зазначені відчуття можуть бути як у винних, так і в деяких невинних осіб» [32, с. 145–146].

Подані вище дані підтверджують, що основною особливістю поліграфного тестування є його орієнтований характер. Це означає, що результати поліграфа мають спрямований характер і дають змогу оцінити ставлення опитуваної особи до кримінального правопорушення на основі аналізу фіксованих фізіологічних показників. Зміна цих показників викликає емоційну реакцію в цієї особи під час пред'явлення спеціально підібраних стимулів. Отже, враховуючи це, можна чітко визначити поліграф як систему апаратних і програмних засобів, яка призначена для збору, обробки, зберігання й аналізу фізіологічних даних опитуваної особи. Зазначена зміна в характері цих даних спричиняє відповідну емоційну реакцію на пред'явлення спеціально підібраних стимулів.

1.3. Зарубіжний досвід використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів

Підходи до правового регулювання поліграфного тестування в правових системах різних країн варіюються, оскільки якщо одні країни активно використовують поліграф у судових процедурах, то одночасно інші обмежують його застосування або взагалі не допускають як доказ у судових справах. Отже, дослідження закордонного досвіду використання поліграфа може допомогти зрозуміти його ефективність, недоліки та потенційні переваги в контексті досудового розслідування, що в підсумку матиме значення для вдосконалення національної судової практики та процесуальних стандартів доказування.

Погоджуємося із О. В. Линник, А. В. Трубніковою, що «без широкого

та ефективного застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів неможливе успішне досудове розслідування та попередження кримінальних правопорушень на сьогодні» [61]. Абсолютно слушним є твердження, що «високий рівень розвитку криміналістики, наявність у правоохоронних органів відповідних науково-технічних засобів, розгалужена мережа судово-експертних установ та юридичних вузів, відповідна підготовка багатьох оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів, спеціалістів у різних галузях науки, техніки, мистецтва, що залучаються до розкриття та розслідування злочинів, – передумови, які були створені спеціально для цього» [128, с. 133].

Постійний науково-технічний поступ спонукає, зокрема, органи кримінальної юстиції до апробації та впровадження в роботу щодо протидії злочинності все нових криміналістичних засобів, методів та інструментів, що сприяє проведенню розслідування в більш короткі строки без шкоди для його якості та повноти сформованої доказової бази. Саме відповідний рівень розвитку медицини, психології в поєднанні із технічними напрацюваннями сприяв напрацюванню технологій для реалізації можливості використання поліграфа під час роботи дізнавачів і слідчих із показаннями свідків, потерпілих, підозрюваних та інших учасників кримінального провадження, встановлення достовірності наданої інформації допитуваними.

Погоджуємося із В. В. Топчієм, що «в останні роки слідчі та оперативні працівники окремих іноземних держав усе частіше стали звертатися до можливостей поліграфа (детектора брехні) в процесі розслідування злочинів. Використання поліграфа можливе не тільки з метою розслідування злочинів і виявлення особи злочинця, а й для проведення перевірки персоналу комерційних підприємств, установ чи організацій» [137]. І якщо наше національне законодавство вже давно передбачає використання поліграфа в кадровій роботі правоохоронних органів, національні органи кримінальної юстиції та правосуддя лише

напрацьовують правила оцінки результатів такого застосування в розслідуванні кримінальних правопорушень.

Міжнародна та національна практика вже охоплює залучення фахівців-поліграфологів як експертів / спеціалістів для проведення судових психофізіологічних експертиз з використанням поліграфа. Наприклад, 1998 року в рішенні Верховного суду США щодо правомірності використання поліграфа суд вказував, що «за умови дотримання добровільності й відсутності будь-якого примусу, що виражається в певній формі, а також дотримання чинного законодавства та виконання процедури випробування на належному технологічному рівні обстеження на поліграфі може визнаватися правомірним» [41; 137].

Оскільки поліграф є технічним засобом, зарубіжний досвід правозастосування виходить із того, що «результати застосування технічних засобів набувають статусу процесуальних доказів на підставі дотримання таких умов: застосування здійснюється з метою, зазначеною законом; факт застосування (а також інші дані відповідно до встановлених законом правил) відображено в протоколі процесуальної дії; отримані результати долучено до матеріалів провадження» [137]. Наслідуючи підхід країн, де результати застосування поліграфа є самостійним джерелом доказів, 2013 року не було ухвалено законопроект № 2521 «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями відносно використання поліграфа (детектора брехні)», що мав доповнити КПК України ст. 264–1 «Перевірка правдивості свідчень особи на поліграфі (детекторі брехні)», назвавши її психофізіологічною експертизою, яка проводиться експертами відповідної кваліфікації за науково обґрунтованими методиками, ґрунтуючись на принципах безсторонності, об'єктивності, фаховості відповідних судових експертів державних спеціалізованих установ, передбачивши, що застосування поліграфа не може суперечити основним правам, свободам і законним інтересам людини, її честі й гідності» [137;

140].

Метод поліграфа містить у собі не лише умови використання, але й принципи, які додають йому достовірності. Проте важливо пам'ятати, що існують ситуації, коли використання поліграфа необґрунтоване через його недостатню інформативність чи ненадійність результатів, про що свідчить і зарубіжний досвід використання можливостей поліграфа. Зазначимо, що дослідження психофізіологічних реакцій людини за допомогою поліграфа варто розглядати як доповнення до існуючих методів розслідування, що дає змогу зрозуміти поведінку особистості й оцінити результати психофізіологічної експертизи, отримані згідно із встановленими правилами.

Як слушно зауважує італійський учений, доктор Вільям Дж. Лаконо, «поліграф – це різновид психофізіологічної апаратури, який являє собою комплексну багатоканальну апаратну методичку реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати відповідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує» [61, с. 229; 159, с. 75].

Оцінюючи міжнародний досвід застосування поліграфа в діяльності судових і правоохоронних органів, зазначають, що останній активно використовується в Італії, Іспанії, Франції, Швейцарії, Угорщині, Болгарії, Словенії, Чехії, Словаччині, Сербії, Хорватії, Австралії, Малайзії, ПАР, Колумбії, Болівії, Гондурасі, Гватемалі, Сальвадорі, Ямайці, Гайані, Панамі, Кувейті, Лівані, Пакистані, ОАЕ, Кенії, Марокко, Нігерії, Індонезії, Йорданії, країнах Балтії тощо [61, с. 229; 129].

Серед розвинених країн варто звернути увагу на те, що в США, що є лідером застосування технологій поліграфа в правоохоронній діяльності, визнання висновку поліграфолога як самостійного прямого доказу

практично не передбачено американським кримінальним судочинством. Водночас Верховним судом США визнана методика психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа, якою користуються в штатах і до сьогодні [75; 61, с. 229].

Наймасштабніше використання в кадровій і практичній діяльності правоохоронних органів можна спостерігати в Сполучених Штатах Америки, досвід яких часто лягає в основу формування методологічних, технічних і правових засад використання поліграфа. Так, «упродовж багатьох десятиліть такі федеральні агентства, як Управління кримінальних розслідувань Армії США, Управління розвідки та безпеки Армії США, Слідча служба військово-морського флоту, Управління спеціальних розслідувань військово-повітряних сил, Відділ кримінальних розслідувань корпусу морської піхоти, Агентство національної безпеки, Федеральне бюро розслідувань, Центральне розвідувальне управління, Управління по боротьбі з наркотиками, а також секретна, поштова, митна та інші служби використовують поліграф для перевірок. У сучасному світі поліграф активно використовується правоохоронними органами та слідчими під час розслідувань, а також у кадровій роботі. Упродовж останніх десятиліть багато суддів у США визнали поліграфні дослідження як доказову базу. Більшість апеляційних судів приймають поліграфні дані як докази, які можуть бути розглянуті суддею» [10].

Наступною країною з позитивним сприйняттям використання поліграфного опитування під час досудового розслідування є Канада, де «поліграф в поліції використовується тільки на етапі попереднього слідства. На відміну від практики в США, в Канаді жоден регіон не використовує результати поліграфічних перевірок для підтвердження вини або невинуватості підозрюваного в судовому процесі. Проте, за попередньою угодою сторін, ці результати можуть бути визнані судами як докази у цивільних справах» [10].

Щодо Великої Британії, то тривалий час у цій країні не визнавалася допустимість і достовірність використання поліграфа як у правоохоронній сфері, так і загалом. Так, свого часу «уряд Великої Британії відхилив впровадження процедури поліграфічного тестування після аналізу результатів звіту, що був представлений спеціальною робочою групою Британського психологічного товариства з використання поліграфа» [162]. Згідно з результатами проведеного дослідження було підсумовано, що «поліграфні перевірки не мали достатнього стандартизованого характеру з погляду психометрії. Також було виявлено труднощі, пов'язані з перевіркою методики і практики проведення тестування різними фахівцями-поліграфологами. Крім того, комісія погодилася з тим, що деякі аспекти поліграфічного тестування, зокрема введення в оману тестованої особи під час проведення контрольних запитань, суперечать британським законам і моральним нормам, що зі свого боку робить результати такого тестування неприпустимими для розгляду на засіданнях британського суду. Отже, сьогодні Англія демонструє позитивні зміни на користь поліграфічних технологій і застосування результатів обстеження як орієнтовної рекомендованої інформації про подію, що відбулася» [10].

Також британська поліція застосовує поліграфні технології під час досудового розслідування в процесі допиту підозрюваних у вчиненні сексуальних кримінальних правопорушень, а Законом «Про контроль над правопорушниками» (2007 р.) [160] передбачені обов'язкові перевірки на поліграфі певної категорії осіб, зокрема й неповнолітніх, а також осіб, засуджених за статеві злочини та які підлягають умовно-достроковому звільненню. Загалом поліграф показав себе як надійний інструмент отримання та верифікації інформації, а відтак активно використовується в діяльності поліції та спецслужб, зокрема й під час розслідування злочинів і кримінальних правопорушень.

Завершальною країною, яку розглянемо в парадигмі англо-саксонської

моделі, є Ізраїль. Поліграф в Ізраїлі та ізраїльська система безпеки вважається одними із кращих у світі. Очевидно, що, як і перелічені вище країни, Ізраїлі рухається через впровадження наявних і можливих сучасних технологій та інструментів з метою покращення та підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень. Відтак використання поліграфа почалося ще з 1958 року. Його як інструмент верифікації інформації широко застосовують спецслужби, регіональна та військова поліція під час розслідування злочинів. Запровадження інструментальної детекції в цю країну почалося з 1959 року, і з того часу цей прилад поступово став невід'ємною частиною діяльності правоохоронних органів. На сьогодні більшість фахівців поліції мають власну приватну практику. Результати поліграфічних перевірок, так само як і в Канаді, можуть бути визнані судами як докази в цивільних справах.

Підсумовуючи, зазначимо, що використання поліграфа в ізраїльських судах є складним і суперечливим питанням. Тоді як одні стверджують, що в певних випадках він може надати цінну інформацію, інші критикують його надійність і потенціал для зловживань. Порівняно з іншими країнами Ізраїль дотримується стосовно м'якої позиції щодо допустимості поліграфа, даючи змогу його використовувати в певних кримінальних розслідуваннях і судових процесах. Однак прийнятність результатів поліграфа в ізраїльських судах усе ще підлягає чітким інструкціям і контролю з боку суддів. Майбутнє допустимості поліграфа в ізраїльських судах невизначене, оскільки дебати щодо його надійності та корисності тривають. Деякі експерти стверджують, що «прогрес у технології може підвищити точність тестів на поліграфі, тоді як інші сумніваються, чи можуть вони колись бути справді надійними. У будь-якому разі прийнятність результатів поліграфа в ізраїльських судах, імовірно, продовжуватиме обговорюватись і розглядатись в найближчі роки» [166]. В Ізраїлі вважається доречним використовувати будь-яку методику, на розсуд поліграфолога, щоб вона на

виході давала практичний результат: поганим в Ізраїлі є не той спеціаліст, який не використовує певний набір методик, а той, який є системно безплідним, дає неправильні результати.

У Китаї прийняття поліграфного інструменту та пов'язаних з ним методів і процедур було впроваджено в КНР лише наприкінці ХХ століття. Незважаючи на те, що використання цих методів починалося повільно, використання поліграфа та його застосування в повсякденній діяльності багатьох слідчих на різних рівнях управління швидко зросло за останнє десятиліття. Так, «1999 року Верховна народна прокуратура Китаю (SPP) чітко заявила, що результати тестів на поліграфі не можна використовувати як доказ у кримінальному провадженні. Однак водночас щодо прийнятності таких результатів у цивільному судочинстві ні законодавча влада, ні Верховний народний суд (ВНС) не висловили своїх думок щодо цього питання. Тести на «детекторі брехні» не можна використовувати як докази в суді, оскільки вони ненадійні та є «психологічними тортурами» для невинних. Так, відповідно до китайського законодавства тести на «детекторі брехні» не можуть розглядатися ні як докази, ні як перевірка доказів, оскільки технологія не є точною. Аргументація зводиться до того, що середовище, в якому проходить тест, і емоції людини, яку тестують, можуть легко вплинути на результати тесту. Тести не є 100-відсотковим науковим, а відтак результати не можуть бути використані як докази в суді» [156].

Зі свого боку «Японія самостійно проводила розпочаті в 20-ті роки ХХ ст. дослідження апаратного методу детекції брехні: психологи Акаматсу й Тогава вивчали діагностичні можливості змін електричних властивостей шкіри (шкіряногальванічний рефлекс). Результати проведених досліджень були успішними, що дало змогу створити в цій країні власний «детектор брехні» – психогальванометр. Перше застосування психогальванометра відбулося наприкінці 1930-х років у процесі розслідування справи про шпигунство. Під час Другої світової війни японські «детектори брехні»

стали випускатися серійно, а в повоєнні роки ними були оснащені підрозділи японської поліції. З 1959 р. результати поліграфних досліджень приймаються як докази в судах нижчої інстанції (ст. 321 Кримінального процедурного кодексу Японії), а з 1970 р. висновки поліграфологів стали розглядатися як докази Верховним судом Японії на розсуд судді. Водночас обов'язковою умовою є використання під час проведення поліграфного опитування єдиної методики тестування – «Методики прихованої інформації». Японські спеціалісти вважають найбільш доцільним проводити поліграфні перевірки на початковій стадії розслідування. Саме тоді виникає найбільше запитань у слідства про подію злочину, а також у перший період висування та перевірки версій. Варто зазначити, що в процесі проведення поліграфних перевірок у цій державі використовують тести опитувальників, які не мають контрольних запитань, що не притаманно іншим країнам, в яких проводяться такі дослідження» [10; 78].

В Індії 1969 року рішенням уряду Індії при Центральній криміналістичній лабораторії Центрального бюро розслідувань був створений відділ поліграфа, а в практичну діяльність поліграф став впроваджуватися тільки з 1973 року після проведення попередніх досліджень. За законами Індії, результати поліграфних перевірок можуть бути використані в суді як докази тільки в разі, якщо перевірка проводилася цивільною особою, а не співробітником поліції або працівником суду. Однак були випадки, коли висновки поліграфної перевірки, що проводилась працівником поліції, приймалися судом до розгляду» [10; 67, с. 256–262].

Наступним блоком країн є країни, які входять до складу Європейського Союзу. Так, наприклад, у Польщі зацікавленість поліграфом з'явилась перед Другою світовою війною, коли цей прилад був придбаний Інститутом психічної гігієни у Варшаві. У повоєнні роки ставлення до перевірок на поліграфі в Польщі було негативним, на практиці «детектор брехні» називали «приладом, що призначений для залякування допитуваної

особи». Перше практичне застосування поліграфа під час розслідування злочину було здійснено 1963 року за постановою воєводської (обласної) прокуратури в Ольштині. Результати перевірки на поліграфі поряд з іншими даними були прийняті судом як докази, і обвинувачений був визнаний винним [10].

Нині в Польщі поліграф використовується в діяльності таких правоохоронних органів, як Військова жандармерія, Агентство внутрішньої безпеки, Розвідувальне агентство, Центральне антикорупційне бюро, Прикордонна служба. Водночас «Верховний та апеляційний суди країни приймають результати поліграфічних досліджень як докази в разі дотримання двох умов: 1) дослідження з використанням поліграфа повинно проводитися лише за згодою особи, яка перевіряється; 2) результати поліграфічного обстеження повинні бути представлені у формі висновку експертизи. Дослідження з використанням поліграфа застосовуються під час кримінальних розслідувань, найму персоналу на роботу та в процесі контролю його діяльності (скринінгові перевірки)» [10; 147].

В Угорщині поліграф застосовується з 1978 року переважно під час розслідування злочинів. «Порядок використання зазначеного приладу регламентується Інструкцією МВС Угорщини (1987 р.). У Кримінально-процесуальному кодексі Угорщини (1998 р.) передбачена можливість застосування поліграфа в кримінальному процесі. Крім того, Закон Угорщини «Про поліцію» (1994 р.) дає змогу застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження безвісти зниклих осіб і сприяння в проведенні інших слідчих дій, а в Законі «Про розшук поліцією осіб та речей» (2001 р.) цей прилад використовують для встановлення місцезнаходження осіб і речей, а також ідентифікації невпізнаних трупів. Спільним наказом МВС і Мін'юсту Угорщини (2003 р.) встановлений порядок оформлення результатів застосування поліграфа, визначені категорії осіб, стосовно яких прилад не може застосовуватися. На думку угорських

юристів, застосування поліграфа у справах про умисні злочини сприяє виявленню злочинців і встановленню об'єктивної істини в розслідуванні. Однак самі результати поліграфного опитування виступають як допоміжний доказ і не можуть виправдовувати обвинуваченого (підозрюваного), якщо відсутні інші докази щодо справи» [10; 78]. І хоча «опитування із використанням поліграфа належить до психологічної експертизи, однак за відсутності роз'яснень Верховного Суду Угорщини на практиці результати поліграфних досліджень виступають додатковими доказами. Само собою висновок спеціаліста-поліграфолога не може бути доказом вини» [10; 84].

У Бельгії поліграф був впроваджений 1997 року, для чого приводом стало різке збільшення кількості вбивств. У зв'язку з цим «уряд Бельгії прийняв рішення застосовувати новітні технології в розслідуванні, включно із тестуванням за допомогою поліграфа. Для проведення тестувань залучалися закордонні фахівці-поліграфологи. Слідчі використовували результати поліграфного опитування як орієнтуючу інформацію для пошуку тіл вбитих дітей. Позитивні результати проведеної роботи стали приводом для подальшого використання поліграфа під час розкриття та розслідування інших категорій кримінальних злочинів» [10; 84].

У Литві поліграфні технології використовуються з 1992, проте до 2000 року правове регулювання використання поліграфа в Литві мало місце лише в законодавчих актах, що належали до питань оборони країни. 2000 року був ухвалений спеціальний Закон «Про використання поліграфа», що дав змогу застосування поліграфа переважно щодо державних службовців, які мають відношення до секретної інформації. Відповідно до цього Закону «використання поліграфа дозволяється в таких державних установах, як: Департамент Поліції, Департамент Охорони керівництва держави та Служба охорони державного кордону при МВС; Департамент оперативних служб при Міністерстві охорони краю; Департамент безпеки держави; Митний департамент при Міністерстві фінансів і Служба спецрозслідувань. Усім

іншим державним структурам заборонено проводити психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа (ч. 2 ст. 3 Закону). Поліграф дозволяється застосовувати щодо державних службовців, офіційних осіб, військовослужбовців, а також осіб, які претендують на заміщення посад у вищевказаних державних установах. Але навіть ті відомства, яким такі перевірки дозволені, можуть використовувати поліграф тільки у випадках, коли розглядається питання про видачу дозволу на ознайомлення із секретною інформацією, а також коли виконується внутрішнє оперативне розслідування або розслідування злочину» [10; 84].

Після Литви Республіка Молдова стала другою європейською країною, в якій використання поліграфа регулюється окремим законом. На сьогодні в Республіці Молдова тестування на «детекторі брехні» стало обов'язковим у разі вступу на роботу та для просування кар'єрними сходами в Міністерстві внутрішніх справ, Службі інформації і безпеки, Центрі по боротьбі з економічними злочинами і корупцією, а також Митній службі. Такий підхід забезпечує полегшення процедури відбору працівників у силові структури та мінімізує ризик прийому на роботу в зазначені відомства осіб, схильних до корупції або скоєння злочинів [10].

У Болгарії «історія становлення психофізіологічних досліджень порівнюється з досвідом поліграфічних перевірок відповідно до вивчення проблеми стресу на основі застосування медичної техніки. З 1995 р. в Інституті психології МВС Республіки Болгарія функціонує Відділ проведення оперативно-психологічних експертиз, фахівці якого проводять обстеження осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, а також працівників, які звинувачуються в нелояльній поведінці та корупції. Психологічна експертна діяльність також охоплює складання психологічного профілю «невідомого автора злочину», поліграфічне дослідження для ідентифікації злочинця й аналіз вербальної та невербальної поведінки особи під час процедури обстеження. Наразі в країні активно обговорюється

можливість виділення висновків поліграфного дослідження як окремого вид доказу» [10; 84].

Водночас у Німеччині поліграфні дослідження не визнаються доказами для застосування в кримінальному процесуальному доказуванні. Судова практика 1954 року заборонила його використання, згідно з Конституцією ФРН, яка забороняє застосування поліграфа під час кримінального судочинства, обґрунтувавши свою позицію тим, що перевірка на «детекторі брехні» принижує гідність людини, а також обмежує її недоторканність, а 1981 року Конституційний суд ФРН ще раз наголосив на забороні застосування поліграфа на території всієї держави.

Як свідчить досвід правоохоронних органів зарубіжних країн, можна виділити три основні підходи до визначення правового статусу результатів застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Досі категоричне невизнання результатів застосування поліграфа в процесі доказування в кримінальному провадженні в суді є характерним для Естонії, Ізраїлю, Молдови, Сінгапуру, Словаччини тощо. Водночас, наприклад, в Ізраїлі результати застосування поліграфа можуть враховуватися судом у разі обрання стосовно обвинуваченого запобіжного заходу.

Непряме визнання результатів застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень є доказом у суді в таких країнах, як Індія, Канада, Литва, Польща тощо. Зокрема, незважаючи на встановлені обмеження щодо прийняття судом результатів застосування поліграфа в процесі доказування, суди в Індії не заперечують можливості проведення поліграфного опитування поліграфологом, який не є працівником поліції, та іноді беруть до розгляду результати таких поліграфних опитувань. Відповідно до Закону Канади «Про докази» результати застосування поліграфа не приймаються судом, крім випадків отримання в результаті застосування приладу інших доказів (наприклад,

зінання). Хоча Закон Литви «Про використання поліграфа» 2020 р. передбачає, що результати поліграфного опитування можуть бути використані лише як додаткова інформація про опитувану особу та її оточення, в країні мали місце прецеденти визнання судами висновків поліграфолога доказами. У Польщі поліграфологи також вважаються експертами, а відповідно до рішення Верховного суду II KR 171/76 їхні висновки є непрямим свідченням і допоміжним доказом.

Класичний підхід у визнанні результатів застосування поліграфа під час кримінального провадження доказом у суді має місце, наприклад, у Латвії, де результати застосування поліграфа визнаються доказами, а відповідне опитування вважається експертизою та завжди проводиться комплексно, коли експерти працюють у парі й надають висновок, пов'язаний не лише з діагностикою брехні, але й визначенням адекватності опитуваної особи та її психологічних особливостей. Під час проведення такої експертизи застосовують різноманітні психологічні прийоми та методи психофізіологічної діагностики, у зв'язку із цим такий вид експертизи називається судовою психолого-поліграфною комплексною експертизою.

У процесі розгляду питання про визнання або невизнання результатів застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень доказом у суді потрібно окремо виділити США, оскільки в цій країні в кожному штаті є свій підхід до розгляду вказаного питання. Так, лише в штаті Нью-Мексико результати застосування поліграфа повністю визнаються судом. У штатах Айдахо, Айова, Алабама, Арканзас, Вайомінг, Вашингтон, Делавар, Джорджія, Індіана, Каліфорнія, Канзас, Невада, Огайо, Північна Дакота, Флорида та Юта – лише за згодою сторін.

Після оцінки міжнародного досвіду та думок науковців можна зробити висновок, що використання поліграфа під час досудового розслідування можливе, але лише в разі виконання певних умов на законодавчому рівні: отримання письмової згоди опитуваної особи на використання «детектора

брехні»; застосування лише сертифікованих пристроїв; проведення інтерв'ю та інтерпретація його результатів лише кваліфікованим експертом, який пройшов відповідне навчання й має допуск до цієї роботи. Викладене вище сприятиме тому, що використання поліграфа в кадровій роботі та в кримінальному провадженні зазначатиметься більшою точністю обстеження й достовірністю отриманих результатів, оперативністю, його використання під час розробки слідчих версій знижуватиме трудомісткість їхньої перевірки й оптимізуватиме перебіг розслідування.

Висновки до розділу 1

Аналіз генезису застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів як зарубіжних країн, так і України розкриває довгу та складну історію використання можливостей цього технічного засобу, яка відображає еволюційні зміни в підходах правового розуміння й регулювання здійснення розслідування та доведення вини з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Вивчення історичних джерел вказує, що поліграф послідовно зарекомендував себе як ефективний інструмент для відбору співробітників на службу в правоохоронні органи, а також у процесах досудового розслідування, хоча його використання та підходи до оцінки отриманих результатів є спірним через питання точності й надійності, що обмежує застосування отриманих результатів під час доказування. Підсумовано, що періодом утвердження поліграфа як науково-технічного інструменту діагности психофізіологічних реакцій людини є з 80-х рр. XIX ст. до 30-х рр. XX ст., коли було: розроблено способи інструментальної реєстрації змін фізіологічних показників змін психоемоційного стану опитуваної особи; об'єднано відповідні датчики в одному технічному засобі – поліграфі; визначено мінімальні технічні вимоги до зазначеного технічного засобу; введено в науковий лексикон термін «поліграф»; зроблено

перші кроки щодо нормативно-правового регулювання застосування поліграфа, зокрема на рівні судових прецедентів. На сучасному етапі з 2015 року триває подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в діяльності оперативних підрозділів під час досудового провадження в процесі здійснення вербальних слідчих (розшукових) дій і проведення експертних досліджень.

Поліграф варто розглядати як комплексну систему, яка складається з апаратних і програмних засобів, призначених для збору, вимірювання й аналізу фізіологічних показників опитуваної особи з метою оцінки її емоційного стану та правдивості висловлювань. Апаратними засобами є датчики або сенсори, що фіксують гальванічні реакції, артеріальний тиск, частоту серцебиття, голос і частоту дихання опитуваної особи тощо, а також пристрій, який забезпечує отримання та передачу відповідних даних до комп'ютера з метою подальшого аналізу. Систему програмних засобів становлять, по-перше, програмне забезпечення для збору даних, що забезпечує реєстрацію вказаних вище показників, отриманих із сенсорів, у реальному часі в процесі опитування. По-друге, програмне забезпечення для обробки й аналізу зібраних даних для виявлення патернів та аномалій у фізіологічних показниках. А також досить інтелектуальний для користувача інтерфейс, що дає змогу оператору (спеціалісту) здійснювати налаштування дослідження, зчитувати результати й аналізувати отримані дані.

Зарубіжний досвід використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів свідчить про відсутність єдиного підходу у визнанні результатів його застосування під час кримінального процесуального доказування. Звернено увагу, що навіть у Сполучених Штатах Америки, де поліграф широко використовується в правоохоронних органах, зокрема під час відбору співробітників і розслідувань, результати відповідних експертних досліджень не можуть використовуватися як доказ у суді, слугуючи засобом виявлення потенційних ризиків розслідування або

перевірки інформації. Водночас для кримінальної юстиції зарубіжних країн беззаперечним є існування інтересу до розвитку нових технологій і методів для оцінки правдивості показань. Узагальнено, що використання поліграфа, зокрема, в досвіді європейських країн є предметом численних дебатів щодо його ефективності, надійності й етичності застосування як додаткового інструменту в правоохоронній діяльності, що вказує на ситуацію, коли між правовими, етичними та технічними аспектами психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа присутній дисбаланс, що потребує подальшого виправлення за безумовного гарантування права та свобод опитуваних осіб.

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Нормативно-правове регулювання застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень

Наведені вище положення вказують, що сьогодні досить врегульованими на нормативно-правовому рівні є питання застосування поліграфа в кадровій роботі правоохоронних органів, тоді як правове забезпечення застосування цього технічного засобу під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень вимагає вжиття відповідних заходів із нормативно-правового врегулювання застосування технологій поліграфного опитування в кримінальному провадженні. Зазначимо, що достатньо непослідовною можна вважати позицію законодавця та правоохоронних відомств, коли вони абсолютно спокійно на рівні Закону України «Про Національну поліцію» й, у його розвиток, рядом відомчих положень та інструкцій передбачають застосування поліграфа для оцінки правдивості відомостей і суджень кандидата на посаду при кадровому доборі, проте одночасно або ставлять під сумнів, або заперечують інформативність і доказову цінність отриманих результатів психофізіологічних реакцій опитаних за допомогою поліграфа учасників кримінального провадження.

Отже, питання нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема в процесі оперативно-розшукової діяльності, потребує належного унормування, на чому слушно наголошували вітчизняних науковців, зокрема В. К. Весельський, В. С. Кузьмичов, А. В. Старушкевич, В. І. Галаган, С. К. Делікатний, С. О. Ковальчук, С. І. Макаренко,

Л. Д. Удалова тощо.

Так, погоджуємося з думкою В. П. Бахіна, Н. С. Карпова та І. В. Строкова, що «...зусилля науковців потрібно спрямовувати на розробку чітких процедур правомірного використання поліграфа» [8, с. 29–30]. Потребу у всебічному вивченні проблем, пов'язаних із використанням технічних засобів для виявлення та розслідування злочинів, фіксації, вилучення, дослідження й використання слідів і доказів, а також розробки пропозицій щодо законодавчого регулювання процедур та умов використання цих методів і їхнє впровадження в роботу інших правоохоронних органів країни підкреслює В. І. Галаган.

Погоджуємося зі слушним свого часу зауваженням Т. Р. Морозової в тому, що «у вітчизняній науковій літературі не лише не враховувалася практика широкого використання поліграфа в поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинених країн, але й ігнорувалися здобутки вітчизняних поліграфологів» [72, с. 229], оскільки нині свідчити про відсутність належної уваги на доктринальному рівні до застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів не видається.

Розуміючи потребу в залученні до оцінки предмета нашого дослідження емпіричних даних, які охоплювали б широкий спектр практичних аспектів використання поліграфа в оперативних підрозділах та органах досудового розслідування, що підвищило б аргументованість потреб у розробці та впровадженні конкретних пропозицій щодо нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, нами було поліграфологам запропоновано дати відповіді на запитання, які стосуються їх підготовки, професійного досвіду та напрямів застосування поліграфа. Також серед питань анкетування ставилося за мету з'ясувати, як вони дотримуються методичних вимог щодо проведення поліграфічних опитувань, які тести використовують, як підтверджують свої висновки, наскільки

повністю вони використовують можливості поліграфних опитувань, а також ідеї щодо нормативно-правового регулювання застосування поліграфа, статусу поліграфних опитувань та організації підготовки й професійної діяльності поліграфологів. 79,3 % опитаних зазначають, що рівень нормативно-правового забезпечення застосування поліграфа є недостатнім. Решта з них (20,7 %) вважають, що воно взагалі відсутнє (додаток А).

Крім того, було проанкетовано працівників підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України, де майже половина з опитаних нами працівників практичних підрозділів органів досудового розслідування (48,3 %) не змогла визначитися з відповіддю на запитання щодо законності застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Співвідношення респондентів, які вважають застосування поліграфа законним і незаконним, – приблизно однакове (відповідно, 27,6 % та 24,1 %) (додаток Б). Підтвердженням наведеної думки є те, що першочерговим серед основних заходів щодо подальшого впровадження застосування поліграфа в діяльність органів досудового розслідування з попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень було названо саме розроблення відповідної нормативно-правової бази (39,9 %) (додаток Б).

Відповідно до результатів анкетування поліграфологів серед проведених ними поліграфних опитувань вирішувалися такі завдання: 45,2 % – під час виявлення кримінальних правопорушень; 21,2 % – під час розслідування кримінальних проваджень; 17,4 % – у процесі здійснення кадрових перевірок; 12,7 % – у процесі здійснення професійного відбору; 3,5 % – під час надання цивільно-правових послуг (додаток А).

Більш детальний аналіз результатів проведених нами досліджень засвідчив, що на сьогодні одним із пріоритетних напрямів є застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності, що зумовлюється так:

по-перше, 45,2 % поліграфних опитувань у системі правоохоронних

органів проводилося поліграфологами оперативних підрозділів з метою виявленні кримінальних правопорушень (додаток А);

по-друге, 21,2 % поліграфних опитувань у системі органів досудового розслідування здійснювалися під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень (додаток А).

Тож недарма Ю. Б. Ірхін відносить «використання технічних засобів спеціалізованих психофізіологічних досліджень (лай-детекторів, приладів виміру психофізіологічного стану та ознак стресу, інтегральних психодіагностичних комп'ютерних комплексів тощо) до найбільш розповсюджених на сьогодні аспектів психологічного забезпечення під час досудового розслідування» [40, с. 10].

Викладене однозначно підтверджує потребу також у нормативно-правовому врегулюванні застосування поліграфа саме під час досудового розслідування, що зі свого боку забезпечить реалізацію такого принципу правотворчості, як зв'язок з практикою, під яким М. С. Кельман розуміє «завдання постійно відслідковувати суспільні процеси, орієнтуватися на практику застосування чинних законів, вчасно усувати прогалини в праці тощо» [46, с. 95].

Отже, питання застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень не є новим у вітчизняній науковій доктрині, проте залишається недостатньо дослідженим. Так, щодо виявлення кримінальних правопорушень, варто зауважити, що ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає оперативно-розшукову діяльність як систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [119], серед яких має місце оперативне (розвідувальне) опитування, що співзвучне із терміном «поліграфне опитування». Посилання на можливість застосування поліграфа під час проведення оперативного (розвідувального) опитування

знаходить підтримку серед правників [89, с. 43–44].

Як слушно зазначають М. А. Погорецький і М. М. Руденко, «у науковій літературі існують два поняття – «розвідувальне опитування» та «оперативне опитування», які за своєю сутністю є досить близькими, проте нетотожними» [99]. Оперативне опитування визначають як «метод збирання оперативно-розшукової інформації в процесі безпосереднього спілкування працівника міліції з громадянами, поінформованими про осіб, предмети й факти, які становлять оперативний інтерес, з метою попередження, розкриття злочинів, розшуку злочинців і громадян, зниклих безвісти» [88, с. 187–188]. М. О. Янковий вживає термін «розвідувальне опитування», під яким розуміє «передбачений законом метод збору інформації про осіб, факти та обставини, що мають значення для вирішення завдань ОРД, у процесі вербальної взаємодії працівника оперативного підрозділу з опитуваним» [151, с. 9]. О. М. Бандурка й А. В. Горбачов, досліджуючи правові аспекти ОРД, стверджують, що «опитування – це співбесіда, результат якої фіксується у формі, яку обере для цієї ситуації сам оперативний працівник» [2, с. 65]. Аналізуючи існуючі визначення, в яких розкривається сутність опитування в ОРД (оперативне або розвідувальне), М. А. Погорецький і М. М. Руденко наголошують на доцільності вживання терміна «оперативне опитування» [99].

Погоджуємось із прихильниками цієї думки, адже етимологічно термін «оперативне опитування» є ближчим до діяльності оперативних підрозділів, тому зупинимось на більш детальному аналізі норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який «визначає правову основу використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності для потреб виявлення ознак кримінальних правопорушень» [119]. У ст. 6 зазначено, що «підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є: наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-

розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються, осіб, які готують учинення злочину, переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, осіб безвісно відсутніх та ін.» [119]. Статтею 7 передбачено, що «під час виконання службових обов'язків підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, повинні вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення й припинення злочинів і викриття причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень» [119].

Відповідно до ст. 8 зазначеного Закону «підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, за наявності передбачених ст. 6 підстав мають право: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу» [119]. Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності вказані в ст. 9 Закону: «Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав та свобод мають винятковий і тимчасовий характер та можуть застосовуватися лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства. Для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, що пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу» [119]. Зазначимо, що цій вимозі, безперечно, відповідає поліграф, оскільки застосовується гласно, водночас ніяк не завдаючи шкоду здоров'ю або життю опитуваного, оскільки не впливає на його організм, а лише фіксує показники психофізіологічних реакцій на поставлені поліграфологом

запитання, на підставі оцінки яких останній формує висновок щодо приховування особою відповідної інформації.

Також слушним є акцентування уваги на те, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» чітко не визначає поняття та переліку засобів оперативно-розшукової діяльності, але правники пропонують їх такий поділ на: «1) оперативні обліки, які складають спеціалізований банк даних про осіб, предмети, події (факти), що викликають оперативний інтерес; 2) оперативну техніку як сукупність різноманітних приладів, пристроїв, речовин і науково обґрунтованих прийомів їхнього застосування; 3) службово-розшукові собаки – «природні аналізатори» запахової інформації та надійні помічники під час проведення оперативно-розшукових заходів» [131, с. 6–7].

З наведеної класифікації поліграф можливо віднести до засобів оперативної техніки, під якою розуміють «сукупність спеціальних видів криміналістичних та інших науково-технічних засобів, прийомів і методів, використовуваних органами внутрішніх справ для здійснення покладених на них процесуальним законом і підзаконними актами оперативно-розшукових функцій із запобігання, розкриття злочинів, розшуку злочинців та інших осіб, а також матеріальних об'єктів» [131, с. 55]. На думку І. Ф. Хараберюша, «оперативна техніка – це спеціальна техніка, що застосовується в органах правопорядку, тобто сукупність технічних, програмно-технічних і програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин, науково обґрунтованих тактичних прийомів і способів, що застосовуються із неухильним дотриманням законності для виконання завдань ОРД, засоби якої пропонується поділяти на засоби оперативної техніки загального призначення та засоби оперативної техніки спеціального призначення» [145, с. 10]. Водночас «серед оперативно-технічних засобів спеціального призначення, які використовуються лише суб'єктами ОРД і потребують спеціального нормативного регулювання, виділяють: спеціальні технічні

засоби негласного отримання інформації; спеціальні засоби оперативного забезпечення; засоби забезпечення безпеки інформації; потаємної передачі даних; фіксації психофізіологічних параметрів особи й оцінки на цій основі доведеної інформації (поліграфи); забезпечення безпеки працівників, які вживають оперативно-розшукові заходи» [145, с. 11–12].

Вважаємо, що віднесення поліграфа до групи оперативно-технічних засобів спеціального призначення не є відповідним, оскільки застосування поліграфа не є виключно прерогативою оперативних підрозділів, що є характерною рисою відповідної групи, а може застосовуватися як під час вирішення питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, так і для потреб у приватному секторі. Тому в системі технічних засобів поліграф повинен розглядатись як один із засобів оперативної техніки загального призначення.

Ураховуючи особливу актуальність нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, вважаємо, що зазначене питання повинно досліджуватися комплексно, зокрема за допомогою вивчення та впровадження в діяльність оперативних підрозділів та органів досудового розслідування висвітленого вище зарубіжного досвіду. Відмітимо, що переважаючим способом нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у зарубіжних країнах є прийняття відповідного підзаконного акта, а також існує практика передбачення можливості застосування приладу в окремих нормах законів, які регулюють широкий спектр суспільних відносин. Вважаємо, що можливість застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, права та обов'язки учасників поліграфного опитування й вимога дотримання принципу добровільності щодо його застосування мають закріплюватися на рівні норм закону. Водночас загальноорганізаційні вимоги до поліграфного

опитування, порядок підготовки, проведення й використання результатів опитування та інші організаційні аспекти – на рівні підзаконних актів, у зв'язку із чим запропоновано орієнтовний проєкт такої інструкції (додаток В).

Досліджуючи питання нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, потрібно враховувати діючі положення чинних нормативно-правових актів України, серед яких такими, що можуть бути використаними як нормативно-правова база використання поліграфа, 36,7 % поліграфологів назвали Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»; 26,7 % – Кримінальний процесуальний кодекс України; 16,7 % – Закон України «Про Національну поліцію»; 16,7 % – Конституцію України; 10 % – відомчі нормативно-правові акти; 3,3 % – Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (додаток А).

Одразу зауважимо, що серед названих поліграфологами нормативно-правових актів лише Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затверджена наказом МВС України від 13.11.2017 № 920 [112], безпосередньо регламентує порядок застосування поліграфа в підрозділах Національної поліції України, тоді як решта з них – опосередковано.

Вітчизняних науковців, які досліджували проблеми застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, вказуючи пропозиції щодо їхнього нормативно-правового регулювання, умовно можна розділяють на дві групи:

«– прихильники нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в ОРД;

– прихильники нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в кримінальній процесуальній діяльності» [139].

Так, Д. Г. Терьохін вважає за доцільне на законодавчому рівні

закріпити можливість застосування поліграфа в ОРД [134, с. 152]. А. М. Титов свого часу пропонував доповнити ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» п. 19, виклавши його в такій редакції: «використовувати поліграф за добровільної письмової згоди особи, щодо якої буде проводитися дослідження» [135, с. 171–176], тоді як В. О. Черков воліє доповнити цю саму частину цієї статті п. 14-1 такого змісту: «залучати до здійснення перевірки осіб за їх добровільною письмовою згодою спеціаліста з використанням комп'ютерного поліграфа» [148, с. 54–55].

Погоджуємось із вказаними правниками щодо потреби в закріпленні на законодавчому рівні можливості застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності для потреб у виявленні кримінальних правопорушень. Водночас вважаємо, що запропоновані варіанти редакції відповідної норми в чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» не є вдалими, оскільки застосування поліграфа здійснюється у формі опитування, яке зі свого боку вже передбачено п. 1 ч. 1 ст. 8 зазначеного Закону, до положення якого й варто внести зміни, виокремивши можливість здійснення опитування з допомогою поліграфа.

Для забезпечення законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, включно із поліграфологічними опитуваннями, статтею 9 Закону України «Про ОРД» встановлено ряд обмежень, які охоплюють:

«– заборону використання технічних засобів для отримання та використання інформації, які можуть пригнічувати волю або завдати шкоди здоров'ю людей або природному середовищу;

– обов'язок проведення оперативно-розшукових заходів, включаючи поліграфні опитування, лише з наявністю оперативно-розшукової справи або матеріалів спеціальної перевірки особи, яка подає заяву про допуск до служби в державних органах;

– заборону порушення прав і свобод людини» [119].

Варто зазначити, що віднесення поліграфного опитування до гласних оперативно-розшукових заходів на законодавчому рівні дало б змогу більш якісно врегулювати можливість використання результатів його застосування не лише в оперативно-розшуковій, але й у подальшій кримінальній процесуальній діяльності. З цією метою доцільно передбачити можливість застосування поліграфа як технічного засобу під час проведення оперативного опитування, передбаченого п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД». Відмітимо, що С. В. Албул, С. О. Єгоров тощо «виокремлюють три групи технічних засобів, які можуть застосовуватися під час опитування осіб: засоби акустичного контролю, засоби візуального контролю та аналізатори психофізіологічних стресів (поліграфи)» [88, с. 364–365].

Враховуючи, що серед гарантій законності здійснення оперативно-розшукової діяльності визначено, що «за наявності достатніх підстав дозвіл на проведення оперативно-розшукової діяльності дає керівник відповідного оперативного підрозділу, який несе відповідальність за законність здійснюваних заходів відповідно до чинного законодавства», варто уточнити положення п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД», передбачивши право «опитувати осіб за їх згодою, у тому числі із застосуванням технічних засобів, з дозволу керівника оперативного підрозділу».

З урахуванням викладеного та з метою зняття з порядку денного суперечок стосовно законності застосування поліграфа, зокрема під час виявлення кримінальних правопорушень, вважаємо за доцільне врегулювати застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності через передбачення такої можливості на рівні Закону України «Про ОРД». Водночас вважаємо недоцільним розробляти окремий уніфікований закон щодо застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, оскільки застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності кримінального

провадження варто врегулювати через передбачення відповідних визначальних положень його використання в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальному процесуальному кодексі України із подальшою деталізацією організаційних засад і, власне, процедури використання поліграфа в єдиному підзаконному нормативно-правовому акті.

Вище уже вказувалося, що під час опитування осіб оперативними підрозділами можуть бути застосовані технічні засоби, які належать до одного із таких класів: засоби акустичного контролю, засоби візуального контролю й аналізатори психофізіологічних стресів (поліграфи). Зазначимо, що ці технічні засоби можуть гласно й одночасно застосовуватися під час опитування осіб, зокрема поліграфного. Здійснення відеозйомки або звукозапису під час проведення поліграфного опитування не заперечується практикою застосування поліграфа, а відповідно до «стандарту Дауберта», прийнятого Верховним судом США 1993 р., здійснення відео- або аудіозапису поліграфного опитування є однією з умов прийняття його результатів судом.

Окремо варто звернути увагу на те, що проведення поліграфного опитування не обов'язково здійснюється оперативним працівником, а може здійснюватися за допомогою кваліфікованого спеціаліста. Власне, поліграфолог, залучений до розслідування чи попередження злочинів, виконує роль технічного фахівця, який аналізує зміни в психологічному стані опитуваного у відповідь на поставлені запитання. Його завдання – не лише зафіксувати ці зміни, а й надати пояснення щодо результатів обстеження, інтерпретуючи психофізіологічні реакції. При цьому він не втручається в комунікативний процес під час самого опитування, а проводить аналіз і дає висновки вже після його завершення.

Цю позицію підтримує також І. М. Охріменко, який відмічає, що «поліграфолог, якого залучають до процесу попередження або викриття

злочину, надає насамперед орієнтувальну інформацію про зміни психологічних станів опитуваного залежно від поставлених запитань. Крім того, він може надавати пояснення з приводу результатів поліграфологічного обстеження. З огляду на це фахівець повинен тлумачити психофізіологічні зміни опитуваного не під час самого комунікативного процесу, а після нього, оскільки виконує в ній винятково роль технічного супроводження» [90, с. 58]. Крім того, поліграфолог як спеціаліст може залучатися як технічний виконавець одержання зразків для подальшого експертного дослідження, тобто матеріально фіксованих відображень психофізіологічних станів особи, одержаних під час її опитування з використанням поліграфа. Це дає змогу забезпечити можливість відтворення таких відображень під час експертних досліджень у процесі досудового розслідування. За таких обставин та в разі наявності підстав поліграфолог, залучений як спеціаліст під час оперативно-розшукової діяльності, надалі може набути статусу спеціаліста в досудовому провадженні.

Тому погоджуємося із доцільністю визнання та нормативного закріплення права оперативних підрозділів залучати спеціаліста до виконання службових завдань на різних етапах ОРД як під час оперативного опитування із застосуванням поліграфа, так і для проведення інших заходів за потреби, що сприятиме більш активному впровадженню спеціальних знань в ОРД.

Загалом унормування застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень дасть змогу правомірно використовувати результати його застосування відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема:

- «1) як приводи та підстави для початку досудового розслідування;
- 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні;
- 3) для попередження, виявлення, припинення та розслідування

кримінальних правопорушень, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, й осіб, які безвісти зникли;

4) для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей і близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;

5) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;

б) для інформування державних органів відповідно до їх компетенції» [119].

Зауважимо, що логічним продовженням такого підходу має стати розроблення та затвердження підзаконного нормативно-правового акта, що регламентував би організаційні засади та порядок застосування поліграфа в діяльності оперативних підрозділів, орієнтовний проєкт якого запропоновано в додатку В.

2.2. Організаційні основи застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінальних правопорушень

Як на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення, так і надалі в процесі досудового розслідування застосування поліграфа жодного разу не варто розглядати як самоціль, оскільки його використання орієнтоване на забезпечення потреб практичних підрозділів органів досудового розслідування, які виникають під час їхньої оперативно-службової діяльності щодо боротьби зі злочинністю. І задоволення цих

потреб залежить як від рівня нормативно-правового регулювання, так і якісної організації застосування поліграфа з метою виявлення ознак кримінального правопорушення. З огляду на це з організаційного погляду застосування поліграфа не потрібно ототожнювати лише із поліграфним опитуванням як різновидом опитування, спрямованим на оцінку відношення опитуваної особи до кримінального правопорушення на підставі оцінки зафіксованих із застосуванням поліграфа фізіологічних параметрів, зміною характеру протікання яких супроводжується емоційне реагування цієї особи на пред'явлення їй спеціально підібраних подразників. Крім безпосереднього поліграфного опитування із застосуванням цього технічного засобу, пов'язано встановлення підстав і прийняття рішення про застосування поліграфа, використання результатів поліграфного опитування, облік результатів поліграфних досліджень, контроль роботи поліграфологів.

З урахуванням викладеного організацію застосування поліграфа під час оперативно-розшукової діяльності варто розглядати в двох розуміннях:

вузькому (тактичному), передбачаючи проведення узгодженого комплексу заходів, пов'язаних з конкретним поліграфним опитуванням (призначення та проведення опитування, використання його результатів);

широкому (стратегічному), передбачаючи, крім безпосередньо поліграфного опитування, проведення узгодженого комплексу заходів, пов'язаних із забезпеченням належного рівня використання можливостей поліграфного опитування (навчання поліграфологів, організація роботи та розміщення поліграфологів, контроль застосування поліграфа).

Зауважимо, що актуальність впровадження застосування поліграфа під час досудового розслідування підтверджується не лише науковцями, але й працівниками практичних підрозділів органів досудового розслідування, 79,3 % яких вважають, що застосування передбачених законодавством технічних засобів не повністю забезпечує попередження, виявлення та

розслідування кримінальних правопорушень (найбільше таких респондентів серед працівників слідчих підрозділів – 87,5 %), а 74,0 % наголошують на допустимості застосування під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень технічних засобів, які не передбачені в чинному законодавстві, але й не суперечать йому (найбільше таких респондентів серед працівників слідчих підрозділів – 78,4 %) (додаток Б).

Динамічність сприйняття оперативними та слідчими підрозділами застосування поліграфа в їхній практичній діяльності можна продемонструвати порівняно із результатами, отриманими І. В. Строковим 2005 року, коли було встановлено, що «44,5 % оперуповноважених мали лише загальне уявлення про поліграф, а 37,1 % – взагалі не були знайомі із цим технічним засобом. Серед слідчих зазначені показники становили, відповідно, 61,6 % та 25,7 %» [132, с. 162]. Для порівняння, показник обізнаності працівників практичних підрозділів з можливістю застосування поліграфа під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, отриманих нами за підсумками анкетування в 2018–2022 рр., зріс і становить 77,7 % (додаток Б). Водночас найвищий рівень такої обізнаності має місце серед працівників оперативних підрозділів (88,3 %), наступні – підрозділів кадрового забезпечення (83,0 %) і слідчих підрозділів (78,6 %) (додаток Б). Таке зростання рівня обізнаності працівників практичних підрозділів органів досудового розслідування та сприйняття ними можливостей поліграфа є наслідком усе більш активного впровадження його застосування в оперативно-службову діяльність.

Водночас за результатами анкетування:

– кількість працівників оперативних підрозділів, обізнаних з можливістю застосування поліграфа під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, становить 88,3 % за відповідним середнім показником 77,7 %;

– кількість працівників оперативних підрозділів, необізнаних з можливістю застосування поліграфа під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень (11,7 %), майже в 2 рази менша відповідного середнього показника за сформованою вибіркою (22,3 %);

– рівень визнання працівниками оперативних підрозділів застосування поліграфа під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень ефективним і доцільним (51,2 %) є значно нижчим за відповідні середні показники за вибіркою (69,0 %);

– кількість працівників оперативних підрозділів, які не змогли визначитися з відповідями на запитання щодо ефективності та доцільності застосування поліграфа під час попередження, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень (відповідно, 47,6 та 50,0 %), також значно перевищує середні показники за вибіркою (відповідно, 27,9 та 31,3 %) (додаток Б).

Зазначені суперечності, на нашу думку, свідчать про наявність ряду проблем, пов'язаних із формуванням готовності як практичних, насамперед оперативних, підрозділів органів досудового розслідування загалом, так їхніх працівників зокрема до впровадження застосування поліграфа в свою оперативно-службову діяльність. Наведена теза підтверджується оцінкою поліграфологів, 63,3 % з яких вважають, що можливості застосування поліграфа під час попередження, виявлення, розслідування кримінальних правопорушень реалізуються не повністю, а ще 26,7 % вважають, що такі можливості не реалізуються взагалі (додаток А).

Варто відмітити, що на рівні керівництва Національної поліції України, особливо після початку широкомасштабної війни, розвиток діяльності поліграфологів перебуває у фокусі уваги, про що свідчить робота Центру поліграфологів кримінальної поліції, що функціонує на базі Департаменту оперативно-технічних заходів і Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України. У зв'язку із викликами війни до

змісту навчального курсу для поліграфологів також внесено блок підготовки для встановлення осіб, причетних до диверсійної та колабораційної діяльності.

Зауважимо, що 25 жовтня 2021 року в Україні введена професія «Поліграфолог» Зміною № 10 до Національного класифікатора професій ДК 003:2010 та затверджена кваліфікаційна характеристика професії «Поліграфолог», яка набула чинності з дати затвердження Зміни № 10 до Класифікатора професій, а саме 25 жовтня 2021 року. Водночас «професія «Поліграфолог» належить до професійного угруповання 2490 «Професіонали, що не входять в інші кваліфікаційні угруповання», ця назва посади не є обов'язковою та може не застосовуватися в центральних органах виконавчої влади, правоохоронних органах і місцевих органах державної влади для робіт з проведення психофізіологічних досліджень на поліграфі, що виконуються в цих міністерствах і відомствах на сьогодні. Діяльність центральних органів виконавчої влади, правоохоронних органів і місцевих органів державної влади здійснюється на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України» [26]. Серед завдань та обов'язків поліграфолога, визначених у межах кваліфікаційної характеристики професії, існують такі: «керуватися чинним законодавством про забезпечення прав і свобод людини й громадянина та нормативно-правовими актами, що визначають діяльність органів управління й організацію та проведення досліджень (тестувань, опитувань) із застосуванням поліграфа; проводити дослідження (тестування, опитування) із застосуванням поліграфа на підставі звернення ініціатора щодо виконання такої процедури, аналізувати й інтерпретувати результати дослідження (отримані у відповідь на пред'явлені психологічні стимули) та надавати висновок (готує звіт, довідку); надавати пропозиції ініціатору щодо організаційного забезпечення проведення дослідження (тестування, опитування) із застосуванням поліграфа; застосування сучасної методології

в галузі поліграфології; дотримання міжнародних і національних етичних стандартів у своїй професійній діяльності; підтримка взаємодії з міжнародними й вітчизняними фахівцями поліграфології та профільними громадськими об'єднаннями (поліграфологів, психологів, судових експертів, юристів тощо)» [109].

Зазначимо, що серед питань організаційного характеру щодо застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів окремої уваги заслуговує місце поліграфологів у структурі відповідного підрозділу. Як свідчить досвід діяльності, відносна незалежність поліграфологів забезпечена в підрозділах боротьби з організованою злочинністю, в яких більшість поліграфологів проходить службу у відділах, відділеннях оперативно-технічної розвідки, що безпосередньо не здійснюють провадження за матеріалами перевірок або оперативно-розшуковими справами. Водночас поліграфологи підрозділів карного розшуку, які нині становлять більшість серед поліграфологів за своєю галузевою приналежністю, проходять службу безпосередньо в підрозділах, що здійснюють провадження за матеріалами перевірок або оперативно-розшуковими справами.

Власне, зарубіжний досвід вказує, що найбільш розповсюдженим є підхід повної або відносної організаційної самостійності поліграфологів. Наприклад, у поліції держави Ізраїль – у складі підрозділів психологічних розслідувань; у поліції Індії – у складі криміналістичних лабораторій; у поліції Молдови – у складі техніко-криміналістичних підрозділів; у поліції Польщі – у Центральній криміналістичній лабораторії; у поліції Японії – у складі лабораторій кримінальних розслідувань тощо. Водночас у поліцейських департаментах США поліграфологи працюють у складі слідчих підрозділів. У Фінляндії окремих посад для поліграфологів не передбачено – їхні функції виконують троє слідчих Національного бюро розслідувань, які пройшли відповідну підготовку.

Вважаємо, що об'єднання в одній особі й працівника-ініціатора застосування поліграфа, й, власне, поліграфолога може призвести до упередженості з його боку під час підготовки тестів, постановки запитань, аналізу й оцінювання поліграми тощо. Тому найбільш оптимальним підходом щодо організації роботи поліграфологів є виконання ними службових обов'язків саме у складі підрозділів служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності. Але враховуючи складність практичної реалізації зазначеної пропозиції нині, погоджуємось із тим, що у підрозділах боротьби з організованою злочинністю поліграфологи повинні й надалі залишатися в складі відділів, відділень оперативно-технічної розвідки, тоді як у підрозділах карного розшуку мінімальна організаційна незалежність поліграфологів може бути забезпечена за рахунок перерозподілу існуючої штатної чисельності для створення штатних одиниць, аналогічних підрозділам психолого-технічного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, потреба в створенні окремого підрозділу із застосування поліграфа також підтримується 59 % опитаних нами поліграфологів (додаток А).

З урахуванням прогнозованої тенденції щодо активізації застосування поліграфа (зокрема, в умовах реалізації правоохоронної функції під час війни), пов'язаної зі збільшенням кількості поліграфів і поліграфологів, вважаємо обґрунтованою пропозицію запровадити обов'язкове вивчення питань організації застосування зазначеного технічного засобу з працівниками насамперед оперативних і слідчих підрозділів у системі службової підготовки, а з курсантами та слухачами закладів вищої освіти – під час їхнього навчання. Навчання практичних працівників з питань застосування поліграфа як у системі службової підготовки, так і в рамках навчального процесу в закладах вищої освіти повинно здійснюватися з урахуванням специфіки оперативно-службової діяльності певної галузевої служби. Зокрема, вивчення питань застосування поліграфа в закладах вищої

освіти навчання може здійснюватися в рамках таких навчальних дисциплін, як «Оперативно-розшукова діяльність», «Кримінальне процесуальне право», «Криміналістика», «Юридична психологія» тощо, із роз'ясненням науково-теоретичних та організаційно-правових засад застосування поліграфа.

Під час організації відповідного навчання також потрібно враховувати, що ефективність застосування поліграфа особливо залежить від належно організованої взаємодії практичного працівника-ініціатора з поліграфологом і, навпаки, в контексті проведення конкретного поліграфного опитування. Зазначимо, що, відповідно до результатів анкетування поліграфологів, у практиці лише 20,0 % з них мали місце присутності представника підрозділу-ініціатора застосування поліграфа під час проведення поліграфного опитування та ще 10,0 % – безпосереднього ініціатора проведення поліграфного опитування (додаток А). Водночас вважаємо, що для практичного працівника-ініціатора поліграфного опитування важливим є глибоке знання насамперед: переліку ситуацій, в яких найбільш ефективним і доцільним є застосування поліграфа; переліку питань, відповідь на які може дати поліграфолог за результатами проведення поліграфного опитування; порядку використання наданої поліграфологом інформації.

Як передбачено відомчою Інструкцією, «метою проведення опитування із застосуванням поліграфа в діяльності оперативних підрозділів у разі виявлення ознак кримінальних правопорушень є перевірка наданої інформації. Результати опитування не мають будь-якої доказової сили, носять вірогідний та орієнтовний характер, є одним із джерел інформації, що підлягає оцінці разом з іншою сукупністю зібраних даних. Результати опитування не можуть бути підставою для застосування заходів, які обмежують законні права та свободи опитуваної особи (пункти 3, 4, 5 Інструкції)» [112]. Щоб розкрити організаційні засади поліграфного опитування, розглянемо характерні риси й особливості організації

здійснення оперативного опитування.

Основними характеристиками опитування як методу в межах оперативно-розшукової діяльності є:

«– наявність спеціального суб'єкта спілкування – оперативного працівника;

– наявність спеціального об'єкта спілкування – особи, яка володіє інформацією про факти, обставини й осіб, що становлять оперативний інтерес;

– спеціальний характер спілкування;

– спрямованість спілкування на отримання відомостей, які мають значення для боротьби зі злочинністю» [95, с. 97–99].

Щоб оцінити, наскільки поліграфне опитування відповідає основним характеристикам оперативного опитування, зупинимося на наведених характеристиках у контексті застосування поліграфа. Основним суб'єктом поліграфного опитування є поліграфолог – фахівець, який пройшов спеціальну підготовку з питань використання поліграфа та має дозвіл на проведення таких опитувань. Важливо зазначити, що в більшості випадків поліграфологи є працівниками оперативних підрозділів, і більшість поліграфних опитувань ініціюється в межах проведення оперативно-розшукової діяльності.

Отже, «за своїм суб'єктом поліграфне опитування відповідає оперативному опитуванню, яке зазвичай проводиться оперативними працівниками. Однак можливість залучення до проведення поліграфного опитування, навіть у процесі досудового розслідування, працівника неоперативного підрозділу також не суперечить характеристикам оперативного опитування, яке може здійснюватися й працівниками неоперативних служб» [95, с. 97–99].

Аналогічно оперативному опитуванню поліграфне опитування проводиться стосовно особи, яка володіє або може володіти інформацією

про факти, обставини й осіб, що становлять оперативний інтерес. Як зазначають О. М. Бандурка та А. В. Горбачов, «у кожному конкретному випадку оперативний працівник приймає рішення щодо необхідності проведення опитування з урахуванням особливостей вчинення злочину, а також характеру інформації, якою володіє працівник і яку має намір отримати» [2, с. 65]. Водночас вимоги до проведення поліграфного опитування є більш жорсткими, ніж аналогічні вимоги для оперативного опитування – застосування поліграфа здійснюється лише за умови отримання згоди опитуваної особи на це. Зі свого боку потреба в отриманні письмової згоди унеможливорює проведення поліграфного опитування в негласному порядку – цей захід є виключно гласним. На цій відмінності поліграфа від інших технічних засобів, що можуть застосовуватися під час опитування осіб, також наголошують М. Л. Грібов, О. І. Козаченко та ін. [51, с. 324].

Важливими характеристиками оперативного опитування, які ілюструють його спеціальний характер, є:

- «– планування оперативним працівником опитування;
- використання оперативним працівником прийомів психологічного впливу на опитувану особу під час проведення опитування;
- урахування оперативним працівником реакцій опитуваної особи на запитання, які їй пред'являються;
- подолання оперативним працівником психологічної протидії з боку опитуваної особи під час проведення опитування тощо» [127, с. 108–117].

Відповідно, проведення поліграфного опитування також потребує попереднього планування. Тому коли поліграфолог отримує завдання на проведення опитування, він:

- аналізує надані матеріали щодо кримінального правопорушення та можливих версій його вчинення, особи, яку будуть опитувати, та інших осіб, що можуть мати важливу інформацію;

- за потреби запитує в працівника-ініціатора додаткову інформацію, яка потрібна для розроблення тестів, складання питань і проведення опитування;
- розробляє тести та складає опитувальник, де питання розташовані логічно й послідовно.

Також поліграфолог використовує прийоми психологічного впливу, у зв'язку із чим варто враховувати декілька аспектів:

– по-перше, застосування методів психологічного впливу під час проведення бесід перед, під час і після тестів. Мета таких бесід може варіюватися залежно від етапу поліграфного опитування й охоплювати створення психологічного контакту з опитуваною особою, переконання її в надійності поліграфа, спонукання до надання правдивих свідчень або зізнання тощо;

– по-друге, індивідуальний підхід до розроблення тестів і складання опитувальника для кожного випадку залучення. Поліграфолог використовує відомі методики тестування, які пройшли апробацію в науковій практиці, а також їхні авторські модифікації. В опитувальнику максимально враховується інформація, надана ініціатором щодо кримінального правопорушення, опитуваної особи та інших осіб, які можуть мати інформацію про кримінальне правопорушення для того, щоб сприяти зміні фізіологічних параметрів психічного напруження опитуваної особи під час пред'явлення тестів.

Варто розуміти, що запитання, які вносять до тестів і пред'являють особі під час проведення поліграфного опитування, не можна вважати якимись специфічними. Вони можуть використовуватися в процесі проведення звичайного опитування й також будуть викликати певні зміни в психічному стані опитуваної особи та фізіологічних процесах, які ілюструють його протікання. Люди навчилися спостерігати за цими змінами й інтерпретувати їх задовго до створення поліграфа, який сьогодні

об'єктивізує такі зміни та зосереджується на загальному контролі поведінки опитуваної особи, відстеженні інших невербальних проявів її поведінки, виявленні та нейтралізації можливої протидії з боку цієї особи тощо.

Знову наголошуємо, що важливим аспектом, який варто враховувати в разі призначення поліграфного опитування, є добровільність проведення цього заходу, коли опитувана особа може відмовитися від опитування із застосуванням поліграфа не лише перед, але й під час його проведення. Водночас досить часто поліграфне опитування залишається чи не єдиним способом перевірки наявної або отримання додаткової інформації щодо злочину або особи.

Оперативне опитування може містити в собі багато різних дій, як-от виявлення осіб, що можуть надати важливу оперативну інформацію, збір важливих біографічних та інших даних про кандидатів, перевірку їхніх зв'язків і морально-ділових якостей, а також залучення до негласного співробітництва, навчання та виховання негласних співробітників, а також перевірку надійності та вірогідності інформації, яку вони надають. Отже, обґрунтовано вважати, що поліграфне опитування є специфічним видом оперативного опитування, що відрізняється з урахуванням його специфіки, напрямів, форм і місця проведення.

Наголошуємо, що відомості, отримані під час проведення поліграфного опитування, мають орієнтовний і рекомендаційний характер та підлягають обов'язковій перевірці іншими засобами (під час наступних оперативно-розшукових заходів, перевірок тощо), що дає змогу свідчити про:

– відповідність цих відомостей відомостям, отриманим у результаті оперативного опитування, які також мають переважно орієнтуюче значення для доказування, допомагають у виборі певних тактичних прийомів, у сукупності із іншими відомостями можуть сприяти правильній оцінці обставин провадження тощо;

– можливість використання цих відомостей, як і інших матеріалів ОРД, відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема: «як приводи та підстави для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні; для попередження, виявлення, припинення й розслідування кримінальних правопорушень, розвідувально-підбивних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісти зникли; для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей; для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів; для інформування державних органів відповідно до їх компетенції» [119].

Зазначимо, що поліграфне опитування може застосовуватися, по-перше, як метод оперативно-розшукової діяльності в межах ведення оперативних справ, по-друге, працівник оперативного підрозділу може виконувати відповідне поліграфне опитування в межах розпочатого кримінального провадження за дорученням слідчого. Водночас процесуальна природа результатів опитування із застосуванням поліграфа буде відмінною від такого опитування, як оперативно-розшукового заходу, що буде розкрито в наступному розділі.

Про різноманітну природу результатів поліграфного опитування свідчать також матеріали слідчої практики. Зокрема, згідно з довідкою Управління карного розшуку ГУНП в Сумській області про результати застосування поліграфа в його діяльності від 09.06.2020 опитування із застосуванням поліграфа успішно застосовуються «за різними напрямками

для виявлення осіб, причетних до вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, а також свідків і підозрюваних у вчиненні резонансних кримінальних правопорушень, серед яких: 1) встановлення винних у скоєнні злочинів; 2) пошук безвісти зниклих осіб; 3) виправдання невинних; 4) виявлення імітації злочинів; 5) знаходження доказів; 6) сприяння добровільному наданню правдивих свідчень опитуваними особами щодо своєї причетності до вчинення злочину, навіть після того, як минув тривалий час після їх вчинення; 7) сприяння добровільному зізнанню у вчиненні злочину ще під час передтестової розмови та демонстрації поліграфа й розповіді про принципи його роботи» [100]. Досить ілюстративними є наведені в довідці приклади із практики оперативно-розшукової діяльності та слідчої практики.

Отже, на користь застосування поліграфа як інструменту встановлення винних у вчиненні кримінальних правопорушень свідчать такі приклади:

«— 12.02.2014 в процесі досудового розслідування за фактом вбивства ОСОБА 3, труп якої з ознаками насильницької смерті було виявлено 16.01.2014 за місцем мешкання в кв. № х буд. № х по пров. Дачний м. Охтирка (ЄРДР № х від 16.01.2014, ч. 1 ст. 115 КК України), було опитано з використанням поліграфа понад 50 осіб – знайомих потерпілої, які могли відвідувати її за місцем мешкання. Під час проведення вказаних заходів було встановлено колишніх сусідів вбитої: братів ОСОБА 4 й ОСОБА 5, які заздалегідь підготували та вчинили вбивство потерпілої з метою пограбування. За місцем мешкання підозрюваних вилучено речові докази;

– 27.11.2019 в процесі роботи щодо розкриття вбивства ріелтора ОСОБА 8 у м. Суми (ЄРДР № х від 22.11.2019, ч. 1 ст. 115 КК України) під час відпрацювання клієнтської бази потерпілої було проведено опитування з використанням поліграфа ОСОБА 9 та було виявлено, що той вважає себе причетним до вчинення вбивства й пограбування потерпілої. Вина

потерпілого була доведена під час проведення подальших слідчо-розшукових дій» [100].

Ефективним є також пошук безвісти зниклих осіб за допомогою поліграфа, зокрема в частині відпрацювання фактів зникнення безвісти зниклих осіб, у процесі перевірки на вчинення щодо останніх кримінальних правопорушень, наприклад:

«– 22.02.2013 під час досудового розслідування за фактом зникнення ОСОБА 10, який 14.01.2013 зник безвісти та місцезнаходження якого було не встановлено (ЄРДР № х від 17.02.2013, ч. 1 ст. 120 КК України), було проведено опитування приватного підприємця, сина потерпілого, ОСОБА 11, який звернувся до ОВС із заявою про зникнення свого батька та в подальшому до прокуратури зі скаргою на бездіяльність з приводу його розшуку співробітниками поліції. Під час опитування було встановлено, що опитуваний сам скоїв вбивство свого батька та вивіз його тіло в багажнику власного автомобіля до покинутого хутору у В. Писарівському районі Сумської області;

– 14.01.2019 за фактом зникнення безвісти ОСОБА 11, мешканця с. Самотоївка Краснопільського району, зв'язок з яким було втрачено родичами 11.01.2019 (ЄРДР № х від 15.01.2019, ч. 1 ст. 115 КК України), проведено опитування брата безвісти зниклого ОСОБА 12, у процесі якого встановлено, що останній може бути причетним до вчинення вбивства безвісти зниклого та приховування його тіла. Під час проведення подальших оперативно-розшукових заходів і слідчих дій тіло потерпілого з тілесними ушкодженнями виявлено під підлогою за місцем мешкання опитуваного;

– 29.08.2019 у процесі досудового розслідування зникнення безвісти ОСОБА 15, мешканця м. Суми, вул. Сергія Табали, буд. х, який 23.08.2019 зник за невстановлених обставин (ЄРДР № х від 28.08.2019, ч. 1 ст. 115 КК України), було проведено опитування його батька ОСОБА 15, під час якого встановлено, що останній застрелив потерпілого з незаконно зберігаемого

обрізу мисливської рушниці, а також отримано орієнтовну інформацію стосовно можливого місцезнаходження тіла потерпілого та знаряддя злочину, які були знайдені в процесі подальших оперативно-розшукових заходів [100]».

Крім наведеного, під час опитування з поліграфом результативно відпрацьовуються версії щодо осіб, які могли вчинити цей злочин, але насправді його не скоювали. Наприклад, «07.01.2016 проводилось опитування з використанням поліграфа приятеля безвісти зниклої ОСОБИ 18, мешканки м. Охтирка, яка 21.12.2015 пішла з дому. Перед опитуванням останній пояснював, що не бачив потерпілу понад декілька тижнів до зникнення, хоча, згідно з аналізом трафіку розмов і свідчень інших осіб, спілкувався з нею в день зникнення. У проведенні вказаних заходів було встановлено, що опитуваний дійсно бачив потерпілу в день зникнення та вступав із нею в статеві відносини, проте кримінального правопорушення стосовно останньої не вчиняв. Під час відпрацювання подальших версій був перевірений колишній співмешканець безвісти зниклої ОСОБА 19, до якого вона прийшла додому та який насправді і вчинив вбивство ОСОБИ 18, а в процесі слідчих дій вказав місцезнаходження тіла потерпілої та особу, якій продав після вбивства належні їй ювелірні вироби» [100].

Поліграф може виступати також ефективним інструментом виявлення імітації кримінальних правопорушень, до яких можуть вдаватися заявники. Як приклад, таких випадків, відповідно до згаданої вище довідки, виділено: «13.09.2016 було проведено опитування з поліграфом ОСОБА 20 священника Недригайлівського району, який заявляв про вчинення щодо нього пограбування невідомими особами (ЄРДР № х від 30.08.2016, ч. 3 ст. 186 КК України). Під час опитування було отримано інформацію, про відсутність факту злочину, яку опитуваний визнав і повідомив, що витратив гроші на власний розсуд (програв на спортивному онлайн-

тоталізаторі), а заяву до ОВС подав, щоб не мати з цього приводу проблем із дружиною. У подальшому кримінальне провадження було закрито за відсутністю складу кримінального правопорушення та знято з контролю МВС України;

– 18.10.2016 було проведено опитування за заявленим фактом розбійного нападу на гр. ОСОБА 21, мешканку м. Суми, робітника магазину «Все по 35», скоєного, з її слів, невстановленим чоловіком 15.10.2016 в м. Суми по вул. Кооперативна, буд. х – за місцем роботи останньої (ЄРДР № х від 16.10.2016, ч. 1 ст. 187 КК України). Під час опитування встановлено, що заявниця сама вчинила крадіжку грошових коштів магазину й імітувала нанесення собі тілесних ушкоджень, роздряпавши шкіру нігтями, а до поліції звернулася з метою приховування крадіжки. У подальшому вказану інформацію було підтверджено в процесі слідчих дій» [100].

Крім того, поліграф ефективно використовують для пошуку доказів причетності опитуваної особи до вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, «під час розслідування ряду умисних вбивств і розбійних нападів на жінок похилого віку, вчинених 2013 року в м. Суми, було проведено опитування з використанням поліграфа мешканця м. Суми ОСОБА 25. Крім отриманої орієнтовної інформації щодо його причетності до вказаних злочинів, було встановлено, що опитуваний може зберігати золоті вироби з останнього вбивства в себе в підвалі за місцем мешкання. Вказані речові докази були вилучені під час проведення повторного обшуку вже після опитування з використанням поліграфа» [100].

Отже, з урахуванням вищезазначених результатів анкетування можна підсумувати, що результати поліграфного опитування мають значущість у протидії злочинності. Тому можемо розглядати цей захід як спеціальний варіант оперативного опитування, що відповідає йому за суб'єктом, об'єктом, способом і ціллю. Особливий характер поліграфного опитування

як різновиду оперативного опитування пов'язаний із його обов'язковою «прозорістю», яка виникає за потреби отримання письмової згоди від опитуваної особи. Крім того, як цілком слушно зауважують М. А. Погорецький і М. М. Руденко, «оперативне опитування за певних умов та в разі відповідної оперативної обстановки здійснюється також і через невербальну комунікацію» [99], а під невербальними проявами можна розглядати й зміни характеру протікання фізіологічних параметрів опитуваної особи, які можна спостерігати як візуально, так і із застосуванням поліграфа.

Отже, оцінюючи значення поліграфного опитування на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення, варто зауважити таке:

– поліграфне опитування має розвідувальну спрямованість на виявлення й перевірку криміногенних осіб і об'єктів для попередження й виявлення кримінальних правопорушень;

– поліграфне опитування є винятком з правила про негласний характер більшості прийомів і способів, які застосовують у боротьбі з правопорушеннями та злочинністю в процесі оперативно-розшукової діяльності, що зумовлюється виключно добровільним, а отже, гласним характером його проведення.

Висновки до розділу 2

Визначено, що в Україні відсутній окремий закон, який би регулював організаційно-правові основи застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів щодо виявлення ознак кримінальних правопорушень, проте використання такого пристрою може ґрунтуватися на загальних положеннях чинного законодавства, зокрема нормах Конституції України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Для забезпечення законності застосування поліграфа під час виявлення

кримінальних правопорушень вказано потребу врегулювати застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності через передбачення такої можливості на рівні Закону України «Про ОРД». Зауважено недоцільність розробки окремого уніфікованого закону щодо застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів, оскільки застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні потрібно врегулювати за допомогою передбачення відповідних визначальних положень його використання в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і Кримінальному процесуальному кодексі України із подальшою деталізацією організаційних засад і, власне, процедури використання поліграфа в єдиному підзаконному нормативно-правовому акті.

Узагальнено, що з метою якісної організації та проведення поліграфного опитування перед його виконанням спеціаліст має здійснити такі підготовчі дії: проаналізувати надані матеріали щодо кримінального правопорушення та можливих версій його вчинення особи, яку будуть опитувати, та інших осіб, що можуть мати важливу інформацію; за потреби з'ясувати в працівника-ініціатора додаткову інформацію, яка важлива для розроблення тестів, складання питань і проведення опитування; провести наступну розробку тестів і складання опитувальника. Зазначено, що поліграфне опитування може застосовуватися, по-перше, як метод оперативно-розшукової діяльності в межах ведення оперативних справ, по-друге, працівник оперативного підрозділу може виконувати відповідне поліграфне опитування в межах розпочатого кримінального провадження за дорученням слідчого, але водночас процесуальна природа результатів опитування із застосуванням поліграфа буде відмінною від такого опитування, як оперативно-розшукового заходу.

РОЗДІЛ 3

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Характеристика принципів застосування поліграфа під час кримінального провадження

Можливості та, власне, потреба системного використання поліграфа під час здійснення досудового розслідування обговорюються до сьогодні як у зарубіжних країнах, так і в Україні. Варто зазначити, що застосування поліграфа в Україні насамперед засновано на принципах, які прийняті в інших країнах і не суперечать українському законодавству, серед яких:

- принцип добровільності ухвалення рішення на проходження дослідження від самої опитуваної особи;
- попереднє ознайомлення із змістом тем або питань кандидата на процедуру;
- право опитуваного в будь-який момент перервати процедуру.

Правову основу цих принципів застосування поліграфа в Україні, зокрема, має ч. 3 ст. 28 Конституції України, яка встановлює, що жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям. Власне, Конституція України визначає державу як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну, правову [55]. До ознак правової держави відносять: «юридичний захист особи; високу правову культуру громадян; дотримання законності; ефективно діючі правоохоронні органи; свободу і господарську самостійність у сфері виробництва і споживання; стабільність конституційного порядку; верховенство закону в ієрархії нормативних актів; юридичну рівність громадян; налагоджений механізм правового захисту особи; вищий контроль за дотриманням законів; народовладдя; самоврядування; рівноправність; повагу до прав та гідності

особи; єдність прав і обов'язків; верховенство законодавчої влади» [34, с. 175–176].

Так, у ст. 8 Конституції України визначено принцип верховенства права, відповідно до якого «Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [55]; встановлений ч. 2 ст. 19 Конституції України «обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [55]; встановлена ч. 3 ст. 22 Конституції України «заборона щодо звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів» [55].

Аналіз Конституції України, міжнародні й національні акти вказує, що джерелом унормування одного з основоположних принципів застосування поліграфа – принципу добровільності є ряд норм, які передбачають:

– «свободу людини від примушування робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19 Конституції України)» [55];

– «свободу людини від проведення над нею медичних, наукових та інших дослідів без її вільної згоди (ч. 3 ст. 28 Конституції України)» [55], також закріплену ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [66];

– «заборону на збирання конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини (ч. 2 ст. 32 Конституції України)» [55], також закріплену в ч. 4 ст. 23 Закону України «Про інформацію» [117]. Крім того, зазначені положення знайшли свій розвиток у ч. 1 ст. 31 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої «громадянам надано право знати у період збирання інформації, які відомості про них і з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони

використовуються» [117];

– «звільнення людини від необхідності доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 62 Конституції України)» [55];

– «звільнення людини від відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ч. 1 ст. 63 Конституції України)» [55], передбачене також у п. г ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [66];

– «заборону застосовувати для одержання інформації технічні засоби, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу» (ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р. [33], ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [66]).

Крім згаданих вище положень Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Конституції України та Закону України «Про інформацію», які є джерелами закріплення принципу добровільності під час застосування поліграфа, ряд правових норм опосередковано закріплюють можливість застосування поліграфа в процесі розслідування кримінальних правопорушень із гарантіями забезпечення принципу добровільності під час його застосування.

Серед завдань кримінального судочинства, визначених у ст. 2 КПК України, вказано «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована

належна правова процедура» [57].

Це завдання корелюється із покладеними на органи досудового розслідування, зокрема: «1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів Національної поліції; 4) забезпечення відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями; 5) виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення» [120]. Саме для більш ефективної реалізації завдань та обов'язків органів досудового розслідування доцільним є використання можливостей поліграфа, що підтверджується результатами анкетування поліграфологів, відповідно до яких застосування поліграфа є особливо ефективним під час встановлення причетності або непричетності опитуваної особи до вчинення кримінального правопорушення, підтвердження або спростування раніше отриманих показань, а також встановлення обставин вчиненого (додаток А).

На рівні законів України в частині гарантування принципу добровільності проходження поліграфного дослідження застосовують п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який дає змогу підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, опитувати осіб за їхньою згодою [119], а п. 15 ст. 9 цього самого Закону забороняє застосовувати для одержання інформації технічні засоби, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу [119], що продовжує в національному законодавстві розвиток наведених вище ст. 5 Загальної декларації прав людини 1948 р. [33] та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [66].

Щодо положень КПК України, то в частині регламентації принципу

добровільності застосування поліграфа в ході процесуальних дій під час досудового розслідування варто враховувати право давати показання та подавати докази (зокрема, за допомогою дачі показань або пояснень у провадженні), яке має обвинувачений, підозрюваний і потерпілий відповідно до ч. 3 ст. 42, ч. 1 ст. 56 України [57]. Ураховуючи встановлений ст. 66 КПК України обов'язок свідка дати показання про відомі йому обставини [57] та передбачену ч. 1 ст. 385 КК України кримінальну відповідальність за відмову від давання показань [56], його процесуальні права в кримінальному провадженні є порівняно усіченими. Зокрема, конкретизуючи положення, викладені в ч. 1 ст. 63 Конституції України [55], законодавець у ч. 1 ст. 66 КПК України надає свідкові право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів [57], а у ч. 2 ст. 385 КК України звільняє його від кримінальної відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [56].

Зазначені норми опосередковано утворюють правове поле для забезпечення дотримання принципу добровільності в процесі застосування поліграфа під час досудового розслідування. Водночас жодна з них безпосередньо не регламентує проведення поліграфного опитування під час досудового розслідування. Саме тому не втрачає актуальності питання регламентації застосування поліграфа під час досудового розслідування кримінальних проваджень, щодо якого про потребу в його вирішенні способом розроблення відповідного підзаконного нормативно-правового акта для органів досудового розслідування також підтримує більшість (50,0 %) опитаних поліграфологів. Крім того, серед опитаних вважають за доцільне внести відповідні зміни до КПК України (13,3 %) та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (3,3 %) (додаток А).

Підтримуємо прихильників нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в кримінальній процесуальній діяльності за

допомогою закріплення в КПК України, по-перше, можливості застосування поліграфа, а по-друге, передбачення принципу добровільності під час застосування цього технічного засобу.

Серед інших пропозицій, внесених прихильниками регламентування застосування поліграфа нормами кримінального процесуального законодавства є такі:

– роз'яснення опитуваній особі її прав та обов'язків (С. О. Ковальчук, С. І. Макаренко [63, с. 283], Л. Д. Удалова [139, с. 20]);

– роз'яснення опитуваній особі порядку проведення поліграфного опитування (С. І. Макаренко [63, с. 183], В. К. Весельський [13, с. 29]);

– надання доказового значення результатам допиту особи після проведення поліграфного опитування, попередження поліграфолога про кримінальну відповідальність за неправдиву розшифровку поліграми, зокрема із внесенням відповідних змін до ст. 384 КК України (С. І. Макаренко [63, с. 283], Л. Д. Удалова [139, с. 19]);

– закріплення переліку протипоказань до проведення поліграфного опитування (С. О. Ковальчук) [49, с. 96]);

– внесення поліграфа до переліку науково-технічних засобів, які можуть використовуватися під час допиту, доведення результатів поліграфного опитування до відома ініціатора застосування поліграфа й опитуваної особи, попереднє погодження тематики запитань з опитуваною особою (Л. Д. Удалова) [139, с. 16];

– закріплення порядку проведення поліграфного опитування й оцінки отриманих даних (В. К. Весельський) [13, с. 29];

– можливість присутності захисника опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування (С. О. Ковальчук) [49, с. 98–99];

– приєднання матеріалів поліграфного опитування до матеріалів кримінальної справи (С. І. Макаренко) [63, с. 283].

Зазначимо, що ніякі докази не мають наперед встановленої сили для

суду, прокурора, слідчого й дізнавача, а повинні оцінюватися ними за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин провадження в їхній сукупності, керуючись законом [57]. Тому потреби окремо формалізувати та надавати результатам поліграфного опитування орієнтуючого значення немає. На користь такого твердження свідчить і судова практика, зокрема, в ухвалах Апеляційного суду Житомирської області від 31.07.2022 за результатами апеляційного розгляду кримінального провадження № 11-529 та Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 18.09.2018 за результатами касаційного розгляду кримінального провадження № 5-3062 наголошується на можливості розгляду результатів застосування поліграфа та віднесення їх до доказів у сукупності з іншими доказами щодо кримінальної справи.

Стосовно закріплення в КПК України принципу добровільності, то обов'язковість його роз'яснення та подальшого отримання письмової згоди від особи, щодо якої під час слідчої (розшукової) дії буде застосовано поліграф для оцінки її психофізіологічних реакцій, варто закріпити, наприклад, у ст. 223 КПК України. Оскільки, відповідно до ст. 57 Конституції України, кожній людині гарантується право знати свої права та обов'язки [55], то конституційна вимога їхнього роз'яснення особі також є невід'ємною складовою реалізації принципу добровільності під час застосування поліграфа. Проявом принципу добровільності є усталена практика зарубіжних країн, що є застосовною також в Україні, коли ініціатива проведення поліграфного опитування під час кримінального провадження може транслюватися також від самої особи, щодо якої будуть застосовані відповідні заходи.

Крім принципу добровільності, що гарантується обов'язком спеціаліста-поліграфолога починати поліграфне опитування лише за умови отримання письмової згоди особи й обов'язково пересвідчившись у тому,

що згода є добровільною, надавалася без примусу або психологічного тиску з боку сторонніх осіб, також варто звернути увагу на принцип законності, що передбачає правомірне та таке, що відбувається із всебічним дотриманням прав і свобод людини, застосування поліграфа. Щодо правомірності, то насамперед ідеться про те, що поліграфне опитування проводиться тільки за наявності відповідного завдання та стосується визначеного кола питань, про які спеціаліст-поліграф повідомляє опитувану особу. Гарантіями всебічного дотримання прав людини є те, що особа має право відмовитися від обстеження на будь-якому етапі, знати, щодо якої події проводиться обстеження, бути ознайомленою з тематикою тестів, пояснювати або не пояснювати можливе, на її погляд, виникнення певних реакцій тощо.

Однією із заporук об'єктивної оцінки результатів застосування поліграфа є забезпечення принципу незалежності поліграфолога. Вважаємо, що в разі напрацювання відповідного міжвідомчого нормативно-правового акта варто звернути увагу на попередження протиправного впливу або тиску на поліграфолога у зв'язку із його участю в процесуальних діях. Застосування поліграфа дає змогу аналізувати фізіологічні зміни та контролювати поведінку опитуваної особи, спостерігати за невербальними проявами її поведінки, виявляти можливу протидію та здійснювати нейтралізацію. Отже, висновки поліграфолога ґрунтуються не лише на поліграфі, але й на спостереженнях за поведінкою під час опитування. Це свідчить про те, що одного поліграфічного аналізу недостатньо для оцінки правильності висновків спеціаліста, який має комплексно підходити до підготовки, проведення й аналізу результатів поліграфного опитування, ґрунтуючись як на показниках поліграфа, так і керуючись власним внутрішнім переконанням, що має бути об'єктивним і неупередженим.

Якщо свідчити про неупередженість як елемент незалежності поліграфолога, то його потрібно пов'язувати насамперед з неприйнятністю

проведення поліграфного опитування особою, яка одночасно здійснює провадження, в рамках яких ініційовано застосування поліграфа. Зі свого боку принцип неупередженості поліграфолога потрібно також пов'язувати з його самостійністю в організаційному аспекті.

Щодо окремого положення стосовно попередження поліграфолога про кримінальну відповідальність за неправдиву розшифровку поліграми, то вважаємо таку пропозицію необґрунтованою. Так, поліграфолог, залучається до проведення слідчої (розшукової) дії як спеціаліст, тобто особа, «яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [57]. Водночас ст. 72 КПК України визначено, що «за завідомо неправдивий висновок спеціаліст несе відповідальність, встановлену законом», а ст. 384 КК України передбачає кримінальну відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, зокрема, через «надання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста, складених для надання або наданих органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України» [56].

Стосовно реалізації права на захист як засади кримінального провадження, то можливість присутності захисника опитуваної особи під час проведення її поліграфного опитування на сьогодні не заперечується, а в практичній діяльності 13,3 % опитаних мали такі випадки (додаток А). Крім того, право захисника бути присутнім під час допитів підозрюваного й обвинуваченого та інших слідчих (розшукових) дій за їхньою участю гарантується йому КПК України [57]. Підсумуємо, що інші пропозиції варто опрацювати на рівні підзаконного нормативно-правового акта, що мав би міжвідомчий характер і регламентував би організаційні основи та

процесуальний порядок застосування поліграфа під час досудового провадження.

3.2. Можливості використання поліграфа під час слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування

Вивчення зарубіжного досвіду застосування поліграфа в кримінальній процесуальній діяльності свідчить, що основними його цілями можуть бути:

- 1) визначення перспективних напрямів діяльності щодо розкриття та розслідування злочинів (Канада, Польща, Фінляндія та Чорногорія);
- 2) підтвердження чи спростування оперативних або слідчих версій (Польща, США та Фінляндія);
- 3) оцінка достовірності раніше отриманих показань або оперативної інформації (Канада, Молдова, Польща, Сінгапур, Словаччина, Словенія);
- 4) підтвердження або спростування підозри (Канада, Молдова, Польща, Сінгапур, Словаччина);
- 5) отримання інформації про осіб або речові докази (Угорщина та Чорногорія) тощо.

Водночас узагальнення досвіду поліграфологів за результатами проведеного опитування дає змогу визначити серед завдань поліграфічних опитувань під час досудового розслідування такі: оцінку вірогідності показань опитуваної особи; встановлення причетності опитуваної особи до встановлюваної події; отримання інформації щодо обставин встановлюваної події (додаток А).

Зокрема, відповідно до результатів дослідження:

– висновки щодо непричетності опитуваної особи до встановлюваної події підтверджуються в 97,1 % випадків (45,7 % випадків від загальної кількості висновків);

– висновки щодо підтвердження раніше отриманих показів – 88,6 % випадків (2,4 % від загальної кількості висновків);

– висновки щодо отримання інформації про інші події, крім

встановлюваної – 79,3 % випадків (8,3 % від загальної кількості висновків);

– висновки щодо причетності опитуваної особи до встановлюваної події – 74,2 % випадків (11,8 % від загальної кількості висновків);

– висновки щодо обставин встановлюваної події – 50,9 % випадків (9,7 % від загальної кількості висновків);

– висновки щодо спростування раніше отриманих показів – 26,1 % випадків (1,1 % від загальної кількості випадків) (додаток А).

Крім обставин встановлюваної події, що охоплює умови, за яких вчинюється кримінальне правопорушення, серед інших ознак його складу, інформація про які може бути отримана під час проведення поліграфного опитування, варто, власне, виділити: «зміст суспільно-небезпечного діяння, який виражається в діях або бездіяльності; місце, час, спосіб, методи чи прийоми, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення; вину опитуваної особи, мотив та мету вчиненого; суб'єкт кримінального правопорушення тощо» [58, с. 113–115].

Варто відмітити, що поширеною є позиція щодо поділу поліграфних досліджень у межах правоохоронної діяльності за криміналістичним і слідчим напрямками. Ж. Ю. Половнікова вважає, що «перший (криміналістичний) створює можливість: звузити коло підозрюваних і, можливо, причетних осіб до події розслідуваного злочину; визначити ймовірну роль опитуваної особи щодо планування, підготовки та вчинення конкретного злочину; оцінити достовірність інформації, яка повідомляється опитуваною особою, і на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин; здобути оперативно-значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо; отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші дані для своєчасного проведення оперативно-розшукових дій і слідчих заходів, а також для виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів» [101].

Другий (слідчий) напрям поліграфних досліджень є значимим під час

проведення слідчих (розшукових) дій і допомагає визначити: достовірність показань особи щодо обставин конкретного злочину; коло осіб, причетних до злочину, або тих, які володіють інформацією щодо конкретного злочину; місцезнаходження матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, зокрема й безпосередньо під час обшуку; правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [82; 101].

Власне, доцільність використання поліграфа під час досудового розслідування залежить у кожному конкретному випадку від орієнтовного характеру інформації, отриманої в результаті поліграфного тестування, й потреби в обов'язковій перевірці цих даних іншими методами.

Як зазначають С. К. Делікатний та Ж. Ю. Половникова, «перевірку особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, краще проводити одразу після її затримання, тобто на початковому етапі розслідування. Водночас доцільним вважається якомога швидке проведення поліграфних опитувань усіх підозрюваних, навіть тих, які мають алібі. Опитування проводиться перед допитом або після добровільної дачі показань з метою виключення отримання опитуваною особою додаткової інформації щодо встановлюваної події» [29, с. 68].

Кримінальний процесуальний кодекс України нормативно закріплює визначення понять експерт і спеціаліст у кримінальному провадженні. Аналіз відповідних положень КПК України дає право слідчому залучати фахівців-поліграфологів до досудового провадження на гласній основі. Зазвичай слідчий має право залучити експерта чи спеціаліста зі спеціальними знаннями, якщо для визначення обставин, які мають значення для кримінального провадження, потрібні конкретні знання, крім сфери права. Висновки та, за потреби, показання експерта, висновки та показання спеціаліста є самостійними доказами в кримінальному судочинстві.

Зазначимо, що, відповідно до норм Закону України «Про судову

експертизу» та КПК України, судова експертиза може проводитись не тільки судовими експертами державних експертних установ, але й бути дорученою іншим особами, які мають спеціальні знання у відповідній галузі знань. У цьому контексті практика проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа представляє наукову та прикладну проблеми, що потребують вирішення. Зокрема, застосовувана галузь знань експертами під час поліграфного дослідження має бути згодом роз'яснена, щоб слідчий, дізнавач або суддя змогли за формальними ознаками оцінити компетентність особи, яку призначено експертом. Визначальні явища, закладені в основу психофізіологічної реакції людини, мають досить складну природу, що вимагає від фахівця одночасного використання спеціальних знань з кількох напрямів у сферах судової медицини, психології, фізіології під час проведення поліграфічних перевірок. Унаслідок цього можна свідчити про розвиток нової міждисциплінарної галузі знань під назвою «поліграфологія».

На початковому етапі розслідування слідчий займається збиранням доказів (виявлення слідів, встановлення очевидців, характеру вчинено тощо), відбирає пояснення та показання від потерпілих, свідків, підозрюваних. Як свідчить практика, ці особи внаслідок різних причин дають не завжди правдиві показання, через що існує потреба в проведенні комплексу різних заходів щодо організації та проведення перевірки отриманої інформації від учасників кримінального судочинства на предмет її достовірності.

Використовуючи міждисциплінарні зв'язки кримінального процесу, юридичної психології та кримінології, можна узагальнити типові специфічні стани особи, викликані на проведення допиту до слідчого, особливості яких варто враховувати особі, яка проводить відповідне опитування із застосуванням поліграфа:

– особа має у своєму розпорядженні потрібну інформацію, а також бажає її надати об'єктивно та повною мірою за конкретним епізодом;

– особа має у своєму розпорядженні потрібну інформацію, а також бажає її надати об'єктивно й повною мірою за конкретним епізодом, але з певних підстав ненавмисно спотворює під час повідомлення слідчому;

– особа має у своєму розпорядженні потрібну інформацію, має можливість надати її слідчому, проте категорично це робити не хоче;

– особа не має потрібної інформації, проте слідчий сумлінно помиляється щодо її наявності та прагне отримати достовірні показання від неї.

У будь-якому із цих варіантів вважаємо за доцільне проводити поліграфне опитування якомога швидше після визначення слідчим кола осіб, які можуть бути причетні до кримінального правопорушення, навіть раніше, ніж їхнє звичайне опитування. Це пояснюється тим, що під час звичайного опитування потенційний винуватець отримує інформацію про те, наскільки добре слідчий чи інша уповноважена особа ознайомлені з обставинами злочину, що дає йому змогу коригувати своє алібі та модифікувати свою поведінку під час спілкування з правоохоронцями. Крім того, під час подальшого проведення поліграфного опитування він може пояснити свої реакції на запитання поліграфолога тим, що дізнався про певні факти в ході попереднього опитування.

Звертаємо увагу, що «особи, уповноважені законом розслідувати злочини, мають не забувати, що сприйняття будь-яких нових даних у справі формує в пам'яті людини інформаційні сліди, але не завжди вони перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з цією кримінальною подією. Тому до початку ініціювання проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації потрібно перевірити наявні матеріали слідства, що є в кримінальному провадженні, з тим, щоб не відбулося спотворення «слідової картини злочину» сторонніми даними. Це також стосується й ідеальних слідів відображення, вимоги стосовно яких на практиці нерідко порушуються самими ж учасниками кримінального

процесу» [92, с. 221–222].

Прийнявши рішення про потребу в проведенні поліграфного опитування, ініціатор повинен усунути можливість контактів осіб, яких планується опитати, з будь-якими особами, що можуть повідомити їм додаткову інформацію про вчинене. Паралельно з цим з урахуванням матеріалів провадження та психологічної характеристики особи, яку планується опитати, ініціатор повинен попередньо узгодити з поліграфологом можливість, час, місце проведення поліграфного опитування та орієнтовний перелік питань, що можуть бути з'ясовані під час його проведення. Після цього він пропонує особі пройти поліграфне опитування. Водночас для особи, яка не є причетною до вчинення кримінального правопорушення, застосування поліграфа може виявитися ефективним засобом підтвердження цього.

Власне, достовірність отриманих у процесі поліграфних опитувань відомостей багато в чому залежить від дотримання ряду тактико-криміналістичних рекомендацій щодо проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, зокрема, в частині допустимості участі слідчого або захисника під час проведення поліграфного опитування. Отже, переважно дослідники вважають, «що присутність представників ОВС у цьому дослідженні в будь-якому разі виступає чинником, який формалізує процес, знижує ступінь психологічного контакту й довіру учасників зростаючим напруженням опитуваного. Слідчий чи оперативний працівник сприймаються підозрюваним як суб'єкти, від яких залежить його доля» [9, с. 24–27]. Вважається, «що участь компетентних осіб насправді має бути номінальною в разі, коли це є потребою в організаційному та оперативному забезпеченні процедури. Наприклад, для запобігання можливої втечі підозрюваного, гарантування безпеки спеціаліста, але в жодному разі не для тиску на хід проведення та формулювання висновку спеціаліста. В іншому разі залучення

правоохоронців у процедуру проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації практично не має бути. Також обґрунтовується позиція, щоб уповноважені законом учасники досудового розслідування перебували поза візуальним контактом з опитуваним, за межами приміщення, у якому проводитимуться поліграфні дослідження, тим самим не впливали своєю присутністю на емоційний стан піддослідного, хоча не усувається можливість вільного доступу до стороннього спостереження за ходом реалізації цього заходу» [92, с. 219–220].

Враховуючи наведене, вважаємо, що участь представника органу досудового розслідування в проведенні психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа під час слідчих (розшукових) дій має визначатися її потребами в конкретно визначеній ситуації, що може залежати, зокрема, від:

«– кваліфікації злочину та труднощів, які виникають у процесі його розслідування;

– кількості кандидатів зі складу учасників кримінального процесу, стосовно яких виникає потреба в призначенні та проведенні такого дослідження;

– статусу, в якому перебуває особа у відкритому кримінальному провадженні, та її налаштованості щодо перевірки на поліграфі;

– умов і часу проведення тестового опитування осіб тощо» [92, с. 220].

Щодо участі захисника в проведенні поліграфологічних опитувань, то єдиних підходів не вироблено й донині. Прихильники присутності обґрунтовують, що захисники повинні бути обов'язково присутніми з метою захисту законних прав та інтересів підзахисного в умовах постійного контакту з особою, для чого рекомендують використовувати два сусідні кабінети, обладнані спеціальним відеокомплексом, що забезпечить, по-перше, в режимі реального часу спостереження за процедурою тестування на поліграфі для зацікавлених осіб, по-друге, за потреби дасть нагоду

зупиняти процедуру проведення опитування для консультування опитуваного, а по-третє, дасть змогу за потреби відтворювати аудіо- й відеозапис усієї процедури. На противагу існує категорична позиція проти присутності адвокатів та їхнього втручання в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації, причому наголошують, що така відмова має бути аргументованою й доведеною.

На нашу думку, участь адвоката під час проведення відповідних досліджень із залученням опитуваної особи з правового погляду можлива, але за умови, якщо під час її проведення адвокати не впливатимуть на свого підзахисного, не втручатимуться в процедуру опитування, тим самим не заважатимуть поліграфологу у виконанні поставленого перед ним завдання, що можливо забезпечити способом присутності адвоката поза візуальним контактом із опитуваною особою.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що «не варто плутати слідчі (розшукові) дії, зокрема допит, де участь сторони захисту передбачена кримінальним процесуальним законом, із тестовим опитуванням особи на поліграфі, призначення якого полягає не в звинуваченні чи виправданні учасника процесу, а в з'ясуванні обставин події, яка відбулася, та визначенні місця в ній потенційного піддослідного. Тому інтереси опитуваного в частині реалізації ним свого права на захист не будуть порушені. Крім того, процедуру проведення інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації можна спостерігати поза межами кабінету досліджень, перебуваючи в сусідньому» [92, с. 221].

Підсумовуючи важливість дотримання тактичних рекомендацій щодо застосування можливостей поліграфа під час досудового розслідування, зазначимо, що таке опитування особи може ініціюватися органами досудового розслідування за умови зібрання інформації про вчинене кримінальне правопорушення та висунення версій щодо кола учасників, імовірно, причетних до розслідуваної події. Тобто, за потреби, реалізації

поліграфних досліджень мають передувати слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, в процесі яких визначається як особа, яку потрібно опитувати, так і дані, що потребуватимуть перевірки. Також важливо дотримуватися принципу відповідної достатності надання інформації як різним учасникам провадження, так і в комунікації із ЗМІ, передбачаючи можливість отримання опитуваним відомостей щодо правопорушення, які можуть спотворити його психофізіологічні реакції. За умови дотримання відповідних вимог використання спеціальних знань поліграфологами дасть змогу слідству отримати орієнтуючі відомості для перевірки правильності їхніх версій щодо події кримінального правопорушення або конкретної особи, яка становить криміналістичний інтерес у провадженні.

Отже, завдання поліграфних опитувань мають лише загальновизначену спрямованість: оцінку вірогідності показань опитуваної особи, встановлення причетності опитуваної особи до встановлюваної події, отримання інформації щодо складу встановлюваної події. Зазначені опитування проводяться щоразу за індивідуально розробленим опитувальником з урахуванням наявної інформації про встановлювану подію та кінцевої мети самого опитування. Як зазначає Д. Б. Сергєєва, «сфера кримінального судочинства послуговується результатами інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації переважно у випадках надзвичайної складності розслідування, відсутності реальних криміналістичних версій та потреби в отриманні пошукової інформації для їх подальшого висунення, відсутності процесуальних доказів винуватості або невинуватості особи в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні, а також відсутності реальної можливості в підозрюваного спростувати висунуту йому підозру та забезпечити захист від обвинувачення іншими доказами тощо. Часто метод використовується в разі, коли підтвердити або спростувати інформацію, що повідомляється свідком, потерпілим або підозрюваним, іншим способом неможливо» [130, с. 92].

Варто нагадати, що чинний КПК України 2012 року змінив підходи до усталеної того часу системи слідчих дій, зокрема, передбачивши Главою 21 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії як різновидом слідчих (розшукових) дій згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України, які проводяться в разі, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [57]. Рішення щодо їхнього проведення, відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України, приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором [57]. Проводити негласні слідчі (розшукові) дії за ч. 6 ст. 246 КПК України має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням уповноважені оперативні підрозділи [57]. Водночас за рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (наприклад, поліграфолог). За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі потреби долучають додатки. Також ч. 2 ст. 252 КПК України передбачає, що «проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів» [57], а ч. 1 ст. 256 КПК України встановлено, що «проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі й документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування» [57]. Аналіз цих положень дає змогу стверджувати «можливість застосування поліграфа та його результатів як одного із заходів негласних слідчих (розшукових) дій, які в сукупності з іншими матеріалами, здобутими досудовим розслідуванням, формують джерела доказу в кримінальному провадженні» [98, с. 363–364].

У методичних рекомендаціях щодо використання поліграфа в практиці

розслідування злочинів, підготовлених фахівцями Національної академії внутрішніх справ, зазначається, що «...відсутність конкретної урегульованості використання поліграфа під час досудового розслідування в КПК України не забороняє застосовувати до цієї діяльності більш загальні норми закону... Спеціалісти поліграфа можуть і повинні залучатись до кримінального судочинства під час проведення слідчих (розшукових) дій. Як показує слідча практика, до таких дій належать експертиза, допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент тощо...» [77, с. 29].

Водночас не погоджуємося із позицією Д. Б. Сергєєвої, яка заперечує допустимість застосування поліграфа під час ряду із вказаних слідчих (розшукових) дій, вказуючи, що «окремі висловлювані позиції зазначених фахівців, на нашу думку, прямо суперечать чинному кримінальному процесуальному законодавству, яке, наприклад, чітко визначає виключний перелік технічних заходів, що можуть здійснюватися під час допиту (ч. 5 ст. 224 КПК України) [130, с. 93]», де закріплено, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис. Вважаємо, що наведене формулювання не свідчить про імперативний перелік технічних засобів, які можуть бути застосовані під час допиту, а лише вказує на найпоширеніші із них, не усуваючи застосування, зокрема, поліграфа.

Перед тим, як зупинитися на окреслені особливостей застосування поліграфа під час здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, зазначимо, що результати його застосування вважаємо допустимим і належним доказом за умови оформлення відповідною довідкою спеціаліста, що виступає документом як джерелом доказів у провадженні. Водночас непослідовною є думка, що застосування поліграфа для фіксації фізіологічних показників з метою оцінки психофізіологічних реакцій та їхньої подальшої інтерпретації спеціалістом-поліграфологом під час допиту чи інших слідчих (розшукових) дій, що охоплюють вербальні елементи, створює умови для допущення

помилку таким спеціалістом під час аналізування отриманих результатів. Проте допущення помилок у процесі оцінювання психофізичних реакцій можливе й під час залучення до процесуальних дій як спеціаліста психолога або психіатра чи під час проведення психологічних, психіатричних експертиз, однак це не є підставою невизнання їх недопустимими, оскільки щодо правил оцінки доказів жоден із них не має наперед встановленої сили, а тому має піддаватись оцінці під час доказування.

Підтримуємо загалом позицію тих правників, які стверджують, що використання поліграфа в кримінальному провадженні є допустимим, оскільки «відповідає чинникам законності (жоден нормативний акт не містить заборони його використання, він не порушує прав людини, базисів кримінального судочинства чи процесуальних гарантій особи), етичності (поліграф взагалі не принижує гідність людини і не є аморальним за умов раціонального його застосування) та безпечності (жодної небезпеки життю чи здоров'ю особи він не становить)» [60, с. 192–195; 146].

Слушно зазначають, що під час проведення допитів, враховуючи досвід слідчої практики, поліграф може бути ефективним у разі подолання протидії розслідуванню в тих слідчих ситуаціях, коли: «є суперечності в показаннях двох співучасників злочину й вони (або один із них) до належної міри протидіють встановленню істини та розслідуванню; мають місце розбіжності між певними фактами та показами свідка або злочинця; підозрюваний має бажання довести власну невинуватість, що часто слідчим сприймається як елемент протидії розслідуванню; слідчий підозрює вчинення протиправного тиску на суб'єктів кримінального провадження (підозрюваних, свідків, експертів тощо) корумпованими працівниками правоохоронних органів» [138; 146].

Вважаємо загалом прийнятним запропонований правниками варіант кримінальної процесуальної моделі використання поліграфа під час допиту, коли «поліграф може застосовуватися під час допиту як з власної ініціативи

слідчого, так і на прохання допитуваного. Водночас слідчий і поліграфолог в обов'язковому порядку повинні: 1) запросити захисника підозрюваного чи обвинуваченого, педагога, перекладача; 2) встановити психологічний контакт з усіма учасниками допиту; 3) роз'яснити всім учасникам допиту зміст, умови, порядок проведення слідчої дії та особливості використання інформації одержаної під час тестування; 4) підготувати тестові матеріали, які формуються на основі даних слідчого про обставини провадження, що розслідується. Завдання побудовані за принципом навідних, додаткових та уточнюючих запитань, що становлять основу прямих і непрямих доказів; 5) ознайомити підекспертного, за його бажанням, з тестовими запитаннями, крім основних питань, що сформульовані слідчим у постанові про призначення експертного дослідження; 6) впевнитися, що випробовуваний зрозумів слідчого й пояснити допитуваному, що він має право відмовитися від тестування; 7) отримати в письмовій формі згоду пройти тестування на поліграфі; 8) роз'яснити права та обов'язки всім учасникам слідчої дії, про що робиться відмітка в протоколі допиту; 9) попередити оператора про кримінальну відповідальність за неправдиве розшифрування поліграми, а також за розголошення таємниці слідства; 10) занести в протокол заяви та зауваження учасників процесу; 11) оцінити результати проведення дослідження поліграфологом чи групою спеціалістів (експертів) і сформулювати ймовірний чи беззаперечно стверджувальний висновок; 12) оформити матеріали проведеної психофізіологічної експертизи (дослідження) з використанням поліграфа з додаванням до неї носіїв відеозапису, тестових питань і поліграм з метою уникнення суперечностей та сумнівів зацікавлених учасників процесу й підтвердження іншим поліграфологом та органом слідства обґрунтованості сформульованих висновків; 13) ознайомити з результатами поліграфологічної експертизи (дослідження) зацікавлених учасників процесу» [97, с. 25–26.]

Судова практика в оцінці даних поліграфного опитування під час

досудового провадження в різний період часу та в різних випадках була непослідовною, проте суди все ж таки сприймають довідки спеціаліста-поліграфолога як допустимий, хоч і непрямий доказ у провадженнях, що має орієнтує значення. Наприклад, вироком Рівненського районного суду Рівненської області від 29.10.2015 за обвинуваченням ОСОБИ 4 за ч. 1 ст. 119 КК України суд зазначив, що «крім показів свідків винність обвинуваченого підтверджується зібраними у справі доказами, а саме: ...довідкою проведення опитування ОСОБИ 4 від 11.12.2014 з використанням поліграфа, згідно з якою встановлено, що ОСОБА 4 може бути причетною до вбивства ОСОБИ 14 як безпосередній виконавець» [21].

Варто також приділити увагу такому виду допиту, як допит спеціаліста (експерта), який проводив психофізіологічне дослідження (експертизу) з використанням поліграфа, що може слугувати подальшому розслідуванню зареєстрованих кримінальних правопорушень, зокрема й реалізації за її матеріалами інших процесуальних слідчих (розшукових) дій. Власне, допит такої особи відповідає практиці використання результатів досліджень предметів, речей і документів, проведених відповідними спеціалістами в кримінальному провадженні через допит осіб, які проводили перевірку, огляд наданих об'єктів і долучення документів, що фіксують результати дослідження.

Допит експерта, який проводив судово-психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа, «можна розглядати як один із способів приєднання результатів перевірки методом інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації до матеріалів кримінального провадження, на що звернуто законодавцем увагу в новому Кримінальному процесуальному кодексі України. Зокрема, в ч. 2 ст. 256 КПК України наголошено: «...особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки». Оскільки такі дані формулюються й на основі висновків експертів-поліграфологів,

відповідно під час судового розслідування може бути реалізований допит фахівця, який проводив судову психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа» [98, с. 364].

Для підвищення достовірності отриманого результату також поліграф варто використовувати під час пред'явлення до впізнання, зокрема перед ним або після з метою перевірити правдивість особи, яка здійснювала впізнання, а також для здійснення впізнання безпосередньо під контролем поліграфа. Організаційною властивістю цього впізнання є те, що впізнавані предмети мають пред'являтися особі поступово, а поліграф буде закріплювати всі реакції особи на них [86, с. 33–38.]. Відмітимо, що додатковим заходом вилучення сумнів у достовірності результатів проведення таких заходів і необ'єктивності спеціаліста-поліграфолога в разі цього є відеофіксація здійснення цих слідчих (розшукових) дій, що передбачено чинним КПК України.

На сьогодні достатнім є досвід використання поліграфа також у процесі проведення експертних досліджень із його застосуванням під час розслідування кримінальних правопорушень, що часто отримує своє оформлення як висновок експерта. Оскільки учасники кримінального провадження, зокрема підозрювані, свідки та потерпілі, часто змінюють свої первинні показання, це обумовлює доцільність використання в слідчій і судовій практиці такого виду психологічної експертизи, як психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа. Можливість її проведення передбачена після внесення змін від 27.07.2015 до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень..., коли було доповнено розділ VI п. 6.8 «Про можливість проведення опитувань із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа».

У контексті дослідження такого виду нетрадиційних експертних досліджень варто зауважити, що з метою здійснення розробки нових видів

судових експертиз, тактичних прийомів, рекомендацій щодо попередження та розслідування кримінальних правопорушень існують відповідні напрацювання й критичне узагальнення знань і досвіду застосування досягнень психофізіологічних експертиз як у вітчизняній, так і зарубіжній судово-слідчій практиці. Це обумовлено також дискутуванням сьогодні потреби в проведенні психофізіологічної експертизи із використання комп'ютерного поліграфа з подальшим присвоєнням їй статусу доказів у судовому провадженні. Власне, методологія судових досліджень охоплює певну систему спеціальних науково обґрунтованих прийомів і методів, а також використання певних способів і технічних засобів як спеціальне обладнання, прилади та пристрої, які визначає експерт під час проведення судової експертизи та наступного висновку за її результатами.

З огляду на положення Інструкції про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень «психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки. Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей» [39].

У межах цього виду досліджень психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа була виокремлена з урахуванням того, що предметом її дослідження є протікання психічних процесів пам'яті, які формують ідеальні сліди кримінального правопорушення, у взаємозв'язку з емоційною (вияв позитивних чи негативних емоцій щодо згадуваної події) та мотиваційною (вольове або несвідоме небажання розкривати правдиву інформацію) сферами

життєдіяльності людини, які тісно пов'язані із фізіологічними проявами, що фіксуються за допомогою поліграфа відповідно до спеціально підібраної методики.

К. А. Шаповал визначає судову експертизу з використанням поліграфа (психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа) як психологічну експертизу у вигляді дослідження експертом-поліграфологом на основі спеціальних знань з використанням поліграфа психофізіологічних реакцій особи у відповідях на пред'явлені в процесі дослідження стимули з метою перевірки достовірності інформації, яку надає досліджувана особа [150, с. 71].

Зазвичай психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа проводиться в разі виникнення проблемних питань під час розслідування кримінальних проваджень, наприклад у разі наявних протиріч між учасниками розслідування; суперечностей між показаннями допитаних осіб та іншими доказами, що є в провадженні; за відсутності будь-яких доказів у провадженні, крім показань учасників, тощо [74, с. 118].

Порядок проведення цього виду психологічної експертизи, по-перше, визначається вимогами відповідних актів загального характеру щодо регулювання інституту судових експертиз в Україні. Зокрема, згідно із ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» «судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом» [126]. Акцентуємо увагу, що нині державні експертні установи не зможуть проводити такий вид судових експертиз, допоки вона не матиме статусу самостійного виду судових експертизи із атестованою та рекомендованою до впровадження в експертну практику методикою.

Як і в разі інших видів судово-експертних досліджень, підставою

проведення психологічного експертного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа може виступати «відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо дослідження проводиться на замовлення інших осіб» (ст. 71 Закону «Про судову експертизу») [126]. У разі наявності підстав для проведення експертизи експерт залучається на підставі доручення сторони кримінального провадження (слідчого, прокурора) або заяви сторони захисту на договірних умовах, а також ухвали суду за клопотанням сторони захисту згідно із ст. 243, 244 КПК України [57]. Водночас знову звертаємо увагу, що аналізований нами вид психологічних експертних досліджень може проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування, згідно із п. 6.8.2 наказу Міністерства юстиції України № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [39].

Щодо методологічних основ, то «об'єктом експертного психофізіологічного дослідження є сама досліджувана особа і проявлені нею психофізіологічні реакції, динаміку яких можливо відстежити та зареєструвати за допомогою технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. З огляду на те, що пам'ять людини – це унікальна інформаційна база, і експериментально доведено, що в корі головного мозку зберігаються процеси минулих збуджень у вигляді емоційних слідів, що формують життєвий досвід індивіда, на основі якого особа вибирає механізм та форму поведінки в певних ситуаціях, є основою, з якою працює експерт. Словесні або візуальні стимули (запитання, фото, схеми та ін.), які використовуються спеціалістом, відіграють роль каталізатора психічної активності особи, активізуючи мозкові процеси пам'яті, мислення, уваги, мотивації незалежно від волі й бажання людини, що відображаються, у відповідь на подразник у вигляді фізіологічних реакцій. Тому чим сильніше бажання

особи приховати важливу інформацію, тим більше виражена психофізіологічна реакція, яка фіксується поліграфом. Роль поліграфа полягає в тому, що він дає змогу об'єктивно визначити, в який момент певний подразник стає причиною психофізіологічного реагування в опитуваного, в подальшому перетворюючи його в електричні сигнали, що матеріалізуються на екрані у вигляді поліграм. Цей спосіб інструментальної фіксації дає змогу провести їх аналіз і зробити експертні висновки» [149].

Отже, психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа в рамках досліджуваної події має змогу дати орієнтуючі відповіді на запитання щодо причетності / непричетності особи до конкретних правопорушень, її рольової участі у вчиненому, здійснення певних дій чи бездіяльності в рамках досліджуваної події, знанні інших учасників події, прихованні слідів чи знарядь кримінального правопорушення тощо.

Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5 із застосуванням спеціального технічного засобу комп'ютерного поліграфа можуть проводитися опитування «з метою отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданою опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, вагомої для конструювання версій розслідування певних подій» [39].

Так, експертне дослідження із застосуванням спеціального технічного засобу комп'ютерного поліграфа може бути призначено з метою можливості перевірки показань підозрюваного, свідка, потерпілого й отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої допитуваними інформації.

Висновок психологічної експертизи з використанням комп'ютерного

поліграфа оформляється письмово відповідно до пп. 4.14–4.17 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5, підписується експертом і засвідчується печаткою експертної установи. Якщо ж експерт не є працівником державної установи та працює на професійній основі самостійно, то засвідчує даний ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків або серією та номером паспорта [39]. Такий порядок застосування поліграфа впливає з огляду на ознайомлення з положеннями вказаної Інструкції, проте на практиці виникає ряд питань, які в результаті невирішення законодавцем призводять до несприйняття висновків експертних досліджень із застосування поліграфа під час доказування. Водночас, на думку 60,0 % проанкетованих поліграфологів, поліграфне опитування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень повинно мати статус експертизи, а 40,0 % вважає – оперативного опитування та дослідження із залученням спеціаліста (додаток А).

Погоджуємось із тим, що питання передбачення можливості застосування поліграфа в КПК України залежить не стільки від його сутності як технічного засобу, скільки від процесуального статусу поліграфолога та наявності науково обґрунтованих і валідних методик проведення.

І. В. Строков також наголошує на можливості застосування поліграфа під час проведення експертизи, зазначаючи, що «...закон не обмежує експерта у виборі технічного засобу, якщо сам вибір і методика застосування науково обґрунтовані та його використання можливе для вирішення завдань експертизи» [132, с. 162]. З пропозицією щодо внесення поліграфного опитування до експертних методик також виступав свого часу Н. С. Карпов [45, с. 20].

З огляду на те, що під час застосування поліграфа здійснюється зняття, оброблення, зберігання й аналіз психофізіологічних параметрів, зміною

характеру протікання яких супроводжується емоційне реагування опитуваної особи на пред'явлення їй спеціально підібраних подразників та які характеризують відношення цієї особи до встановлюваної події, можемо зробити припущення про можливість застосування зазначеного технічного засобу під час проведення судово-психологічної експертизи, одним із основних завдань якої є визначення в підекспертної особи емоційних реакцій і станів, які, згідно із цими ж рекомендаціями, повинні мати юридичне значення та викликати певні правові наслідки.

Звичайно, сам факт емоційного реагування опитуваної особи на певні стимули ще не може розглядатися як юридично значимий, проте деякі правові наслідки він може викликати. Зокрема, на підставі висновку поліграфолога слідчий може зняти з особи підозру у вчиненні кримінального правопорушення, організувати проведення інших слідчих (розшукових) і процесуальних дій з метою встановлення певних обставин провадження тощо.

Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про судову експертизу», «методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України» [126]. Відповідні методики розробляються та затверджуються державними спеціалізованими установами, визначеними ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [126]. Питання віднесення поліграфного опитування до судових експертиз повинно розглядатися не стільки в правовій, скільки в науково-методичній площині, коли можна стверджувати про надійність самого дослідження, порядок використання його результатів у кримінальній процесуальній діяльності, а також віднесення поліграфного опитування до одного з методів, які можуть використовуватись існуючими судовими експертизами, або введення в кримінальний процес у формі нового виду судової експертизи. Тобто погоджуємося із Д. Б. Сергеевою, що «судовою

експертизою у кримінальному провадженні може бути не будь-яке дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження, а дослідження, методика проведення якого є науково обґрунтованою, валідною та відповідає іншим, встановленим відповідною галуззю знань критеріям. Саме такі методики проведення судових експертиз, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України» [130, с. 96]. Проте в Реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України відсутні дані щодо затвердженої методики такого виду судової експертизи, як методики інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації, а тому використання результатів застосування поліграфа у виді такого доказу, як висновок експерта, нині є недопустимим, про що в переважній більшості вказують суди в своїх рішеннях. До моменту затвердження відповідної методики та передбачення атестації у встановленому порядку експертів-поліграфологів за результатами таких досліджень варто складати довідки спеціаліста, які цілком обґрунтовано під час доказування будуть оцінюватись як джерело доказів – документ.

Звертаємо увагу, що, незважаючи на невизнання судовою практикою висновку експерта-поліграфолога як допустимого джерела доказів, переважно такі дослідження хибно продовжують оформлювати в процесуальній формі висновку експерта із вказівкою про отримання його у відповідних кримінальних провадженнях у результаті або «судово-психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа», або «судово-психологічно-фізіологічної експертизи з використанням поліграфа» за підписом поліграфолога як «експерта» або «експерта-поліграфолога» тощо.

Результати, які містяться у висновку експерта, це насамперед його умовивід, до якого він дійшов на основі аналізу наданих або виявлених ним відомостей про досліджуваний об'єкт, а також загальних науково-

практичних позицій певної галузі знань для вибору остаточної форми викладення результатів психофізіологічного дослідження як «категорично негативну», «категорично позитивну» або «ймовірну». Водночас експерт-поліграфолог насамперед здійснює оцінку й обґрунтовує свій висновок, спираючись на проведені дослідження, враховуючи якість і кількість вихідних даних, застосованих у його ході. На цій підставі висновок поліграфолога можна вважати його індивідуально-приватною версією у формулюванні «брехня не виявлена» або «брехня виявлена», що є лише його суб'єктивною думкою, яка може бути діаметрально протилежною думці його колег, а тому, наприклад, під час проведення повторних експертних досліджень надані висновки можуть бути протилежно відмінними від результатів первинних досліджень.

Нагадаємо, що, згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, будь-який висновок експерта стає доказом у кримінальному провадженні лише за результатами його незалежної оцінки в процесі проведення досудового розслідування та судового розгляду, коли на підставі ряду причин надані результати експертних досліджень можуть стати неприпустимими доказами в кримінальному провадженні. Оцінка доказів здійснюється після проведення перевірки допустимості, достовірності та актуальності всіх даних, зібраних у конкретному кримінальному провадженні. Водночас достовірність доказів означає якість зібраних доказів, що характеризують точність і правильність відображення обставин, які підлягають доказуванню. Достовірність отриманих доказів у провадженні перевіряється за допомогою порівняння їх з іншими доказами та іншою наявною об'єктивною інформацією, а про недостовірність доказової бази може свідчити виявлення фактів суперечливої та взаємовиключної інформації.

Власне, на законодавчому рівні передбачено вимогу до експерта проводити дослідження об'єктивно, на науковій та практичній основі, в

межах відповідної спеціальності, всебічно та повним обсягом. Висновок експерта має ґрунтуватися на положеннях, що дають змогу перевірити обґрунтованість і достовірність зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних.

Для кращого відображення проблеми щодо підходів до визнання висновку психофізіологічної експертизи джерелом доказів варто навести два протилежні за баченнями судові рішення. Так, у вирозі Святошинського районного суду м. Києва від 29.09.2013 за обвинуваченням ОСОБИ 8 у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 115, п. 13. ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 185 КК України, в якому зазначено, що «незважаючи на те, що підсудний ОСОБА 8 свою вину в інкримінованих йому злочинах не визнав, його вина повністю підтверджуєтьсяпоказаннями допитаного в судовому засіданні експерта ОСОБИ 40 про те, що вона є кандидатом психологічних наук, має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю – 30 років, стаж роботи «на поліграфі» – з 1998 року. У ході розслідування цієї кримінальної справи на підставі постанови слідчого про призначення психолого-психологічної експертизи з використанням поліграфа ОСОБУ 40 було залучено як експерта з метою оцінки достовірності показань ОСОБИ 8, виявлення наявної в неї прихованої інформації про обставини вбивств ОСОБИ 10 та ОСОБИ 11, і нею було дано висновок судово-психологічно-фізіологічної експертизи з використанням «поліграфа», який вона повністю підтримала» [22].

На противагу варто навести судові рішення, у якому суд не вважає висновок психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа джерелом доказів. Ідеться, наприклад, про вирок Жовтневого районного суду м. Луганська від 19.02.2014 за обвинуваченням ОСОБИ 4 за ч. 4 ст. 187, ч. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, в якому зазначено, що «суд не бере до уваги пояснення свідка ОСОБА 8 в частині використання поліграфа під час допиту ОСОБИ 4, пояснення свідка ОСОБА 34 в частині його думки

щодо висновку психофізіологічної експертизи за допомогою комп'ютерного поліграфа, зробленого ОСОБОЮ 35, висновки психофізіологічної експертизи стосовно ОСОБИ 4 з використанням комп'ютерного поліграфа, відповідно до висновків якої ОСОБА 4 злочин щодо ОСОБИ 6 не вчиняв, у зв'язку із тим, що, відповідно до листа Міністерства юстиції України, судово-експертна діяльність ліцензуванню не підлягає, а здійснюється фахівцями, які в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», отримали кваліфікацію судового експерта з відповідної експертної спеціальності та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів. Відповідно до пп. 4.2, 4.4 Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 86/5, кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз, що належать до сфери управління Міністерства юстиції України, та фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах, присвоюється згідно з переліками видів судових експертиз та експертних досліджень, визначених у додатках 4 та 5 до Положення. Відповідні переліки не містять експертної спеціальності, в межах якої можливо провести психофізіологічну експертизу. Але інформація щодо таких фахівців у Міністерстві юстиції України відсутня» [17].

Водночас варто зауважити, що надання поліграфному опитуванню статусу експертного дослідження матиме наслідки не лише для кримінальної процесуальної діяльності, в рамках якої є можливим призначення та проведення експертиз відповідно до положень КПК України. Так, надання поліграфологам статусу судових експертів вимагатиме перегляду критеріїв їхнього відбору. Відповідно до результатів анкетування поліграфологів 86,7 % з них мають вищу юридичну освіту, 16,7 % – вищу психологічну, 10,0 % – вищу технічну,

3,3 % – вищу педагогічну (додаток А). Також якщо свідчити про судово-психологічну експертизу, в межах якої йдеться про застосування поліграфа, то слушно, що тут визначальною є вища психологічна освіта експерта.

Дотримуємося думки, що оскільки опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа описано в розділі щодо психологічної експертизи, то все ж таки варто зазначити, що для поліграфолога має бути передбачено наявність вищої психологічної освіти, оскільки йдеться про аналіз психофізіологічних реакцій опитуваних, для правильної інтерпретації яких потрібно мати відповідні фахові знання щодо індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Підсумовуючи, вважаємо непослідовною позицію щодо закріплення за умов, коли відсутня науково обґрунтована, апробована й офіційно затверджена методика психофізіологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа, норм щодо регулювання опитувань із використанням комп'ютерного поліграфа в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень без вказівки на те, що нині не можна свідчити про те, що таке опитування є судовою експертизою. Така ситуація сприяє тому, що учасники провадження, не завжди правильно розуміючи особливості доказування в кримінальному провадженні, часто наполягають на проведенні таких досліджень на договірних засадах «експертом-поліграфологом». Проте, отримавши від сторони обвинувачення або захисту такий висновок, суд у переважній більшості випадків не сприймає такий документ як джерело доказів – висновок

експерта, наголошуючи на відсутності затверджених відповідних методик, відсутності фахівця, що проводив дослідження, в Державному реєстрі атестованих судових експертів та орієнтуючому характері викладених там відомостей, що під час оцінки доказів розглядається як непрямий доказ.

3.3. Судова практика використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні під час кримінальних проваджень

Як свідчать отримані нами вище результати дослідження, можливість використання результатів судової експертизи із застосуванням поліграфа в доказуванні під час кримінальних проваджень залежить від вирішення ряду питань процесуального, організаційного та методичного характеру через усунення в законах і підзаконних актах суперечностей правового регулювання, а також розроблення та затвердження у встановленому порядку науково обґрунтованої, достовірної та валідної методики психофізіологічного дослідження людини із застосуванням поліграфа. А доки не погоджуємося із твердженням спільноти поліграфологів, що «проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа в Україні здійснюється атестованими Міністерством юстиції України судовими експертами психологами (поліграфологами) із застосуванням валідних і надійних поліграфологічних наукових методик, інших методів і видів експертного дослідження (ретроспективних, психодіагностичних) та відбувається, відповідно до вимог процесуальних кодексів, з урахуванням того, що висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (засобом доказування), який не є обов'язковим для особи або органу, який здійснює провадження, і не має наперед встановленої доказової сили, а розглядається

судами лише як одне із джерел доказів (засобів доказування) та підлягає перевірці й оцінці судами, нарівні з іншими зібраними доказами та експертизами у справі згідно з п. 2 ст. 212 ЦПК України, ст. 94, 101 КПК України, ст. 90 КАС України, ст. 82, 86 КУпАП. Перевірка полягає у встановленні відповідності експертизи із застосуванням поліграфа критеріям оцінки доказів: належності, допустимості, достовірності експертизи, а також достатності та взаємному зв'язку в сукупності з іншими зібраними матеріалами, доказами у справі» [26]. Відмітимо, що вказане твердження можна розділяти лише в тій частині, що в кримінальному провадженні в процесі доказування жоден доказ не має наперед встановленої пріоритетності або більшої ваги, а тому результати застосування поліграфа, як і інші докази, у кожному провадженні будуть піддаватися критичному аналізу й оцінці.

Застосування спеціальних знань, зокрема можливостей поліграфа, у кримінальному провадженні націлене в сукупності на сприяння здійсненню справедливого правосуддя, а тому саме суди формують бачення щодо допустимості використання відповідних результатів під час ухвалення та обґрунтування судового рішення. Водночас сучасна судова практика в Україні свідчить про переважаюче несприйняття висновку психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа як доказу в провадженні, вказуючи на його виключно орієнтуючий характер.

Для початку уваги заслуговує ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.03.2021 у справі № 369/16145/18 (провадження № 2/369/812/21), де суд вважає, що «...поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури та є комплексною багатоканальною апаратною методикою реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за

допомогою поліграфа, як стверджується, дає змогу одержувати потрібну орієнтовну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує. Поліграф – це багатоканальний осцилограф, який проводить одночасний запис показників кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, робить електрокардіограму тощо. Цей пристрій не читає думки, а лише реєструє фізіологічну активність та зміну її параметрів. Він виявляє не брехню, а лише збудження, яке з певною долею вірогідності може свідчити про неправду. За фізіологічними реакціями не можна точно встановити природу процесу, що їх викликав (позитивна чи негативна емоція, біль, якісь асоціації, брехня, переляк)» [142].

Вивчення судової практики останніх 5 років, а також публічних позицій представників судової влади дає змогу систематизувати ряд критеріїв, за умови дотримання яких суд допускає використання результатів поліграфологічних опитувань / досліджень у кримінальному процесуальному доказуванні.

По-перше, судова практика свідчить, що результати поліграфологічних опитувань (перевірок, тестів), для проведення яких поліграфолог залучається як спеціаліст, не можуть виступати самостійним доказом у кримінальному провадженні. Зокрема, вироком Семенівського районного суду Полтавської області від 06.04.2021 визначено, що «висновки спеціаліста-поліграфолога, який провів психофізіологічне дослідження ОСОБА_3, суд не вважає доказами, а приймає як додатковий аргумент на підтвердження правильності процесуальних дій та враховує в сукупності з іншими доказами» [23; 43].

По-друге, для того щоб свідчити про висновок судового експерта в контексті нашого предмета дослідження, то поліграфолог, який проводить дослідження / опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа, має бути внесеним до Державного реєстру атестованих судових експертів, що

підтверджуватиме наявність у нього відповідної кваліфікації. Погоджуємося із О. Кабанцем, що така вимога впливає із такої судової практики. Так, «...стороною обвинувачення не надано доказів щодо того, що ОСОБА_16 має кваліфікацію «поліграфолога» та внесений до Державного реєстру атестованих судових експертів, а тому експертний висновок не відповідає вимогам допустимості доказів, закріплених законодавством та не може бути врахований судом як доказ щодо кримінального провадження» [18; 43]. А Галицький районний суд м. Львова у вироку у справі № 461/2297/21 наголошував, що «...висновок експерта-поліграфолога є недопустимим доказом у зв'язку із тим, що він не є висновком експерта, та складений особою, яка відсутня в Реєстрі атестованих судових експертів» [16; 43].

По-третє, суди вказують, що опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, але водночас лише з метою одержання орієнтовної інформації, а отримані результати не є самостійними доказами та мають використовуватися в процесі доказування виключно в сукупності з іншими доказами. Наприклад, у вироку Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 прописано, що «установлення особливостей психічної діяльності та таких її проявів у поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки, можуть з'ясуватися лише через призначення та проведення судової психологічної експертизи, а не експертного дослідження, а опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа може проводитися виключно в межах психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації, а не використовуватися як засіб доказування обставин, передбачених у ст. 91 КПК України» [20; 43].

Також аналіз судових рішень вказує, що, незалежно від того, за підсумками якої процесуальної дії було отримано відповідні результати

опитування, участь особи в проведенні такого психофізіологічного дослідження з використанням комп'ютерного поліграфа має бути добровільною, що також повинно в належний спосіб бути підтвердженою в матеріалах провадження. Так, «...з огляду на зміст частини 2 статті 28 Конституції України, яка закріплює норму, відповідно до якої жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям, відповідні опитування як різновид медико-психологічних дослідів можуть проводитися тільки за наявності письмової згоди особи, яка їх проходитиме. Незважаючи на те, що вказані експертні висновки містять інформацію, що психофізіологічне дослідження було проведено після отримання згоди ОСОБА_6, однак у наданих стороною обвинувачення матеріалах письмова згода останнього на проведення психофізіологічного дослідження (письмова розписка, підпис тощо) відсутня. Отже, суд першої інстанції обґрунтовано поставив під сумнів застосування поліграфа за згодою ОСОБА_6, що є істотним порушенням прав та свобод людини [43; 103].

Ще одним критерієм, який впливає із судової практики, є недопустимість використання під час досудового розслідування комп'ютерного поліграфа та надання суду результатів його застосування, що розглядається як порушення засади безпосередності сприйняття судом доказів відповідно до ст. 23 КПК України. Наприклад, у вироку Шевченківського районного суду м. Києва від 13.12.2018 стверджується, що «експертний висновок за результатами психофізіологічного дослідження не може бути покладений в основу вироку, оскільки порушує принцип безпосередності, передбачений ст. 23 КПК України, у зв'язку з його проведенням під час досудового розслідування» [24; 43]. Проте зазначимо, що у всіх інших випадках комунікації підекспертної особи із спеціалістом / експертом під час психологічної експертизи аналіз і оцінка вербальної

інформації та поведінкових проявів особи здійснюються не безпосередньо судом, а досліджуються експертом, який на основі власних професійних знань робить висновок щодо поставлених запитань, який суд сприймає без фактичної присутності під час дослідження, що не вирізняє психофізіологічну експертизу серед інших підвидів психологічних експертиз, які проводяться за особистою участю підекспертної особи.

Вважаємо, що під час оцінки результатів застосування поліграфа більше застережень може бути не до форми сприйняття відомостей судом, а щодо об'єктивної можливості встановлення достовірності показань особи, що є виключно компетенцією суду. Так, Ніжинський міськрайоний суд Чернігівської області зазначив, що «...висновок психофізіологічної експертизи не є допустимим доказом, водночас висновки психофізіологічного дослідження не можуть бути взяті до уваги, оскільки ними визначається достовірність показань обвинуваченого, що є предметом оцінки саме суду, але аж ніяк не психофізіологічної експертизи» [19; 43]. На суперечності щодо можливості встановлення достовірності показань за допомогою поліграфа також вказується у вирокі Вищого антикорупційного суду від 14.01.2022, яким зауважено «недопустимий доказ і висновок експерта ОСОБА_47 за результатами психофізіологічного дослідження достовірності показань обвинуваченого, адже чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням спеціального технічного засобу – поліграфа та використання отриманих даних як доказу. До того ж, відповідно до ст. 23 КПК України, показання суд отримує безпосередньо» [14; 43].

Також суди звертають увагу на те, що результати досліджень із використанням поліграфа мають орієнтовний характер, що передбачено, зокрема, в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. З урахуванням

цих рекомендацій і наведених вище критеріїв використання результатів поліграфологічних досліджень у доказуванні суди стверджують, що опитування з використанням комп'ютерного поліграфа не є джерелом доказів. Зокрема, «результати перевірок на поліграфі мають у процесі доказування орієнтовне, а не доказове значення, а висновки мають ознаки вірогідності» [143]; «процесуальним законодавством опитування з використанням поліграфа не віднесено до джерел доказів» [141].

Як нами вже було зазначали в попередньому підрозділі, незважаючи на те, що можливість проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа передбачено Науково-методичними рекомендаціями Міністерства юстиції України, за відсутності відповідної затвердженої методики суди слушно вказують у рішеннях, що перевірка показань особи за допомогою комп'ютерного поліграфа не є різновидом судових експертиз, зокрема, через відсутність нормативно-правового акта, який би регулював проведення такої експертизи. Наприклад, ухвалою Краматорського міського суду Донецької області від 15.06.2021, якою було відмовлено в задоволенні клопотання про призначення судової психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа, «...суд звертає увагу на відсутність нормативно-правового акта, що врегульовує питання проведення судової експертизи (психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа («детектора брехні») для цілей кримінального провадження, зокрема із визначенням основних принципів використання поліграфа, випадків, в яких це заборонено, кола осіб, які не можуть бути піддані такій перевірці, часових рамок, упродовж яких особа може бути піддана до такої перевірки...» [43; 143]. На такі самі недоліки правового регулювання вказано у вирокі Якимівського районного суду Запорізької області від 13.06.2017, який зазначає, що «чинним КПК України не передбачена можливість перевірки правдивості показань особи на поліграфі,

оскільки вона не є психофізіологічною експертизою, яка може проводитися лише експертами відповідної кваліфікації за науково обґрунтованими методиками. Крім того, проведення таких експертиз має доручатися відповідним судовим експертам державних спеціалізованих установ» [25; 43].

Аналіз судової практики за 2023 рік також свідчить про помилковість тактики сторони обвинувачення або захисту в частині намагання довести окремі питання щодо винуватості / невинуватості обвинуваченого або стосовно інших обставин, які підлягають доказуванню, через посилення на результати психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа. Зокрема, Вищий антикорупційний суд у своєму вирокі від 04.02.2023 у справі № 623/2988/18 вказав на недопустимість наданих стороною захисту доказів у заперечення висунутого обвинувачення щодо, на думку сторони захисту, результатів неправомірного затримання особи, зазначивши, що «...надані стороною захисту копії довідок щодо результатів психофізіологічного опитування з використанням поліграфа не відповідають критерію допустимості, оскільки чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням поліграфа» [15].

Ухвала Хмельницького апеляційного суду від 15.05.2023 у справі № 676/7835/19 в контексті нашого дослідження, крім, власне, позиції суду, також цікава тим, що в межах цієї судової справи в першій інстанції було визнано невинуватою особу вирокі, в основу якого покладено, зокрема, результати судово-психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа. Водночас прокурор, надалі обґрунтовуючи апеляційну скаргу, зайняв протилежну позицію, посилаючись на цей самий висновок як такий, що доводить вину обвинуваченого. Суд апеляційної інстанції у своєму рішенні вказав, що «аналізуючи висновок проведеної у

кримінальному провадженні під час судового розгляду за клопотанням захисту судової психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа від 28.02.22 (а/с – 171-205 т. 2), колегія суддів вважає його недопустимим доказом та керується положеннями ст. 84 КПК України, за якою доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Застосування комп'ютерного поліграфа, зокрема й для отримання висновків психологічної експертизи з метою перевірки показань учасників кримінального провадження як джерело доказів, чинним КПК України не передбачено. Така практика є сталою та вбачається також з висновків, викладених у постановках ВС, зокрема, від 11.06.20 у справі № 621/1308/18, від 23.09.21 № 234/4850/17 та ін. Колегія суддів також виходить з того, що не ґрунтується на вимогах КПК України та зобов'язання судом свідка, в цьому випадку ОСОБА_9, пройти психологічну експертизу з використанням комп'ютерного поліграфа....

З наведених підстав, колегія суддів вважає апеляційні доводи прокурора, де він піддає оцінці на користь обвинувачення висновок судової психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа від 28.02.22 в частині показів обвинуваченого ОСОБА_7 та свідка ОСОБА_9 позбавленими правового змісту» [144].

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.01.2023 у справі № 183/3452/19 йдеться про те, що «у касаційній скарзі захисник вказує, що судом першої інстанції допущено істотні порушення вимог кримінального процесуального закону під час посилання на Звіт про результати використання апаратного комплексу вимірювання

рівня психологічного стресу (поліграфа) людини в процесі перевірки гр. ОСОБА_28 від 23.05.2018. Колегія суддів касаційного суду зазначає, що результати використання поліграфа в досудовому розслідуванні можуть мати доказове значення лише у виді такого доказу, як висновок експерта. Але для цього потрібно внести відповідні зміни до кримінального процесуального закону. Чинним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням спеціального технічного засобу – поліграфа («детектора брехні») та використання отриманих даних як доказу» [104].

Як вказано в цьому судовому рішенні, «з матеріалів кримінального провадження вбачається, що судом було безпосередньо допитано свідка ОСОБА_28 та, зокрема, на ці показання як на докази посилався суд під час ухвалення обвинувального вироку. Також було досліджено Звіт про результати використання апаратного комплексу вимірювання рівня психологічного стресу (поліграфа) людини в процесі перевірки гр. ОСОБА_28 від 23.05.2018, відповідно до якого свідок ОСОБА_28 надавав правдиві покази на досудовому слідстві, де він зазначав про те, що знає ОСОБА_7 як чоловіка, який його зустрів за домовленістю в м. Дніпро, поселив у готелі, а потім возив різними установами, де той за грошову винагороду підписував документи, які йому показував також ОСОБА_7. Однак у цьому випадку суд не посилався на результати використання поліграфа як на доказ у розумінні вимог ст. 84 КПК України, а тому доводи касаційної скарги захисника є безпідставними» [104].

Наведене вказує, що сьогодні суди займають досить послідовну позицію щодо неможливості розглядати психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа як допустиме джерело доказів у кримінальному провадженні, враховуючи стан його правового та науково-методичного забезпечення.

Завершуючи дисертаційне дослідження, варто підсумувати, що аналіз

наукових праць правників, судової практики та результатів анкетування дає змогу виокремити ряд положень на користь застосування можливостей поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Зокрема, в процесі застосування поліграфа є можливість:

- 1) визначити коло підозрюваних і свідків;
- 2) отримати показання підозрюваного, обвинуваченого;
- 3) з'ясувати причину протиріч у показаннях допитаних щодо обставин кримінального провадження осіб;
- 4) вилучити обмову, самообмову, свідомо неправдиві показання, що сприятиме вирішенню завдань захисту від незаконної та необґрунтованої підозри осіб, невинних чи непричетних до вчинення кримінальних правопорушень;
- 5) встановити обставини вчинення кримінальних правопорушень;
- 6) мінімізувати та попередити судово-слідчі помилки;
- 7) обмежити розсуд слідчого й отримати об'єктивний результат для доказування.

Наведені позиції не є безспірними, особливо в контексті таких виокремлених аргументів щодо недоцільності застосування поліграфа для потреб у розслідуванні та здійсненні правосуддя в кримінальному провадженні:

1) спірність наукової обґрунтованості застосування поліграфа, що обумовлено відсутністю єдиної методики застосування, а також єдиного підходу до кваліфікації спеціалістів-поліграфологів, що вказує на потребу в створенні єдиного стандарту криміналістичної сертифікації використовуваних поліграфічних пристроїв;

2) порушення правил оцінки доказів, оскільки з чинного КПК України випливає, що оцінка достовірності показань не може входити до повноваження спеціаліста-поліграфолога в межах психофізіологічних

експертних досліджень, належачи виключно до компетенції осіб, які виконують від імені держави владні повноваження щодо здійснення кримінального провадження та правосуддя;

3) ймовірність порушення презумпції невинуватості, оскільки під час «класичного» допиту особа займає усвідомлену позицію та за бажання дає показання у вільній формі, а в разі застосування поліграфа лише відповідає під час опитування на поставленні запитання, що передбачають категоричні односкладові відповіді;

4) відсутність регламентації в кримінальному процесуальному законодавстві допустимих процесуальних форм застосування поліграфа, що сприяє поширювальному тлумаченню під час правозастосування, що може призвести до порушень засад кримінального провадження. Як свідчать вивчені матеріали судових справ, результати застосування поліграфа відображаються у формі: довідок за результатами оперативного опитування з використанням поліграфа; показань оперативних працівників, присутніх під час такого опитування, та поліграфологів, допитаних як свідків у судовому засіданні; висновків і показань спеціалістів; висновків судово-психологічної експертизи тощо.

Висновки до розділу 3

Узагальнено, що принципи застосування поліграфа під час досудового розслідування мають забезпечувати баланс між ефективністю правоохоронної діяльності та дотриманням прав і свобод людини, створюючи прозору й етичну основу для використання результатів психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа в кримінальних провадженнях. Зазначено, що застосування поліграфа в Україні насамперед засновано на принципах, що прийняті в інших країнах і не суперечать

українському законодавству, серед яких принцип добровільності ухвалення рішення на проходження дослідження від самої опитуваної особи; попереднє ознайомлення із змістом тем або питань кандидата на процедуру; право опитуваного в будь-який момент перервати процедуру тощо.

Визначено, що участь представника органу досудового розслідування в проведенні психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа під час слідчих (розшукових) дій має визначатися її потребами в конкретно визначеній ситуації, що може залежати, зокрема, від: кваліфікації кримінального правопорушення та труднощів, які виникають у процесі його розслідування; кількості кандидатів зі складу учасників кримінального провадження, стосовно яких виникає потреба в призначенні та проведенні такого дослідження; статусу, в якому перебуває особа в розпочатому кримінальному провадженні, та її ставлення щодо перевірки на поліграфі; умов і часу проведення тестового опитування осіб тощо. Звернено увагу, що спроба виокремлення в межах психологічної експертизи такого виду експертних досліджень, як психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа, відбулася з урахуванням того, що предметом її дослідження є протікання психічних процесів пам'яті, які формують ідеальні сліди кримінального правопорушення, у взаємозв'язку з емоційною та мотиваційною сферами життєдіяльності людини, які тісно пов'язані з фізіологічними проявами, що фіксуються за допомогою поліграфа відповідно до спеціально підібраної методики.

Узагальнено напрями, де можливо застосування поліграфа для вирішення завдань досудового розслідування та судового провадження щодо кримінальних правопорушень, зокрема: для визначення ймовірних підозрюваних осіб і свідків; для отримання орієнтуючої інформації щодо достовірності / недостовірності показань підозрюваного, обвинуваченого, свідків; для з'ясування причин суперечностей у показаннях раніше

допитаних осіб щодо обставин, які мають значення для кримінального провадження; для отримання відомостей, що мають значення для з'ясування обставин, які підлягають доказуванню або встановленню в кримінальному провадженні.

Акцентовано увагу, що сучасна судова практика використання результатів психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа в кримінальному судочинстві не розглядає їх як самостійний доказ, враховуючи ризики порушення засад кримінального провадження й усталених стандартів кримінального процесуального доказування в разі одержання таких результатів застосування поліграфа, а тому оцінюються як орієнтуюча інформація та сприймаються лише в сукупності з іншими доказами, які відповідають критеріям оцінки доказів, передбачених КПК України.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертаційного дослідження наведено теоретичне узагальнення та запропоновано авторське розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. До основних результатів, сформульованих за результатами дослідження національного законодавства, зарубіжного досвіду, наукових праць і слідчої та судової практики, належать такі положення:

1. З урахуванням розвитку інтересу до застосування поліграфа як інструменту у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у кадровій діяльності правоохоронних органів зроблено висновок про потребу в подальшому вдосконаленні правового забезпечення психофізіологічних досліджень людини із використанням поліграфа, що відповідає об'єктивній практиці та потребам сьогодення, зокрема для потреб у кримінальних провадженнях. Запропоновано авторське бачення сучасного періоду застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів України, а також використання отриманих результатів у кримінальній процесуальній діяльності, у зв'язку із чим виділено два підетапи використання можливостей психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа в Україні з початку XXI століття: 1) до серпня 2015 року, коли поліграф використовувався переважно для потреб в оперативно-розшуковій діяльності; 2) після серпня 2015 року, коли Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки й призначення судових експертиз і експертних досліджень було передбачено в процесі проведення психологічної експертизи можливість отримання інформації орієнтуючого характеру за допомогою опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа.

2. За результатами вивчення сутності поліграфа як системи апаратних і програмних засобів для опрацювання фізіологічних даних опитуваної особи

звернено увагу на помилковість віднесення поліграфа до спеціальних технічних засобів, режим обігу яких підлягає додатковому регулюванню, оскільки його придбання й подальше використання не передбачає ліцензування, а, власне, проведення поліграфічних перевірок не суперечить чинному законодавству України, зокрема в частині гарантування конституційних прав опитуваних осіб, оскільки перевірки здійснюють лише з їхньої письмової згоди відповідно до статей 28, 32 Конституції України. Визначено, що доцільно використовувати у визначеннях поняття «поліграфічне опитування» тощо назву технічного пристрою, який застосовується під час його проведення, яким є саме поліграф, водночас не обмежуючи можливості здійснення звуко- та відеозапису під час опитування. За підсумками аналізу теоретичних концепцій, які пояснюють закономірності перебігу фізіологічних процесів особи під час її опитування із застосуванням поліграфа, акцентовано увагу, що основною особливістю результатів поліграфічного опитування є їхній орієнтований характер, оскільки дають змогу оцінити ставлення опитуваної особи до кримінального правопорушення на основі аналізу фіксованих фізіологічних показників.

3. Узагальнено досвід правоохоронних і судових органів зарубіжних, зокрема європейських, країн, який вказує на різноманітність підходів до визнання статусу результатів опитувань із застосуванням поліграфа в кримінальному провадженні навіть серед тих країн, які належать до однієї правової сім'ї. Підтримано позицію щодо існування таких переважаючих підходів до визначення правового режиму результатів застосування поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень, а також у подальшому судовому провадженні: 1) невизнання результатів застосування поліграфа як джерела доказів у процесі кримінального процесуального доказування; 2) визнання результатів опитувань / досліджень із використанням поліграфа в статусі непрямих доказів у кримінальному провадженні; 3) визнання результатів застосування поліграфа як самостійних доказів у кримінальному процесуальному доказуванні.

Систематизовано, що використання поліграфа під час кримінального провадження можливе при виконанні певних умов, які варто закріпити на законодавчому рівні, зокрема отримання письмової згоди опитуваної особи на використання поліграфа; застосування лише сертифікованих пристроїв; проведення опитування й інтерпретація його результатів лише кваліфікованим експертом, який пройшов відповідне навчання та має відповідний рівень підготовки.

4. За підсумками вивчення стану нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час виявлення ознак кримінального правопорушення, підтримано доцільність закріплення на рівні закону можливості застосування поліграфа в разі виявлення кримінальних правопорушень, а також вимоги дотримання принципу добровільності під час його застосування. Водночас наголошено, що загальноорганізаційні вимоги до поліграфного опитування, порядок підготовки, проведення й використання результатів опитування та інші організаційні аспекти більш раціонально викласти на рівні підзаконного акта, у зв'язку із чим запропоновано орієнтовний проєкт відповідної інструкції. Звернено увагу, що, згідно із чинним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», застосування поліграфа під час проведення оперативно-розшукових заходів здійснюється у формі опитування, яке зі свого боку передбачено п. 1 ч. 1 ст. 8 зазначеного Закону, до положення якого й варто внести зміни, виокремивши можливість здійснення опитування за їхньою згодою, зокрема за допомогою поліграфа.

5. Запропоновано організацію застосування поліграфа під час оперативно-розшукової діяльності розглядати в двох розуміннях: вузькому, що передбачає проведення узгодженого комплексу заходів, пов'язаних з конкретним поліграфним опитуванням; широкому, що, крім безпосередньо поліграфного опитування, охоплює проведення узгодженого комплексу заходів, пов'язаних із забезпеченням належного рівня використання можливостей поліграфного опитування, зокрема навчання поліграфологів,

організація роботи та розміщення поліграфологів, контроль застосування поліграфа. Визначено, що, оцінюючи значення поліграфного опитування на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення, варто зауважити таке: поліграфне опитування має розвідувальну спрямованість на виявлення й перевірку криміногенних осіб і об'єктів для попередження та виявлення кримінальних правопорушень; поліграфне опитування є винятком із правила про негласний характер більшості прийомів і способів, які застосовують у боротьбі з правопорушеннями та злочинністю в процесі оперативно-розшукової діяльності, що зумовлюється виключно добровільним, а отже, гласним характером його проведення.

б. Обґрунтовано позицію, що можливість застосування поліграфа під час досудового розслідування кримінальних правопорушень і дотримання принципу добровільності в процесі застосування поліграфа повинні бути закріплені в КПК України, а, власне, гарантії дотримання законності, добровільності й гласності, незалежності та неупередженості поліграфолога, взаємні права й обов'язки ініціатора поліграфного опитування, поліграфолога, опитуваної особи, порядок підготовки, проведення й використання результатів опитування та інші організаційні аспекти варто закріплювати на рівні уніфікованого міжвідомчого підзаконного нормативно-правового акта. Запропоновано обов'язковість роз'яснення принципу добровільності та подальшого отримання письмової згоди від особи, щодо якої під час слідчої (розшукової) дії буде застосовано поліграф для оцінки її психофізіологічних реакцій, закріпити в ст. 223 КПК України. Зазначено, що об'єктивна оцінка результатів застосування поліграфа залежить також від забезпечення незалежності поліграфолога, який, керуючись власним внутрішнім переконанням, має бути об'єктивним і неупередженим. Неупередженість як елемент незалежності поліграфолога пов'язана з неприйнятністю проведення поліграфного опитування особою, яка одночасно здійснює провадження, в рамках якого ініційовано застосування поліграфа.

7. Зазначено, що, враховуючи особливості застосування поліграфа під час здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, результати його застосування можуть бути допустимим доказом, що має орієнтовне значення, відповідаючи вимогам законності, етичності та безпечності, за умови оформлення відповідною довідкою спеціаліста, яка виступає документом як джерелом доказів у провадженні. Наголошено, що нині державні експертні установи не можуть проводити такий вид судових експертиз, як психологічна експертиза з використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа, допоки вона не матиме статусу самостійного виду судових експертиз із атестованою та рекомендованою до впровадження в експертну практику методикою. Обґрунтовано, що віднесення поліграфного опитування до судових експертиз повинно розглядатися не стільки в правовій, скільки в науково-методичній площині, коли можна стверджувати про надійність самого дослідження, порядок використання його результатів у кримінальній процесуальній діяльності, а також віднесення поліграфного опитування до одного з методів, які можуть використовуватись існуючими судовими експертизами, або введення в експертну практику нового виду судової експертизи. На сьогодні використання результатів психологічної експертизи із використанням технічного засобу комп'ютерного поліграфа у формі висновку експерта є недопустимим, про що свідчить також судова практика. До моменту затвердження відповідної методики та передбачення атестації у встановленому порядку експертів-поліграфологів за результатами таких досліджень варто складати довідки спеціаліста, які цілком обґрунтовано під час доказування будуть оцінюватися як джерело доказів – документ.

8. Підтримано підхід сучасної судової практики щодо сприйняття допустимості використання результатів психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа лише в статусі орієнтовної інформації, оскільки на сьогодні об'єктивно відсутня можливість спеціаліста-поліграфолога гарантувати безсумнівну достовірність отриманих результатів, на які під час

поліграфного дослідження можуть впливати варіативні психофізіологічні процеси в організмі людини, зокрема наявність певних розладів і захворювань, перебування в стресовому стані тощо, про які невідомо або про які не повідомляє опитуваний. Такий підхід зумовлений визначальним правилом кримінального процесуального доказування про те, що без винятку кожен доказ підлягає оцінці з погляду належності, допустимості та достовірності, а всі зібрані докази в сукупності – достатності для встановлення обставин, які підлягають доказуванню, та для вирішення кримінального провадження. Тому на сучасному етапі науково-методичного забезпечення психофізіологічних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа обґрунтовано, що отримані результати таких досліджень не можуть бути, безсумнівно, достовірними та мають виконувати лише допоміжну роль, орієнтуючи уповноважених суб'єктів кримінального провадження для виявлення тих джерел доказів, які відповідають критеріям оцінки, передбаченим кримінальним процесуальним законодавством, і вказують на обставини кримінального правопорушення та осіб, винних або причетних до його вчинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права : колективна монографія / за ред. Р. Ф. Гринюка, А. Є. Краковської, О. Г. Турченко. Вінниця : ДонНУ імені Стуса, 2019. 362 с.
2. Бандурка А. М., Горбачов А. В. ОРД: правовий аналіз : навч.-практ. посіб. ; отв. ред. А. М. Ищенко. К. : МВД України, Харк. ун-т внутр. дел., 1994. 160 с.
3. Управління персоналом Служби безпеки (психолого-педагогічний аспект) : навчальний посібник / Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Никифорчук Д. Й., Підюков П. П. К. : Київський юридичний інститут, 2005. 244 с.
4. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до Служби безпеки (психологічний аспект) : монографія. К. : Ніка-Центр, 2002. 292 с.
5. Барко В. І. Психологія управління персоналом Служби безпеки (проактивний підхід) : монографія. К. : Ніка-Центр, 2003. 446 с.
6. Батюк О. В. Питання забезпечення прав і свобод обвинуваченого у кримінальному процесі. URL : http://police.naia.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_2/batyk.htm
7. Бахін В., Зеленський С., Карпов Н. Розширювати методи розкриття злочинів або обмежувати можливості розслідування? *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 3. С. 68–75.
8. Бахін В. П., Карпов Н. С., Строков І. В. Про допустимість застосування поліграфа та використання гіпнозу під час розслідування злочинів. *Криміналістика та судова експертиза*. 2004. Вип. 52. С. 22–30.
9. Берназ В. Д., Берназ П. В. Взаємодія слідчого з оперативним уповноваженим, спеціалістом та експертом при розслідуванні злочинів, пов'язаних із наркобізнесом : навч.-практ. посіб. Одеса : Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2005. 52 с.
10. Вагіна О. В. Міжнародний досвід використання поліграфічних

опитувань у поліції. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 2. С. 44-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2017_2_7

11. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 430 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. К. : Видавництво «Перлина», 2005. 1700 с.

13. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К. : НАВСУ, 1999. 212 с.

14. Вирок Вищого антикорупційного суду від 14.01.2022 (справа № 369/10079/17, провадження № 1-кп/991/106/1). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

15. Вирок Вищого антикорупційного суду від 04.02.2023 (справа № 623/2988/18). URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/102970928>

16. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 (справа № 461/2297/21, провадження № 1-кп/461/177/22). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

17. Вирок Жовтневого районного суду м. Луганська від 19.02.2014. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

18. Вирок Лугинського районного суду Житомирської області від 10.09.2020 (справа № 281/128/19, провадження № 1-кп/281/8/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

19. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 19.08.2021 (справа № 740/6120/18, провадження № 1-кп/740/22/21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

20. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 (справа № 756/5026/19, № 1-кп/756/510/20). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

21. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 29.10.2015. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

22. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 29.09.2013 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

23. Вирок Семенівського районного суду Полтавської області від 06.04.2021 (справа № 547/14/21, провадження № 1-кп/547/18/21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

24. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 13.12.2018 (справа № 761/32919/16-к, провадження № 1-кп/761/399/2018). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

25. Вирок Якимівського районного суду Запорізької області від 13.06.2017 (справа № 1-кп/330/35/2017, провадження № 330/2455/16-к). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

26. В Національній поліції створено центр поліграфологів кримінальної поліції, який працює на базі департаментів оперативно-технічних заходів та стратегічних розслідувань Національної поліції України. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці.* 2022. 8 жовтня. URL : <https://expertize-journal.org.ua/all-news/7459-v-natsionalnij-politsiji-stvoreno-tsentr-poligrafologiv-kriminalnoji-politsiji-yakij-pratsyue-na-bazi-departmentiv-operativno-tekhnichnikh-zakhodiv-ta-strategichnikh-rozsliduvan-natsionalnoji-politsiji>

27. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». К., 1992. 24 с.

28. Даньшин М. В., Погорецький М. А. Нетрадиційні засоби пізнання в оперативно-розшуковій діяльності: перспективи використання поліграфа. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності.* 2004. № 1. С. 242–251.

29. Делікатний С. К., Половнікова Ж. Ю. Використання поліграфа в діяльності СБУ : навч.-метод. посібник. К. : РВВ СБУ України, 2001. 109 с.

30. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 669. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#n11>

31. Дмитренко Н. А. Застосування поліграфа у кримінальному провадженні: особливості та проблемні питання. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 22. С. 160–166.

32. Экман П. Психология лжи: руководство по выявлению обмана в деловых отношениях, политике и семейной жизни / пер. с англ. К. : Логос, 1999. 224 с.

33. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

34. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, В. В. Лемак, С. І. Максимов та ін. ; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 568 с.

35. Мотлях О. І., Корж Є. М., Куценко Д. В. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі до правоохоронних органів України : метод. посіб. К. : Освіта України, 2019. 144 с.

36. Мотлях О. І., Корж Є. М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України : метод. посіб. К. : Освіта України, 2017. 104 с.

37. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: методичні рекомендації / автори-упорядники: М. С. Цуцкірідзе, О. В. Одерій, В. В. Бурлака та ін. Київ, 2024. 112 с.

38. Захаров В. П. Використання поліграфа як засіб поліпшення

інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2006. Вип. 1. С. 282–288.

39. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

40. Ірхін Ю. Б. Психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : навч. посіб. К. : РВЦ КНУВС, ДП «Друкарня СБУ», 2007. 96 с.

41. Історія поліграфа в світі та Україні. *Всеукраїнська асоціація поліграфологів*. URL : <https://polygraph.ua/istorija-poligrafa/>

42. Історичний процес створення та впровадження застосування поліграфа в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів України. URL : https://studwood.net/2466637/pravo/istorichniy_protsest_stvorennja_ta_vprovadzhennja_zastosuvannja_poligrafa_v_operativno-rozshukovu_diyalnist_pravoohoronnih_organiv_ukrayini

43. Кабанець О. Умови, за яких результати застосування поліграфа можуть бути використані в процесі доказування в кримінальному провадженні / *Advokat post*. Інформаційне агентство. 2024. 15 липня. <https://advokatpost.com/umovy-za-iakykh-rezultaty-zastosuvannia-polihrafa-mozhut-buty-vykorystani-v-protsesti-dokazuvannia-v-kryminalnomu-provadžhenni-oleksij-kabanets/>

44. Казміренко Л. І. Етапи розвитку поліграфного дослідження. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7–8 листоп. 2015 р. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 60–62.

45. Карпов Н. Исчерпаны ли возможности нетрадиционных средств и методов. *Закон и жизнь*. Кишинев, 2004. № 11 (156). С. 18–22.

46. Кельман М. С. Теорія права : навч. посібник. Тернопіль :

Поліграфіст, 1998. 382 с.

47. Кобець М. В. Деякі аспекти тлумачення терміна «спеціальна техніка» у правоохоронній діяльності. *Науковий вісник Київ. нац. ун-ту вн. справ.* 2009. № 1 (62). С. 185–190.

48. Кобзар О. Ф. Проблеми використання поліграфного опитування під час прийняття на службу до Національної поліції України. *Науковий вісник Сіверщини.* 2018. Вип. 1 (3). С. 222–229.

49. Ковальчук С. О. Поліграф як нетрадиційний криміналістичний засіб і можливості його використання в кримінально-процесуальному доказуванні. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали науково-практичної конференції. Донецьк : Донецький ін-т внутр. справ СБУ України, 2001. С. 92–100.

50. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n2348>

51. Козаченко О. І., Грібов М. Л. Правове регулювання використання негласного співробітництва з метою виявлення кримінальних правопорушень. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/26-41> ; URL : https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_1-2_23_231013_avt_2-26-41.pdf

52. Козаченко О. І., Грібов М. Л. Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. Вип. 25(2). С. 8-18.

53. Комісарова Я. В. Організаційно-процесуальні аспекти використання поліграфа як засобу фіксації невербальних інформаційних сигналів учасників кримінального судочинства. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 верес. 2003 р. / ред. кол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Х. : Гриф, 2003. С. 212–215.

54. Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2012. 528 с.

55. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

56. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2480>

57. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

58. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Станом на 25 квітня 2024 року / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 1352 с.

59. Крикунов О. В. Контактна форма детекції невербальних сигналів людини як джерел криміналістичнозначимої інформації. 2014. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4335/1/krykunov_.pdf

60. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1, том 2. С. 192–195.

61. Линник О. В., Трубнікова А. В. Доцільність використання поліграфа як засобу доказування у кримінальному процесі України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3–4 (12–13). С. 227–233. URL : <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/download/139/131/280>

62. Макарчук В. С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. К. : Атіка, 2000. 416 с.

63. Макаренко С. І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів у протидії злочинності. *Вісник ДЮІ СБУ України*. 2001. № 2. С. 274–289.

64. Малхазов О., Коқун О. Профвідбір та впровадження новітніх технічних засобів у роботі з персоналом. *Соціальна психологія*. 2005. № 4 (12). С. 84–90.

65. Мачерет Е. Л., Самосюк И. З. Руководство по рефлексотерапии. К. : Вища школа, 1989. 479 с.

66. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

67. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 5. С. 256–262.

68. Мокрицька А., Сліпченко Т. Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2. С. 163–168.

69. Морозова Т. Р. Здійснення поліграфних обстежень при проведенні службових розслідувань за фактами надзвичайних подій серед особового складу СБУ України: методичні рекомендації. К. : ДНДІ СБУ, 2006. 68 с.

70. Морозова Т. Р., Моцонелідзе І. О., Моцонелідзе Д. З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України : навч.-метод. посібник / за ред. І. П. Красюка. К. : Атіка, 2006. 120 с.

71. Морозова Т. Р. Стан і перспективи розвитку поліграфних обстежень і з метою детекції нещирості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2005. Т. 7, вип. 4. С. 212–217.

72. Морозова Т. Р. Сучасний стан теорії та практики поліграфних опитувань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. К., 2004. № 6. С. 223–230.

73. Морозова Т. Р. Фізіологічні основи когнітивного спілкування при поліграфних перевірках. URL : http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm

74. Мотлях О. І. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів. *Право та державне управління*. 2011. № 4. С. 117–120.

75. Мотлях А. И., Тодосиенко А. А. Допустимость использования в доказывании фактических данных, которые были получены при помощи

полиграфа. URL : <http://spfi.com.ua/dopustimiist-vikoristannya-udokazuvannii-faktichnih-danih-yakii-buli-otrimanii-za-dopomogoyu-poliigrafa.html>

76. Мотлях О. І., Корж Є. М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України : метод. посіб. К. : Освіта України, 2017. 104 с.

77. Мотлях О. І., Костюк В. Л., Куценко Д. В. Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів: метод. рек. К. : Освіта України, 2016. 73 с.

78. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. К. : Освіта України, 2012. 394 с.

79. Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 110–119.

80. Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання діяльності щодо використання поліграфа в Україні / Колегія поліграфологів України. URL : <https://kp-ua.com/zakonodavstvo-2/>

81. Мотлях О. І. Психодіагностика особи як складова інструментальної детекції. 2010. URL : [https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12576/1/Психодіагностика як складова інструментальної детекції.doc](https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/12576/1/Психодіагностика%20як%20складова%20інструментальної%20детекції.doc)

82. Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа у розслідуванні кримінальних правопорушень / Східно-європейський центр кадрової безпеки. URL : <http://spfi.com.ua/okremii-zasadi-vikoristannya-poliigrafa-u-rozsliduvannii-krimiinal-nih-pravoporushen.html>

83. Муха Д. Поліграф в кримінальному провадженні: наскільки доцільно? / Юридична газета online. 2019. № 23 (677). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/poligraf-v-kriminalnomu-provadhenni-naskilki-docilno.html>

84. Назаров О. А. Пам'ятка судді щодо нормативно-правової

обґрунтованості проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфу. Інформаційний лист. Одеса : НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області, 2013. 15 с.

85. Назаров О. А. Проблемні питання використання поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ України щодо протидії злочинам. *Актуальні питання теорії та практики використання поліграфа* : збірка статей / за заг. ред. В. О. Шаповалова. К. : Освіта України, 2015. 220 с.

86. Нанівський В., Лешкович Т. Перспективи використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 33–38.

87. Никифорчук Д. Й., Барко В. І., Ваврик Т. Ю. Теорія та практика поліграфічних опитувань у діяльності поліції. *Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України* / за гол. ред. проф. В. Л. Регульського. Львів : Львівський ін-т внутр. справ при НАВСУ, 2000. С. 194–202.

88. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Щурат Т. Г. ; за заг. ред. проф. С. В. Албула. Одеса : ОДУВС, 2023. 375 с.

89. Основи оперативно-технічного документування : посібник / Орлов Ю. Ю., Никифорчук Д. Й., Кобець М. В., Тарасенко О. С., Канцідайло О. О., Сидоренко А. М. К. : Нац. акад. вн. справ, 2012. 144 с.

90. Охріменко І. М. Проблеми використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 7–8 листоп. 2015 р. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с.

91. Падун Д. П. Проблемы использования полиграфа при расследовании преступлений. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали наук.-практ. конф. Донецьк : Донецький ін-т внутр. справ СБУ України, 2001. С. 88–92.

92. Повстяний О. В. Деякі аспекти криміналістичної тактики та впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації. *Юридична наука*. 2019. № 5 (95), том 2. С. 218–223.

93. Повстяний О. В. Закордонна практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103), том 2. С. 173–177.

94. Повстяний О. В. Історичний процес створення детектора брехні (поліграфа). *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 вересня 2021 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 231–234.

95. Повстяний О. В. Історичний процес створення та впровадження застосування поліграфа в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів України. *KELM*. 2014. № 2 (6). С. 197–209.

96. Повстяний О. В. Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів в кримінальному провадженні. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 112–114.

97. Повстяний О. В. Проблеми використання поліграфа у боротьбі з організованою злочинністю підрозділами СБ України (теоретичний аспект). *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика)*. 2014. № 2 (33). С. 24–27.

98. Повстяний О. В. Судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як доказ у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 363–365. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2021/91.pdf.

99. Погорецький М. А., Руденко М. М. Опитування в оперативно-розшуковій діяльності. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/

19text/g19_08.htm

100. Поліграфолог – професія, яка допомагає Національній поліції України в розслідуваннях злочинів. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці*. 2022. 29 травня. URL : <https://expertize-journal.org.ua/all-news/6741-poligrafolog-profesiya-yaka-dopomagaє-v-rozsliduvannyakh-natsionalnoji-politsiji-ukrajini>

101. Половнікова Ж. Ю. Застосування поліграфа у системі МВС України. URL : <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>

102. Порядок проведення психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа у роботі Бюро економічної безпеки України : наказ БЕБ України від 26.10.2021 № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1470-21#Text>

103. Постанова ККС ВС від 06.07.2022 (справа № 753/13988/16-к, провадження № 51-5667 км 21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

104. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.01.2023 у справі № 183/3452/19. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/108686155?q=%22183%2F3452%2F19%22>

105. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів : наказ Мін. доходів і збор. України від 02.08.2013 № 329. URL : zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13

106. Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Мін'юсту України від 27 лип. 2015 р. № 1350/5. URL : <https://minjust.gov.ua/news/47479>

107. Програма протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008–2012 роки : рішення колегії Міністерства внутрішніх справ України від 25.07.2008 № 17км/1. URL : <http://zakon.nau.ua/doc231>

108. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052->

21#Text

109. Про затвердження Зміни № 10 до Національного класифікатора ДК 003:2010 : наказ Мінекономіки України від 25.10.2021 № 810-21. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0810930-21#Text>

110. Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.04.2015 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text>

111. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : наказ МОУ від 14.04.2015 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text>

112. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : наказ МВС від 13.11.2017 № 920. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>

113. Про затвердження Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України : наказ Офісу Генерального прокурора від 17.09.2021 № 293. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-21#Text>

114. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України : наказ МВС від 08.12.2016 № 1285. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text>

115. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 86. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-%D0%BF#Text>

116. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Державному бюро розслідувань : постанова КМУ від 11.05.2017 № 449. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-п#Text>

117. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

118. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

119. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

120. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

121. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України 28.07.2004 № 842 (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-04#Text>

122. Про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини) : інструкція МВС від 27 жовтня 2004 р. № 1373/9972. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1373-04>

123. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 28.08.2001 № 743 (втратив чинність). URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>

124. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text>

125. Про результати роботи та подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ : рішення Колегії МВС України від 29.11.2003

№ 8км/1.

126. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

127. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів Служби безпеки : навчально-практичний посібник / авт. кол. : Б. І. Бараненко, В. А. Глазков, О. С. Звонок та ін. ; за ред. чл.-кор. АПрН України, проф. Е. О. Дідоренка ; СБУ України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 552 с.

128. Рогатинська Н. З. Використання та фіксування науково-технічних засобів у розшуковій діяльності слідчого. *Вісник Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 24. С. 133–135.

129. Світовий досвід використання детектора брехні. URL : <http://www.maat.com.ua/tsikavo-2/world-experience/>

130. Сергєєва Д. Б. Доказове значення результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 91–100.

131. Сілюков В. О., Черков В. О. Засоби оперативно-розшукової діяльності : навч.-метод. посіб. Луганськ : Ред.-вид. відділ Луган. держ. ун-ту внутр. справ, 2007. 96 с.

132. Строков І. В. Проблеми застосування поліграфа в розкритті злочинів та експертних дослідженнях. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Частина 2. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С. 159–163.

133. Створення системи забезпечення психологічної надійності персоналу. *Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України* : матеріали I Всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Київ, 10–12 жовтня 2002 р. / за заг. ред. М. І. Ануфрієва ; ред. кол. : В. С. Медведєв, С. І. Яковенко, С. В. Омельченко. К. : КІВС, 2003. 182 с.

134. Терехин Д. Г. О возможности использования в расследовании результатов тестирования на полиграфе. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : матеріали мужвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів, м. Донецьк, 22 квітн. 2005 р. Донецьк : ДЮІ СБУ при ДонНУ, 2005. С. 148–153.

135. Титов А. М., Тетерятник Г. К. Щодо застосування поліграфа під час розслідування кримінальних справ. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : матеріали мужвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів, м. Донецьк, 22 квітн. 2005 р. Донецьк : ДЮІ СБУ при ДонНУ, 2005. С. 153–160.

136. Тіт Лукрецій Кар. Лукрецій. Про природу речей. Київ : Апріорі, 2024. 264 с.

137. Топчій В. В. Можливості використання поліграфа (детектора брехні) під час розслідування кримінальних правопорушень. URL : <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/711/tezu-poligraff.pdf>

138. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. 324 с.

139. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К. : КНУВС, 2006. 28 с.

140. Усіков І. П. Криміналістичні особливості формування висновків психофізіологічного дослідження на поліграфі як одного із процесуальних джерел доказів. URL : <http://spfi.com.ua/seminar-vo-l-vove-18-11-2011.html>

141. Ухвала Донецького апеляційного суду від 11.08.2020 (справа № 234/4850/17, провадження № 11-кп/804/441/20). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

142. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.03.2021 (справа № 369/16145/18, провадження

№ 2/369/812/21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

143. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 15.06.2021 (справа № 229/3931/17, провадження № 1-кп/234/225/21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>

144. Ухвала Хмельницького апеляційного суду від 15.05.2023 (справа № 676/7835/19). URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/110992729>

145. Хараберюш І. Ф., Бухаченко А. Г. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ. Особлива частина : навч. посібник. К. : УВПД ГШ СБУ України, 2009. 196 с.

146. Хоменко М. Використання поліграфа в розкритті та розслідуванні злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 10. С. 304–308. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/10/53.pdf>

147. Чернявський С.С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с., С. 7-11. <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/711/tezu-poligraff.pdf>

148. Черков В. О. Правове регулювання використання комп'ютерного поліграфа з метою реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності. *Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності СБУ, навчальному процесі взаємодії з іншими службами* : матеріали науково-практичного семінару 4 грудня 2009 р. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 51–55.

149. Цивінська М. Використання поліграфа у судовій експертизі / TS POLYGRAPH INVESTIGATION. 2023. 13 лютого. URL : <https://www.polyego.com/post/%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0-%D1%83->

%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B9-
 %D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8
 %D0%B7%D1%96

150. Шаповал К. А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства. *Сучасні проблеми криміналістики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 66–78.

151. Янковий М. О. Тактичні засади допиту і розвідувального опитування: порівняльне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» ; Одеський юрид. ін-т Харк. нац. ун-ту внутр. справ. Одеса, 2007. 20 с.

152. Яремчук Р. А. Зарубіжний досвід і вітчизняна практика використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 32–40.

153. Ярошенко О. С., Богініч І. О. Щодо класифікації спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 80, ч. 2. С. 211–218.
 URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/35-1.pdf>

154. Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. 352 с.

155. Exchange of Good Practices. URL : <https://www.interpol.int/private/region/americas/exchangeogp/default.asp>

156. Is a Polygraph Test Admissible as Evidence in China? URL : <https://www.chinajusticeobserver.com/a/is-a-polygraph-test-admissible-as-evidence-in-china> ; Qiao Long for RFA Mandarin. Chinese researchers develop device they say can test loyalty of ruling party members. URL : <https://www.rfa.org/english/news/china/polygraph-loyalty-07042022131133.html>

157. Huebner, Beth, Sean Varano and Timothy Bynum. (2007). Gangs, Guns and Drugs: Recidivism Among Serious, Young Offenders. *Criminology & Public Policy*. 6: 187–221.

158. Controlling Violent Offenders Released to the Community: An Evaluation of the Boston Reentry Initiative By Anthony A. Braga, Anne M. Piehl and David Hureau. September 2008. URL : https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/rappaport/files/braga_BRI_final.pdf

159. Iacono W. G. Forensic «lie detection»: Procedures without scientific basis. *Journal of Forensic Psychology Practice*. 2001. Vol. 1. No. 1. P. 75–86, 75. URL : https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J158v01n01_05

160. For a further discussion of guidance provided to federal probation officers during polygraph examinations, which has been endorsed by the Criminal Law Committee of the Judicial Conference of the United States, see Stephen E. Vance, Looking at the Law: An Updated Look at the Privilege Against Self-Incrimination in Post-Conviction Supervision, 75 Fed. Probation 33, 37 (June 2011).

161. Kerry Segrave. Lie detectors. A social history. URL : <http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%printsec=frontcover%hl=ua>

162. Kurlycheck, Megan and Cynthia Kempinen. 2006. Beyond Boot Camp: The Impact of Aftercare on Offender Reentry. *Criminology & Public Policy*. 5: 363–388.

163. Leonard Keeler and his Instruments. URL : <http://www.lie2me.net/thepolygraphmuseum/id12.html>

164. Matte, James Allan. Forensic psychophysiology using the polygraph: Scientific truth verification – Lie detection. URL : <http://books.google.com/books?id=4yThE6vChBAC&printsec=frontcover&lr=&hl=ru#PPP1,M2>

165. Matte, James Allan, Ph. D. Examination and Cross-Examination of Experts in Forensic Psychophysiology Using the Polygraph. URL :

<http://books.google.com/books?id=Lr-pjtihGmYC&printsec=frontcover&lr=&hl=ru#PPP1,M2>

166. Neta Dan. Polygraphs' Admissibility in Israeli Courts: A Complete Guide. URL : <https://axeligen.com/admissibility-and-use-of-polygraph-in-israeli-court/>

167. William Marston. The Father of Polygraph. URL : <http://www.lie2me.net/thepolygraphmuseum/id17.html>

**Узагальнені результати
анкетування поліграфологів з питань застосування поліграфа
під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних
правопорушень (у %, 40 осіб)**

№ з/п	Запитання та варіанти відповідей	Показники
1.	Кількість респондентів, осіб:	40
2.	Яку Ви маєте освіту:	
	вища юридична	86,7 %
	вища психологічна	16,7 %
	вища педагогічна	3,3 %
	вища технічна	10,0 %
Відповіді на запитання:		
3.	Яку підготовку для роботи з поліграфом Ви проходили:	
	на спеціалізованих курсах	70,0 %
	в іншого спеціаліста	30,0 %
	самостійно	10,0 %
4.	Який Ваш досвід застосування поліграфа:	
	за часом:	
	від 1 до 5 років	53,3 %
	від 5 до 10 років	30,0 %
	понад 10 років	10,0 %
	до 1 року	3,3 %
	від 1 до 3 років	3,3 %
	за кількістю проведених поліграфних опитувань усього:	
	від 200 до 500 поліграфних опитувань	26,7 %
	від 100 до 200 поліграфних опитувань	23,3 %
	до 50 поліграфних опитувань	16,7 %
	від 50 до 100 поліграфних опитувань	16,7 %
	0 поліграфних опитувань	6,7 %
	від 500 до 1 000 поліграфних опитувань	6,7 %
	більше 1 000 поліграфних опитувань	3,3 %
	за середньою кількістю проведених поліграфних опитувань у рік:	
	від 20 до 50 поліграфних опитувань	40,0 %
	від 10 до 20 поліграфних опитувань	20,0 %

Продовження Додатка А

	до 10 поліграфних опитувань	16,7 %
	від 50 до 100 поліграфних опитувань	10,0 %
	більше 100 поліграфних опитувань	6,7 %
	0 поліграфних опитувань	6,7 %
5.	За якими напрямками Ви застосовуєте поліграф:	
	виявлення кримінальних правопорушень	86,7 %
	розслідування кримінальних правопорушень	76,7 %
	кадрові перевірки	60,0 %
	професійний відбір	76,7 %
	цивільно-правові послуги	53,3 %
	у навчальному процесі	3,3 %
6.	Яку кількість поліграфних опитувань Ви провели, зокрема за напрямками:	
	8295	
	виявлення кримінальних правопорушень	45,2 %
	розслідування кримінальних правопорушень	21,2 %
	кадрові перевірки	17,4 %
	професійний відбір	12,7 %
	цивільно-правові послуги	3,5 %
7.	Під час розслідування яких кримінальних правопорушень Ви застосовуєте поліграф (за статтями КК України):	
	185 (крадіжка)	80,0 %
	115 (умисне вбивство)	76,7 %
	187 (розбій)	60,0 %
	186 (грабіж)	56,7 %
	121 (умисне тяжке тілесне ушкодження)	53,3 %
	152 (згвалтування)	30,0 %
	190 (шахрайство)	30,0 %
	122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження)	20,0 %
	153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом)	16,7 %
	307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів)	16,7 %
	289 (незаконне заволодіння транспортним засобом)	13,3 %
	188 (викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання)	10,0 %
	296 (хуліганство)	10,0 %
	364 (зловживання владою або службовим становищем)	10,0 %
	366 (службове підроблення)	10,0 %
	189 (вимагання)	6,7 %
	286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами)	6,7 %
	368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою)	6,7 %

Продовження Додатка А

	297 (наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого)	6,7 %
	367 (службова недбалість)	6,7 %
	191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем)	3,3 %
	194 (умисне знищення або пошкодження майна)	3,3 %
	200 (незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення)	3,3 %
	222 (шахрайство з фінансовими ресурсами)	3,3 %
	232 (розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках)	3,3 %
	255 (створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній)	3,3 %
	257 (бандитизм)	3,3 %
	262 (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем)	3,3 %
	306 (використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів)	3,3 %
	308 (викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем)	3,3 %
	358 (підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів)	3,3 %
8.	Чи відбираєте Ви від респондента письмову згоду на проведення поліграфного опитування:	
	Так	100,0 %
9.	Чи залучаєте Ви до проведення поліграфного опитування інших осіб:	
	іншого поліграфолога	30,0 %
	психолога	23,3 %
	представника підрозділу-ініціатора	20,0 %
	представника респондента	13,3 %
	захисника (адвоката)	13,3 %
	безпосереднього ініціатора	10,0 %
	представника прокуратури	10,0 %
	перекладача	10,0 %
	відеооператора	6,7 %
	асистента	6,7 %
	Нікого	36,7 %

Продовження Додатка А

10.	Де Ви проводите поліграфне опитування:	
	у будь-якому приміщенні	73,3 %
	у спеціальній кімнаті	53,3 %
11.	Які бесіди Ви проводите з респондентом:	
	передтестові	100,0 %
	післятестові	93,3 %
	внутрішньотестові	13,3 %
12.	Яку кількість висновків Ви зробили за результатами проведення поліграфних опитувань, зокрема за напрямками:	
	підтверджено непричетність респондента до вчинення кримінального правопорушення	45,7 %
	підтверджено причетність респондента до вчинення кримінального правопорушення	11,8 %
	отримано інформацію щодо обставин кримінального правопорушення	9,7 %
	отримано інформацію про інші кримінальні правопорушення	8,3 %
	встановлено реальні мотиви вступу респондента на службу	7,7 %
	встановлено наявність у респондента алкогольної або наркотичної залежності	4,8 %
	виявлено факт приховування або викривлення респондентом своїх анкетних даних	4,8 %
	підтверджено раніше отримані показання	2,4 %
	встановлено наявність у респондента кримінального минулого	2,1 %
	спростовано раніше отримані показання	1,1 %
	виявлено схильність респондента до вчинення кримінальних правопорушень	0,9 %
	виявлено схильність респондента до суїциду	0,8 %
	встановлено причину конфлікту за участю респондента	0,02 %
	важко відповісти	23,3 %
	13.	Яка кількість зі зроблених Вами висновків підтвердилась, зокрема за напрямками:
84,5 %		
встановлено реальні мотиви вступу респондента на службу		100,0 %
встановлено причину конфлікту за участю респондента		100,0 %
підтверджено непричетність респондента до вчинення кримінального правопорушення		97,1 %
виявлено факт приховування або викривлення респондентом своїх анкетних даних		92,7 %
встановлено наявність у респондента алкогольної або наркотичної залежності		89,9 %
підтверджено раніше отримані показання		88,6 %
отримано інформацію про інші кримінальні правопорушення		79,3 %
підтверджено причетність респондента до вчинення кримінального правопорушення		74,2 %
встановлено наявність у респондента кримінального минулого		64,2 %
отримано інформацію щодо обставин кримінального правопорушення		50,9 %
спростовано раніше отримані показання		26,1 %
виявлено схильність респондента до вчинення кримінального правопорушення		2,9 %
важко відповісти	26,7 %	

Продовження Додатка А

14.	З яких причин Вам доводилося відмовлятися від проведення поліграфного опитування:	
	алкогольне сп'яніння респондента	26,7 %
	психічне захворювання респондента	26,7 %
	загальне захворювання респондента	23,3 %
	відмова респондента від проведення поліграфного опитування	20,0 %
	наркотичне сп'яніння респондента	20,0 %
	вагітність респондентки	13,3 %
	симуляція респондентом психічного розладу	10,0 %
	фізична травма респондента	10,0 %
	нічний час	6,7 %
	респондент – неповнолітня особа	6,7 %
	відсутність відповідних умов для проведення опитування	3,3 %
	відсутність перекладача	3,3 %
	давність події кримінального правопорушення	3,3 %
	збій програми	3,3 %
	недостатність інформації для складання тестів	3,3 %
	нестабільний психічний стан респондента	3,3 %
	респондент – мати-годувальниця	3,3 %
	не доводилось	16,7 %
15.	Наскільки повно, на Вашу думку, сьогодні кримінальною юстицією реалізуються можливості застосування поліграфа:	
	неповністю	63,3 %
	не реалізуються	26,7 %
	повністю	10,0 %
16.	Чи вважаєте Ви достатнім рівень нормативно-правового забезпечення застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів:	
	ні	79,3 %
	нормативно-правове забезпечення відсутнє	20,7 %
	так	0,0 %
17.	Які чинні нормативно-правові акти можуть бути використані як нормативно-правова база застосування поліграфа:	
	Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»	36,7 %
	Кримінальний процесуальний кодекс України	26,7 %
	Конституція України	16,7 %
	Закон України «Про Національну поліцію»	16,7 %
	відомчі нормативно-правові акти	10,0 %
	Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»	3,3 %
	важко відповісти	40,0 %

Продовження Додатка А

18.	Які заходи Ви вважаєте за потрібне здійснити з метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення застосування поліграфа:	
	удосконалити існуючі або розробити нові відомчі нормативно-правові акти з питань застосування поліграфа	50,0 %
	внести до Кримінального процесуального кодексу України зміни щодо можливості застосування поліграфа	13,3 %
	ухвалити Закон України «Про поліграф»	6,7 %
	внести до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зміни щодо можливості застосування поліграфа	3,3 %
	важко відповісти	33,3 %
19.	Яким, на Вашу думку, повинен бути статус поліграфного опитування під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:	
	психологічна експертиза	60,0 %
	оперативне опитування	40,0 %
	консультація із залученням спеціаліста	40,0 %
	важко відповісти	6,6 %
20.	Як, на Вашу думку, повинна бути організована робота поліграфологів у правоохоронних органах:	
	способом створення спеціалізованого підрозділу	59,0 %
	способом введення окремих посад у підрозділах, які цього потребують	41,0 %

**Узагальнені результати
анкетування практичних працівників з питань застосування поліграфа
під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних
правопорушень
(у %, 340 осіб)**

№ з/п	Запитання	Категорії підрозділів			Усього
		Операт. підрозд.	Слідство	кадри	
1.	Кількість респондентів, осіб	136	140	47	323
2.	Тривалість перебування на посаді:				
	до 1 року	21,9	27,2	51,1	24,8
	до 3 років	72,1	59,6	38,3	43,0
	до 5 років	16,7	24,5	4,3	12,4
	понад 5 років	27,4	40,6	6,4	19,8
Відповіді на запитання:					
3.	Якою мірою застосування передбачених законодавством технічних засобів забезпечує попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	забезпечує повністю	11,9	6,8	21,3	14,9
	забезпечує неповністю	73,8	87,5	78,7	79,3
	не забезпечує	11,9	5,7	0,0	5,3
	важко відповісти	2,4	1,1	0,0	0,9
4.	Чи вважаєте Ви допустимим застосування під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень технічних засобів, які не передбачені чинним законодавством, але й не суперечать йому:				
	так	70,2	78,4	76,6	74,0
	ні	28,6	21,6	23,4	25,7
	важко відповісти	1,2	0,0	0,0	0,6
5.	Чи відомо Вам про можливість застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	так	88,3	78,6	83,0	77,7
	ні	11,7	21,4	27,0	22,3

Продовження Додатка Б

6.	З яких джерел Ви дізналися про можливість застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	практична діяльність	32,7	10,3	23,1	26,3
	навчання в закладах вищої освіти	6,1	5,1	25,6	11,2
	службова підготовка	0,0	1,3	17,9	9,2
	література	16,3	23,1	20,5	18,3
	засоби масової інформації	14,3	55,1	12,8	25,5
	інші джерела	34,7	25,6	17,9	25,5
7.	Чи мало місце застосування поліграфа у Вашій практичній діяльності з попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	так, застосовував поліграф	11,9	2,3	8,5	9,6
	так, проходив поліграфне опитування	0,0	0,0	0,0	0,9
	ні	88,1	97,7	91,5	89,8
8.	Наскільки ефективним, на Вашу думку, є застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	ефективним	51,2	75,0	80,9	69,0
	неефективним	2,4	5,7	2,1	3,7
	важко відповісти	47,6	19,3	19,1	27,9
9.	Чи вважаєте Ви законним застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	так	22,6	29,5	27,7	27,6
	ні	8,3	37,5	29,8	24,1
	важко відповісти	69,0	33,0	42,6	48,3
10.	Чи вважаєте Ви доцільним застосування поліграфа під час попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	так	46,4	70,5	72,3	64,1
	ні	3,6	6,8	2,1	4,6
	важко відповісти	50,0	22,7	25,5	31,3
11.	Які заходи Ви вважаєте за доцільне здійснити для подальшого впровадження застосування поліграфа в діяльність з попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень:				
	розроблення нормативно-правової бази	11,9	55,7	38,3	39,9
	виділення коштів для придбання поліграфів	25,0	19,3	34,0	22,9
	забезпечення підготовки поліграфологів	11,9	6,8	25,5	11,1
	інше	6,0	11,4	14,9	8,0
	нічого	0,0	3,4	2,1	1,9
	важко відповісти	54,8	21,6	25,5	35,0

ІНСТРУКЦІЯ **з організації застосування поліграфа під час опитування осіб** **оперативними підрозділами**

Розділ 1. Загальні положення

1.1. Інструкція з організації застосування поліграфа під час опитування осіб оперативними підрозділами (далі – Інструкція) визначає основні напрями, принципи, умови, порядок застосування поліграфа в оперативних підрозділах (далі – оперативні підрозділи) в процесі опитування осіб та використання отриманих результатів.

1.2. Ця Інструкція розроблена з метою врегулювання організаційних засад застосування поліграфа оперативними підрозділами.

1.3. Терміни, що вживаються в цій Інструкції, мають таке значення:

Поліграф – апаратно-програмний комплекс, призначений для зняття, оброблення, зберігання й аналізу фізіологічних параметрів опитуваної особи, зміною характеру протікання яких супроводжується її емоційне реагування на пред'явлення спеціально підібраних подразників.

Опитування із застосуванням поліграфа (далі – поліграфне опитування) – різновид опитування, спрямований на встановлення відношення опитуваної особи до злочину на підставі оцінки зафіксованих із застосуванням поліграфа фізіологічних параметрів, зміною характеру протікання яких супроводжується емоційне реагування цієї особи на пред'явлення їй спеціально підібраних подразників у формі відповідних тестів.

Оперативні підрозділи – підрозділи правоохоронних органів, яким, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», надано право здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Поліграфолог – працівник оперативного підрозділу, який пройшов підготовку з питань застосування поліграфа та допущений до проведення поліграфічних опитувань у порядку, встановленому цією Інструкцією.

Ініціатор застосування поліграфа – підрозділ або його працівник, у провадженні якого перебуває матеріал перевірки, оперативно-розшукова справа або матеріали досудового розслідування (далі – підрозділ-ініціатор або працівник-ініціатор).

Опитувана особа – особа, потреба в опитуванні якої виникла під час провадження за матеріалами перевірки, оперативно-розшукової справи або матеріалами досудового розслідування та від якої отримано письмову згоду на проведення поліграфічного опитування.

Продовження Додатка В

Встановлювана подія – кримінальне правопорушення, з метою попередження, виявлення або розслідування якого проводиться поліграфне опитування.

Тест поліграфного опитування – окремий блок подразників (запитання, зображення, предмети тощо), спеціально підібраних поліграфологом, розташованих ним у певній послідовності з дотриманням відповідних методичних вимог і призначених для пред'явлення особі під час проведення поліграфного опитування.

Опитувальник – сукупність усіх тестів, які пред'являються особі в процесі проведення поліграфного опитування.

1.4. Застосування поліграфа під час опитування осіб оперативними підрозділами здійснюється з дотриманням Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про інформацію», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про державну таємницю», інших законів і підзаконних нормативно-правових актів України, міжнародно-правових актів з питань прав людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та цієї Інструкції.

1.5. Застосування поліграфа під час опитування осіб оперативними підрозділами здійснюється з дотриманням принципів законності, добровільності, гуманності, науковості та комплексності, гласності, самостійності й неупередженості поліграфолога, конфіденційності використання результатів поліграфного опитування.

1.6. Застосування поліграфа в процесі опитування осіб оперативними підрозділами здійснюється під час:

перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та вирішення питання про застосування заходів безпеки щодо працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та надають допомогу в запобіганні та протидії корупції;

проведення оперативно-розшукової діяльності;

супроводження досудового розслідування;

перевірки в рамках міжнародного поліцейського співробітництва.

1.7. Застосування поліграфа під час опитування осіб оперативними підрозділами здійснюється з метою:

оцінки вірогідності показів опитуваної особи;

встановлення вірогідності причетності опитуваної особи до встановлюваної події;

отримання інформації щодо складу встановлюваної події.

1.8. Під час опитування осіб оперативними підрозділами застосовуються поліграфи, дозвіл на застосування яких оформлено в порядку, встановленому законодавством України.

Розділ 2. Призначення поліграфного опитування

2.1. Під час вирішення питання про призначення поліграфного опитування працівник-ініціатор уживає таких заходів:

2.1.1. Роз'яснює опитуваній особі сутність обмежень щодо застосування поліграфа в процесі опитування особи, визначених п. 2.2 цієї Інструкції.

2.1.2. Роз'яснює опитуваній особі правові підстави, причини та добровільність проведення поліграфного опитування.

2.1.3. Попередньо усно узгоджує з опитуваною особою можливість її опитування із застосуванням поліграфа, що відображається в завданні на проведення поліграфного опитування.

2.1.4. Узгоджує з поліграфологом можливість, час, місце проведення поліграфного опитування та орієнтовний перелік запитань, що можуть бути з'ясовані під час проведення поліграфного опитування.

2.2. Обмеженнями щодо застосування поліграфа в процесі опитування осіб є:

фізичне або психічне виснаження опитуваної особи;

психічне захворювання опитуваної особи;

загострення захворювання серцево-судинної або дихальної системи в опитуваної особи;

алкогольне або наркотичне сп'яніння опитуваної особи;

вагітність або післяпологовий стан опитуваної особи;

фізична травма опитуваної особи;

вживання опитуваною особою медичних препаратів, які впливають на діяльність вегетативної нервової системи;

інші медичні показання, що можуть вплинути на характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи.

Застосування поліграфа в процесі опитування неповнолітніх осіб здійснюється з дозволу їхніх батьків чи інших законних представників із дотриманням вимог щодо допиту неповнолітніх, передбачених КПК України.

2.3. Обмеженнями щодо залучення поліграфолога до проведення поліграфного опитування є підстави для відводу осіб, які володіють спеціальними знаннями (перекладача, експерта, спеціаліста), в порядку, передбаченому КПК України.

Забороняється проведення поліграфного опитування особою, яка одночасно є його ініціатором.

Продовження Додатка В

2.4. Підставою для проведення оперативним підрозділом поліграфного опитування є завдання на його проведення, підготовлене працівником-ініціатором.

У завданні на проведення поліграфного опитування повинні бути зазначені:

установчі дані й наявні відомості про опитувану особу та інших осіб, які можуть володіти інформацією про встановлювану подію;

номер і дата відкриття провадження за матеріалами перевірки, оперативно-розшукової справи або матеріалів кримінального провадження, у рамках яких призначено поліграфне опитування, орган, у провадженні якого вони перебувають;

наявна інформація про склад встановлюваної події (зміст, місце, час, спосіб, обставини, засоби, знаряддя вчинення, суб'єкт, вина, мотив, мета тощо);

перелік питань, які підлягають з'ясуванню під час проведення поліграфного опитування;

посадова особа підрозділу-ініціатора, яка буде ознайомена з результатами поліграфного опитування;

наявність або відсутність ініціативи опитуваної особи щодо проведення стосовно неї поліграфного опитування.

У разі потреби працівник-ініціатор долучає до завдання на проведення поліграфного опитування додаткові матеріали, відповідні для розроблення тестів, складання опитувальника та проведення поліграфного опитування.

Якщо поліграфолог проходить службу в підрозділі-ініціаторі, завдання на проведення поліграфного опитування затверджується керівником підрозділу-ініціатора. Якщо поліграфолог проходить службу в іншому підрозділі, ніж підрозділ-ініціатор, завдання на проведення поліграфного опитування попередньо погоджується керівником підрозділу-ініціатора та затверджується керівником підрозділу, в якому проходить службу поліграфолог.

Розділ 3. Проведення поліграфного опитування

3.1. Отримавши завдання на проведення поліграфного опитування, поліграфолог опрацьовує надані йому матеріали щодо встановлюваної події, опитуваної особи та інших осіб, які можуть володіти інформацією про встановлювану подію, та розпочинає розроблення тестів і складання опитувальника.

У разі потреби поліграфолог може запитати в працівника-ініціатора додаткову інформацію, відповідну для розроблення тестів, складання опитувальника та проведення поліграфного опитування.

Продовження Додатка В

3.2. Під час розроблення тестів і складання опитувальника поліграфолог використовує загальновідомі в науковій практиці методики тестування та їхні авторські модифікації, що пройшли апробацію, та забезпечує максимально повне відображення в опитувальнику отриманої від ініціатора інформації щодо встановлюваної події, опитуваної особи та інших осіб, які можуть володіти інформацією про встановлювану подію.

Під час розроблення тестів і складання опитувальника поліграфологу заборонено використовувати подразники, які стосуються расової або етнічної приналежності опитуваної особи, її релігійних або політичних переконань і поглядів, статевого життя й орієнтації, за виключенням випадків, коли пред'явлення таких подразників пов'язане із провадженням, здійснюваним ініціатором поліграфного опитування за відповідними матеріалами перевірки, оперативно-розшуковою справою або матеріалами досудового розслідування.

3.3. Поліграфне опитування проводиться в спеціально обладнаному або іншому пристосованому для проведення поліграфного опитування службовому приміщенні, яке відповідає таким вимогам:

площа не менше 10 кв. м та висота стелі не менше 2,5 м;

наявність відповідних меблів (столи, м'які крісла з підлокітниками, стільці – по 2 штуки);

відсутність джерел електромагнітного випромінювання (джерела високої електричної напруги, трансформатори, вантажні ліфти, працюючі зварювальні апарати) та сторонніх шумів;

колір стін і деталі інтер'єру не відволікають увагу опитуваної особи.

У разі проведення поліграфного опитування за межами місця роботи поліграфолога виділення та підготовку відповідного приміщення забезпечує підрозділ-ініціатор.

3.4. Поліграфне опитування проводиться в денний час. За згодою опитуваної особи в невідкладних випадках дозволяється проведення поліграфного опитування в нічний час.

Тривалість опитування однієї особи із застосуванням поліграфа впродовж одного дня не повинна перевищувати 4 годин з обов'язковою перервою щогодини.

Кількість поліграфних опитувань щодня визначається поліграфологом з урахуванням часу, потрібного для їхнього проведення.

3.5. Поліграфне опитування проводиться в 3 етапи:

підготовчий етап;

етап проведення поліграфного опитування;

завершальний етап.

3.6. На підготовчому етапі поліграфного опитування поліграфолог уживає таких заходів:

3.6.1. Отримує від опитуваної особи інформацію стосовно наявних у неї обмежень щодо застосування поліграфа, визначених п. 2.2 цієї Інструкції.

Продовження Додатка В

3.6.2. Проводить передтестову бесіду з опитуваною особою, під час якої: встановлює психологічний контакт з опитуваною особою; знайомить опитувану особу з принципами роботи поліграфа; роз'яснює опитуваній особі гарантії дотримання її прав, добровільність проведення поліграфного опитування, право опитуваної особи відмовитися від участі в поліграфному опитуванні на будь-якому етапі його проведення без пояснення причин такого рішення, загальний зміст запитань, які пред'являтимуться їй під час поліграфного опитування; узгоджує з опитуваною особою мову, якою проводитиметься поліграфне опитування, можливість присутності під час його проведення інших осіб і застосування водночас засобів звуко- та відеозапису; приймає рішення про можливість проведення поліграфного опитування.

3.6.3. Отримує письмову згоду опитуваної особи на проведення поліграфного опитування, можливість присутності під час його проведення інших осіб і застосування водночас засобів звуко- та відеозапису, що відображається в заяві про добровільну згоду на проведення поліграфного опитування.

3.6.4. Перевіряє, налагоджує датчики знімання фізіологічних параметрів, встановлює «фоновий» рівень емоційного напруження та тип реагування опитуваної особи.

3.7. На етапі проведення поліграфного опитування поліграфолог уживає таких заходів:

3.7.1. Пред'являє опитуваній особі попередньо погоджені з нею запитання та здійснює поточний контроль її психічного й фізичного стану з дотриманням методичних вимог щодо проведення поліграфного опитування.

3.7.2. Вживає заходів щодо виявлення та нейтралізації можливої протидії з боку опитуваної особи.

3.7.3. Забезпечує оброблення та зберігання фізіологічних параметрів, які знімаються поліграфом, їхній попередній аналіз і в разі потреби корегування опитувальника за згодою опитуваної особи.

3.7.4. У разі потреби проводить з опитуваною особою міжтестові бесіди, під час яких пропонує їй пояснити можливі причини виникнення в неї емоційного напруження як реакції на конкретне запитання.

3.8. На завершальному етапі поліграфного опитування поліграфолог уживає таких заходів:

3.8.1. Здійснює аналіз фізіологічних параметрів, зафіксованих під час проведення поліграфного опитування.

3.8.2. Проводить з опитуваною особою післятестову бесіду, під час якої пропонує їй прокоментувати, доповнити або змінити надані нею відповіді на запитання, вживає заходів щодо переконання опитуваної особи в доцільності дачі правдивих показів.

Продовження Додатка В

3.8.3. Складає висновок про результати поліграфного опитування.

3.9. Висновок про результати поліграфного опитування складається не пізніше ніж у десятиденний термін після його проведення в 2 примірниках, один з яких надсилається до підрозділу-ініціатора, другий – залишається в справі підрозділу, де проходить службу поліграфолог.

У висновку про результати поліграфного опитування повинно бути зазначено: коли, де, ким, на якій підставі, із застосуванням якого поліграфа, стосовно кого та в чийй присутності було проведено поліграфне опитування, які запитання були поставлені поліграфологу, відповіді на запитання працівника-ініціатора.

У висновку про результати поліграфного опитування також може бути зазначено: які тести були використані поліграфологом під час проведення поліграфного опитування, які відповіді отримані за кожним тестом та які їх можливі причини, інші відомості за погодженням з працівником-ініціатором.

3.10. Поліграфолог є самостійним щодо вибору методик тестування, складання опитувальника, аналізу фізіологічних параметрів опитуваної особи, складання висновку про результати поліграфного опитування та несе відповідальність за дотримання встановлених цією Інструкцією вимог щодо проведення поліграфного опитування.

Розділ 4. Використання результатів поліграфного опитування

4.1. Результати поліграфного опитування мають орієнтовний характер та використовуються під час вирішення питання про проведення додаткових перевірок, оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) дій, інших досліджень.

4.2. Про використання результатів поліграфного опитування працівник-ініціатор у місячний термін інформує поліграфолога у вигляді довідки-відгуку.

У разі потреби та за узгодженням із поліграфологом термін подання працівником-ініціатором довідки-відгуку може бути збільшений.

4.3. Час і доцільність ознайомлення опитуваної особи з висновком про результати поліграфного опитування визначається працівником-ініціатором.

4.4. У разі виникнення в опитуваної особи сумнівів щодо результатів поліграфного опитування нею може бути ініційоване повторне проведення поліграфного опитування.

4.5. Поліграфологу забороняється розголошувати інформацію про результати поліграфного опитування у випадках, не пов'язаних із попередженням, виявленням і розслідуванням кримінальних правопорушень.

4.6. Працівник-ініціатор несе відповідальність за дотримання встановлених цією Інструкцією вимог щодо призначення поліграфного опитування та використання його результатів.

ЗАТВЕРДЖУЮПроректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ**

2024 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
ПОВСТЯНОГО Олега Васильовича на тему: «Застосування поліграфа
під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень» у
освітній процес та науково-дослідну роботу Національної академії
внутрішніх справ**

Комісія у складі ученого секретаря секретаріату Вченої ради, доктора юридичних наук, професора **В. В. Василевича** (голова комісії), завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента **Ю. О. Левченка** та провідного наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника **Д. М. Тичини** склала цей акт про те, що результати дисертації здобувача наукового ступеня Повстяного Олега Васильовича на тему: «Застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, використовуються для подальших наукових досліджень з проблем застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, а також під час підготовки лекцій, посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінальний процес, судові та правоохоронні органи України, досудове розслідування, процесуальні документи в кримінальному провадженні, докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовці бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС України.

Голова комісії:

Віталій ВАСИЛЕВИЧ

Члени комісії:

Юрій ЛЕВЧЕНКО**Дмитро ТИЧИНА**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор

з навчально-методичної роботи

Державного податкового університету

Іван ШЕМЕЛИНЕЦЬ

2024 року

впровадження результатів дисертаційної роботи

Повстяного Олега Васильовича

на тему: «Застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень»

Комісія у складі: завідувача навчально-методичного відділу, к.б.н. Качур І. В., заступника директора навчально-наукового інституту права з навчально-методичної роботи, к.ю.н., доцента Лугіної Н. А., гаранта освітньої програми «Правове регулювання публічних та приватних відносин», к.ю.н., доцента Гарбінської-Руденко А. В. склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Повстяного Олега Васильовича на тему: «Застосування поліграфа під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність», використовувалися у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Судові та правоохоронні органи», «Кримінальне процесуальне право України», «Криміналістика» для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм навчання галузі знань 08 Право спеціальності 081 «Право» за освітньою програмою «Правове регулювання публічних та приватних відносин» Державного податкового університету, а саме:

1. Повстяний О. В. Історичний процес створення та впровадження застосування поліграфа в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів України. *KELM*. 2014. № 2 (6). С. 197–209 (Республіка Польща).

2. Повстяний О. В. Судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як доказ у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 363–365.

3. Повстяний О. В. Закордонна практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 1, том 2. С. 178–183.

4. Повстяний О. В. Деякі аспекти криміналістичної тактики та впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації. *Юридична наука*. 2019. № 5 (95). С. 218–223.

5. Повстяний О. В. Проблеми використання поліграфа у боротьбі з організованою злочинністю підрозділами СБ України (теоретичний аспект).

Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика). 2014. № 2 (33). С. 24–27.

6. Повстяний О. В. Історичний процес створення детектора брехні (поліграфа). *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 вересня 2021 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 231–234.

7. Повстяний О. В. Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів в кримінальному провадженні. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 112–114.

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Повстяного Олега Васильовича пропозиції, висновки, рекомендації використані при формуванні навчально-методичного забезпечення та проведенні навчальних занять.

Гарант освітньої програми
«Правове регулювання публічних та
приватних відносин»,
к.ю.н., доцент

Альона ГАРБІНСЬКА-РУДЕНКО

Заступник директора ННІ права
з навчально-методичної роботи,
к.ю.н., доцент

Наталія ЛУГІНА

Завідувач навчально-методичного
відділу, к.б.н.

Ірина КАЧУР

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Повстяний О. В. Історичний процес створення та впровадження застосування поліграфа в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів України. *KELM*. 2014. № 2 (6). С. 197–209 (Республіка Польща).

2. Повстяний О. В. Судова психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як доказ у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 363–365. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2021/91.pdf.

3. Повстяний О. В. Закордонна практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103), том 2. С. 173–177.

4. Повстяний О. В. Деякі аспекти криміналістичної тактики та впровадження їх в інструментальну діагностику достовірності вербальної інформації. *Юридична наука*. 2019. № 5 (95), том 2. С. 218–223.

5. Повстяний О. В. Проблеми використання поліграфа у боротьбі з організованою злочинністю підрозділами СБ України (теоретичний аспект). *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія та практика)*. 2014. № 2 (33). С. 24–27.

6. Повстяний О. В. Історичний процес створення детектора брехні (поліграфа). *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 вересня 2021 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 231–234.

7. Повстяний О. В. Практика застосування інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та її результатів в кримінальному провадженні. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 112–114.